Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

BORNHOLMSKE SAMLINGER

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

22DE BIND

COLBERGS BOGHANDELS FORLAG ∴ RØNNE
EDM. ANDERSEN
1934

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

INDHOLD

	Side
Forfatteren AUGUST F. SCHMIDT: Pastor Jacob Peter Prahl og hans Agerdyrknings Catechismus	1
Pastor emeritus ERH. QVISTGAARD: Degnelønnen paa Bornholm 1579	10
Toldkasserer F. TEIST: En Grundstødning paa Bornholm i Aaret 1899	13
Rigsdagsstenograf cand. mag. P. K. STIBOLT: E. V. Th. Teinnæs	17
Avlsbruger PETER THORSEN: Nogle usædvanlige Helleristninger	23
Avlsbruger PETER THORSEN: Lidt mere om de bornholmske Langvolde	28
Rigsdagsstenograf P. K. STIBOLT: Samtidige Beretninger og eftertidige. Kampen i Madvigen $^{9}/_{6}$ 1645	33
Intendant J. P. KUHRE: Spøgeri, en Samtale	43
Intendant J. P. KUHRE: Pær Pæj. Et Æventyr	48
cand. mag. GUNNAR KNUDSEN: En Jordebog fra Svenske-tiden	52
mag. art. AAGE ROHMANN: Bornholmske horisontalmøller	57
Fredningerne i Paradisbakkerne. 1932 og 1934	75
Sognepræst OVE HARTVIGSEN: Præsten J. P. Koefoeds Optegnelser om Poulsker	84
En ægteskabelig Konflikt	102
mag. art. AAGE ROHMANN: Bonavedde	105
Avlsbruger PETER THORSEN: Blandinger	114
cand. mag. JOHAN HVIDTFELDT: Bornholms Handelsflaade i 1688	119
Lektor TH. LIND: Fra Bornholms Museum	121

Colbergs Eftf. Bogtrykkeri. Rønne

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Pastor Jacob Peter Prahl og hans Agerdyrknings Catechismus.

Af AUGUST F. SCHMIDT.

De dybt gennemgribende Ændringer i det bestående indenfor det danske Landbrug, der fandt Sted i 1780erne, havde til Forudsætning *Fysiokratismen,* en ny økonomisk Opfattelse, der trængte igennem o. 1750. For Fysiokratismens Tilhængere stod Jordbrugserhvervene i Betydning over alle andre, ja, de betragtede dem egentlig som de eneste produktive. Landbruget drog nu efterhånden Interessen; de herskende Forhold måtte i den ny Læres Lys forekomme skadelige og urimelige. Det gjaldt derfor om at få ændret ved Tingenes Tilstand. Uroen om Landbospørgsmålene (fra 1750erne) førte bl. a. til, at der søgtes Oplysninger om Bondestandens Levesæt og Arbejdsvilkår i Landets forskellige Egne. Udfra de indvundne Oplysninger vilde man så høste Erfaringer, som kunde komme til Nytte ved Forslag til Ophjælpning af Landalmuens iværende ofte dårlige Kår. En hel Del af de agrarhistoriske Skildringer, der fremkom i de store Landboreformår, blev offentliggjorte med Støtte og Tilskyndelse fra *Det kongelige danske Landhusholdningsselskab,* hvis Oprettelse 29. Januar 1769 var et Udslag af Tidens agrariske Rørelser. De fleste af disse ved Landhusholdningsselskabets Indflydelse fremkomne Arbejder er — bl. a. også ved deres Alder — af betydelig steds- og kulturhistorisk Interesse. Dette gælder da også om den bornholmske Degn *Jacob Peter Prahls* Bog: *»Agerdyrknings-Catechismus efter Bornholms Agerdyrknings-Maade«,* der forinden sin Offentliggørelse i 1777 havde været tilsendt Landhusholdningsselskabet, hvorfra Forfatteren mødte så megen Opmuntring, at han lod sit Manuskript trykke og offentliggøre.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Inden vi går over til at høre nærmere om J. P. Prahls landbrugshistoriske Arbejde, skal der meddeles en kortfattet Biografi af denne Mand.

Jacob Peter (eller *Petter) Prahl* blev født Kl. 7 om Aftenen 6. Juli 1737 i Svaneke Præstegård. Hans Forældre var Pastor *Jacob Nielsen Prahl* og *Margrethe Rasmusdatter Marcher,* Præstefolk til Svaneke og Ibsker. Den 15. Juli blev den lille Søn døbt. Om denne Dåb skriver Jacob Peters ældre Broder[1]) *Samuel* i nogle Familieoptegnelser følgende: »Susc. Hr. Hans Marchers Kierste af Nycher Sogn, Elisabeth Sophia Holch. Testes: Sign. Rasmus Rasmussen af Rønne senior, Sngr. Jocum Thiisen, Byskriver Madvig, Sign. Jørgen Petter Kofod, Monsr Povel Ancher Kofod[2]), Kirkeværger Peder Ipsen af Knarregaard, velbr: Jomfr: Elisabeth Nansen og Anna Maria Alexander Madvigs. Gud lade ham tiltages som i Alder saa i Viisdom, at han kand faae Kundskab om Dig, finde Naade for Dig og ævig blive salig hos Dig. Amen!«[3]). —

I Femtenårsalderen kom Jacob Peter Prahl i Kirurglære hos Regimentskirurgen på Bornholm *F. A. Køhnen.* Det var på Grund af sin Faders tidlige Død (1752), at Jacob Peter ikke kunde fortsætte sine Studier. Af Køhnen fik han i 1755 Testimonium som Studiosus chirurgiæ. Han var herefter et Par År Underofficer ved Garden, inden han i 1757 nedsatte sig som Kirurg i sin Fødeby Svaneke.[4]) Samme År, 31. August, giftede han sig med Jomfru *Hedevig Sode* (f. 1720), Datter af Sognepræst i Ny Larsker Herman Jørgensen Sode (f. c. 1675, d. 1731, begravet 16/2) og Antonette Marie Müller.

Efter et Par Års Forløb fik Prahl imidlertid Lyst til at fortsætte Studierne. I 1760 rejste han til København for at læse til Student, og allerede 1761, 19. December, opnåede

[1]) Brødre til J. P. Prahl var også Byfoged i Hasle *Jens Chr. Prahl* (1728—83) og *Niels Prahl* (1724—92), Forfatter til en større Række forskellige Skrifter.

[2]) Kvartermester Povel Anthoni Kofod (Kirkebogen).

[3]) Familieoptegnelser af Sognedegn Samuel Jacobsen Prahl (f. 1730, d. 1819), udg. af *Paul Bredo Grandjean* (Personalhistorisk Tidsskrift 6 Rk. 1 Bd. 1910, 257—58). Om J. P. Prahls Slægt se iøvrigt P. B. Grandjean: Stamtavle over Præsten Jacob Nielsen Prahl's agnatiske Descendents (Personalhistoriske Samlinger I, 1900—06, 137—161, 561—62).

[4]) V. Ingerslev: Danmarks Læger og Lægevæsen II (1873), 460.

han at tage Studentereksamen »e privata Hafniensi«; ansøgte 18/6 1762 om Dispensation, men inden han rigtig havde påbegyndt et Universitetsstudium, fik han overdraget Degnekaldet i *Nyker.* Det var blevet ledigt, og Biskop *Ludvig Harboe* beskikkede ham dertil. Prahl havde dog ikke opgivet Studeringerne. Med Flid og Ihærdighed læste han videre i Nyker. 1766 tog han Eksamen philosophicum, og 9. September 1767 erhvervede han sig den theologiske Embedseksamen med den lille Karakter *non.* Han synes ikke straks at have tænkt på at blive Præst; thi han forblev endnu i en Del År (til 1779) som Degn i Nyker. I et Par År, 1774—76, fik han sit Embede forbedret en Del, idet han da også samtidig var Degn i *Vester Marie.* Det var imens han virkede som Degn, han skrev sin Fremstilling af det bornholmske Landbrug, — det litterære Arbejde, der er Årsag i, at hans Navn stadig erindres af Folk, der beskæftiger sig med Bornholms Historie.

Den 28. Juli 1779 kaldedes J. P. Prahl til Sognepræst for *Rø* Menighed. I Rø Præstegård døde hans Moder i 1782. — 11. Maj 1787 fik han Præsteembedet i *Øster Larsker* og *Gudhjem,* og endelig den 16. Marts 1792 overtog han Stillingen som Præst i *Øster Marie.* Her blev han af Provst *Chr. Transe* indsat i Kirken 13. Maj, men da han på den Tid var overmåde syg, kunde han ikke selv komme i Kirken. Han blev dog snart rask. Tredive År forud, i 1762, havde Prahl som Student første Gang prædiket i denne Kirke uden da at tænke på den theologiske Løbebane[1]). Medens han var Præst i Øster Marie, slog Tordenen den 8. August 1798 hen mod Aften ned i Præstegårdens vestre Længe, og inden ti Minutter var gået, var alle Længerne i Brand, så Gården nedbrændte aldeles. Den skal være nedbrændt tre Gange ved Lynild. De hyppige Lynnedslag førte Pastor Prahl og andre ind på den Tanke, at Stedet, hvorpå Gården stod, måtte være i høj Grad ertsholdigt, hvorved det trak Lynilden til sig. Efter Ildebranden i 1798 blev Gården flyttet et Stykke Vej nærmere imod Kirken og der opført. I 1804 blev den dog atter lagt i Aske, dog ikke som tilforn ved Lynild, men efter Formodning ved Mordbrænder-Ild. Denne Gang blev Stuehuset skånet. Dette omtales af *P. N. Skougaard* som sær-

[1]) N. C. Øst: Materialier til et biografisk-literarisk Lexicon II (1837), S. 852—53.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

ligt godt bygget, udmærkende sig ved sin store Bekvemhed i Henseende til Indretning, »til Byggernes Ros og Ære«.[1])

I Øster Marie blev Pastor Prahl Enkemand, idet hans Hustru døde 15. September 1799. Ikke et Ar efter giftede han sig med *Karen Kirstine Sonne* (f. 1777, døbt 16/3), Datter af Kaptajn Ole Sonne på Egebygård og Bodil Madsdatter Sort. Efter Prahls Død *25. December 1810* ægtede hun 11. August 1811 By- og Herredsfoged i Svaneke *Kasper Henrik Kofoed* (f. 18/12 1780, d. 2/9 1821).[2])

På Titelbladet til sit Værk: *»Agerdyrknings Catechismus efter Bornholms Agerdyrknings-Maade«* (1777) skriver Jacob Peter Prahl sig som »Cand. Minist. og Sognedegn for Vester-Marie paa Bornholm.« I »Forerindringen« til Bogen, der er VIII + 104 Sider stor, giver han selv følgende lærerige Oplysninger:

»Efterat jeg til det Kongelige Danske Landhuusholdnings-Selskab havde indsendt Efterretning om nogle Deele af de paa Bornholm brugelige Huusholdnings-Haandgrebe ved Bagning, Brygning og Brænding m. m., som blev optaget med velgiørende Agtelse; og derefter saae dette patriotiske Selskabs Indbydelse og Opmuntring, til en *Agerdyrknings Catechismusses* Forfærdigelse: holdt jeg for, at førend det kunde blive nogens, endog den indsigtsfuldeste og erfarneste Landmands Verk, at forfatte en almindelig og for alle Danske Provintser brugbar Agerdyrknings Catechismus, maatte man først have mueligst fuldkomne og tilforladelige Provintse-Agerdyrknings Catechismusser, for deraf at see Forskelligheden i Haandgrebe og Omgangsmaade, som Jordbunden og andre Omstændigheder giør nødvendig, og hvorved Agerdyrkningsmaaden skielner merkelig i en Provints fra en anden. Denne Tanke foranledigede, at jeg foretog mig nærværende Bornholmske Agerdyrknings Catechismusses Sammenskrivning, og indsendte den til det Kongelige Landhuusholdnings-Selskab i Haandskrivt. Den blev ikke alene vel optaget; men jeg har endog af nogle dette høyrespective Selskabs værdige Medlemmer havt Opmuntring, at lade den blive offentlig bekiendt ved Trykken. Jeg har da den Ære, herved at fremlegge den, paa nye af mig igiennemseet, for

[1]) P. N. Skougaard: Beskrivelse over Bornholm 1804, 259—60. Wiberg: Danmarks Præstehistorie II, 385.

[2]) H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814, VI. Bd. (1929), 355.

mine høystærede Landsmænd; og vil ønske, ved dens Udgave at maatte have bidraget noget til en fuldstændig almindelig Dansk Agerdyrknings Catechismus, hvis Affatning jeg endnu formeener ikke burde hastes med, førend nogen fandt sig voxen og vel belærdt dertil, ved Benyttelsen af flere indhentede Provintse-Agerdyrknings-Catechismusser.« —

Det ses altså, at Anledningen til, at Prahl skrev sin Agerdyrkningskatekismus, var en Opmuntring fra Landhusholdningsselskabets Side. Når den bornholmske Sognedegn, der både havde kirurgisk og theologisk Uddannelse, gav sig til at skrive en Håndbog i Bornholms Agerdyrkningsmåde, må han antagelig have udført dette Arbejde udfra Forvisningen om, at han her beskæftigede sig med et Område, som han havde grundigt Kendskab til. Ikke alene har han vel selv haft en Jordlod til sit Embede, hvorfra han har kunnet erhverve sig Erfaringer om Bondearbejde og Landbrugsredskaber, men han har sikkert også — som andre af sin Samtids og nærmeste Eftertids Lærere og Præster, der har skrevet om deres respektive Egnes Bondekultur — haft megen personlig Omgang med Bønderne i sit Nabolag, og disse har han forstået på kløgtig Måde at udspørge. Resultatet af hans Arbejde på det skriftlige Område er så bl. a. blevet den vistnok ældste trykte »Agerdyrkningskatekismus«, der findes om nogen dansk Egn.

Prahls Værk består af 14 Afdelinger eller Kapitler, hvori man alt i alt får temmelig udførlig Underretning om Agerdyrkningsmåden o. s. v. på vor Klippeø i Østersøen. Først hører vi om Bornholms Jordarters Forskellighed samt Landets og Agrenes Afdeling i Brug og efter Bekvemhed. Det er her lærerigt at læse de Oplysninger, Prahl giver om Sædskiftet på Byg- og Havrejorden. Medens på Bygjorden Gødning udkøres hvert 6. Ar, hvert 6. Ar Hvile, to Gange i de 6 Ar Byg, to Gange Ærter og Vikker, — så bør Havreageren tilsåes i 3 Ar og hvile i 3; er Jorden af god Bonitet, kan den tilsåes i 3 og nøjes med Hvile i 2. Det er den Slags Detailler om enkelte Egnes Sædskifte, der er saa interessante at få Besked om, bl. a. fordi de viser, at de mere almindelig kendte Oplysninger om Tre-Vangs Sædskiftet, Alsædebrugen o. s. v. ikke for alle Egne af Danmark holder Stik. — Efter i sit andet Kapitel at have gjort Rede for Vandets Afledning — det var før den intensive Dræning tog sin Begyndelse — går Prahl over til i et tredje Afsnit (S. 12—25) at

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

give en Fremstilling af de på Bornholm anvendte Agerdyrkningsredskaber, deres Indretning og Brug. Her kan særlig fremhæves hans i alle Enkeltheder indgående Skildring af den bornholmske *Plov* (S. 12—20), en af de grundigste Agerredskabsredegørelser, vor agrarhistoriske Litteratur i det hele taget besidder. Plovafsnittet viser tydeligt, at Prahl dels må bygge paa egne Erfaringer, dels har drøftet Emnet med erfarne Landmænd. Omtalen af Harve og Tromle (S. 20—24) er også stedse læseværdig og lærerig musealt set.

Selve Agerdyrkningsmåden, Jordens Tilberedning og Kornsåningen (Kap. IV, S. 26—43) meddeler Forfatteren ligeledes instruktive og letforståelige Enkeltheder om. Han beretter her navnlig om Jordens Behandlingsmåde (Gødskningen), inden Rug, Byg (udførligt), Ærter, Vikker og Havre lægges i Mulden. — I de følgende Afsnit hører vi om den udyrkede Jord, som til Sædens Vækst er bekvem at tilberede (V, 44—46), om Agrenes Renholdelse for Rødder og Ukrudt (VI, 47—49) og om Sædekorn og Såning »samt Væksternes og Sædens skadelige Tilfældes mueligste Afhjælpning« (VII, 50—56). I Kapitel VIII (S. 57—64) lægger man særlig Mærke til Oplysningerne om Høavlingen, ligesom man også i Kap. IX (S. 64—76) med udelt Interesse hører om Høsten på Bornholm i Prahls Tid. Vi læser her om Mejningen og Tiden for den, om Negenes Størrelse, Rugstakkene på Marken, Indkørselen, Kornsætningen i Laden, Mus og Rotters Skade i det indkørte Korn og om den særlige bornholmske Skik at lade en Hest trampe Negene sammen, så de ikke skulde optage mere Plads end højst nødvendig. — Efter Høstbeskrivelsen kommer så Meddelelser om Tærskning og Rensning af Kornet (X, 77—84) med flere Enkeltheder om den nu kun af få gamle Mennesker kendte Kornrensningsmåde: Kastning af Kornet med en Kasteskovl. — Om Møddingstedernes Indretning (XI, 85—90) har Pastor Prahl fornuftige Anskuelser. Han beretter også om Landmandens nødvendige Arbejde i Sommer og Efterhøst (XII, 91—94) og om Gærder og Grøfter til Indhegninger og Skillerum mellem Marker (XIII, 95—99), et i sig selv betydningsfuldt agrarhistorisk Emne, — og endelig til Slut kommer så et Kapitel (XIV, 99—104) om Brændsel, Lyng og Tørv. —

Det er et smukt Arbejde, Jacob Peter Prahl har leveret om sin Hjemø's Agerdyrkningsmetoder. Vi kan fuldt ud give vor Tilslutning til en Anmeldelse i Kritisk Journal 1777,

153—55 af Værket, hvor der sluttes med et Ønske om, at der også fra andre Egne må fremkomme lignende Agerdyrkningsoversigter, som i »Ordentlighed, Tydelighed og god Stil . . . maatte ligne Hr. Prahls.«

Senere Fremstillere af bornholmsk Agerbrug har sikkert altid med særlig Interesse og Udbytte kunnet læse, hvad den begavede og alsidigt uddannede Degn i Nyker og Vester Marie har skrevet til Oplysning om det gamle Landbrug på Øen. *P. N. Skougaard* omtaler således Prahls Værk i sin »Beskrivelse over Bornholm« (1804), 32 f., idet han anbefaler Folk, der ikke kender til Bornholms Agerdyrkningsmåde, men som har Lyst til at lære den noget nøjere at kende, at læse Prahls »Katekismus«. Skougaard føjer dog umiddelbart efter til, at hvor »flittigen Forfatteren end har udarbeydet denne lille Bog, er der alligevel indløbne hist og her betydelige Feyl«, men disse nævner Skougaard desværre ikke, hvad der dog vilde have været meget nyttigt. Han skriver endvidere, at Jorden på Bornholm nu (o. 1804) dyrkes langt bedre end for 27 År siden, »da bemeldte Katekismus er udgiven; thi Bornholms Landmænd er ikke tilfreds med det blotte Eksempel af Fædrene, der have gjort saa eller saa, men de ville overbevise sig om Methodernes Rigtighed; eller som Hr. Prahl spørgsmaals- og svarvis udtrykker sig i det 63de Sp. i Katekismussen: »Sp. De forlade vel ey saa let deres gamle vedtagne Maade? — Sv. Jo, de bornholmske Bønder ere deri ikke særsindede og egensindige; de ere videbegærlige, gjøre gjerne Forsøg, og optage villigen det Ny, som de befinde bedre end det Gamle«. — »Heraf følger, at den bornholmske Agerdyrknings-Katekismus, der passede til 1777, ikke er saa aldeles overensstemmende med vore Tiders Maade, som den kunde være, var den nyere.« Skougaard slutter sin Omtale af Prahls Bog med rosende at fremhæve den som den første og tilmed den eneste i det Fag, så den er altså af Vigtighed, »og vil blive Hr. Forfatteren meget takskyldige, fordi vi af ham har faaet samme.«

Nogle År senere end Skougaards Værk udkom, i 1810, skriver *Friderik Thaarup* i sin »Kort Udsigt over Bornholms Amt«, S. 32[1]), følgende, som også her bør høres: »Hvorledes Agerbruget blev drevet 1777 viser *Prahls* Agerdyrknings-Catechismus. Nogen Forbedring er vel siden foregaaet. I

[1]) Jfr. smsts. S. 58, 143, 163, 220, hvor Prahls Bog udnyttes.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Henseende til Jordens Inddeling, Sædfølge, Indhøstning, Agerdyrknings-Redskaber etc. bruges almindeligvis Fædres Skikke; hvoriblandt adskillige særegne.«

Og i den Rø Præst *Niels Grønbechs* Bog: »Noget om Landbruget paa Bornholm med Forslag til dets Forbedring« (1815), S. VIII læses: . . . »En saadan detailleret Beskrivelse eller historisk Beretning om Bornholms Agerdyrkningsmaade have vi desforuden i Hr. Pastor J. P. Prahls Agerdyrknings-Katechismus 1777. De Forandringer, som i de siden forløbne 38 Aar ere foretagne i det bornholmske Landbrug, ere ikke betydelige. Bemeldte Beskrivelse passer derfor endnu ret godt.« (Jfr. Skougaard).

De anførte Udtalelser viser, at det var et for Kundskaben om Bornholms Agerbrug betydningsfuldt Arbejde, J. P. Prahl i 1770'erne udarbejdede og i 1777 offentliggjorde. — Senere Værker om det bornholmske Landbrug har altså med Virkning kunnet henvise til Prahl som den, der har lagt en Grund, hvorpå videre Arbejder med Sikkerhed kunde opføres, og det viser sig da også, at Skildrere af Bondeforhold på Øen *(Fr. Thaarup, J. B. Krarup, S. C. A. Tuxen* m. fl.) i det 19. Århundrede i det store og hele ikke behøver at komme nærmere ind på de særlig specielle Oplysninger (Agerbrugsredskaberne m. v.) om Bornholms Jordbrug, som Prahl har givet.

Foruden Agerdyrkningskatekismussen har Jacob Peter Prahl skrevet: »Efterretning om de bornholmske Saltvands-Fiskerier, om Fiskebankerne, Fiskningsmaaden og Fiskens Tilvirkning og Behandling, med Tanker om Forbedringer«. Dette Arbejde er desværre aldrig blevet trykt. Det har dog ikke sin Årsag i, at det ikke er godt; thi Landhusholdningsselskabet belønnede det i 1778 med en Præmie på 50 Rigsdaler. — Endvidere er det oplyst af *Jens Worm*[1]), at Prahl skal have arbejdet på en Bornholms Beskrivelse. Selvom ingen anden dansk Landsdel er så meget beskrevet som Bornholm, havde det dog alligevel været meget ønskeligt, om Prahls Monografi var bleven færdig og havde set Lyset; thi han skulde nok — med sine gode Iagttagelsesevner — have fundet Lejlighed til at fremdrage et og andet, som de andre Bornholmshistorikere ikke har fået Øje på. —

Det skal også nok gå således, at Prahls Agerdyrknings-

[1]) Forsøg til et Lexicon III (1784), 616.

katekismus vil komme til at gøre Gavn, når engang også Bornholm bliver repræsenteret med et Folkelivsværk i Foreningen »Danmarks Folkeminder«s udmærkede Skriftrække; thi i et sådant fremtidigt — forresten i flere År påtænkt Arbejde — vil man ikke vel kunne komme udenom Prahls Værk, såfremt da den omtalte Folkelivsskildring skal skrives på Grundlag af samtlige Kilder; thi Prahl giver jo om Sædskifte, Agerbrugsredskaber m. m. Oplysninger, som ved deres Alder og Detailrigdom altid vil kunne gøre Krav på at blive udnyttede i større anlagte Bøger om Landbolivet på Bornholm. Og Prahl selv kan også fortjene at blive fremdraget og skildret i en Levnedsbeskrivelse — således som det er sket nu — her i »Bornholmske Samlinger«.

11/4 1933.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Degne-Lønnen paa Bornholm 1579 fastsat af Mester Niels Hvid,

Superintendent over Skaane.

Ved ERH. QVISTGAARD.

1578 blev M. Niels Hvid, Sognepræst ved Hellig-Aands Kirken i København udnævnt til Biskop, eller, som det hed efter Reformationen, Superintendent over Skaane med Bopæl i Lund.

Under Bispedømmet i Skaane hørte ogsaa Bornholm, og i Aaret 1579 ved Midsommertid udsendte han fra Vester Marie Præstegaard, vel sagtens paa en Visitatsrejse, følgende Forordning angaaende Degnenes Løn paa Bornholm.

Om Anledningen hertil skriver han selv heri, at de unge Degne paa Bornholm havde begæret at faa at vide, hvad Rente og Rettighed d. v. s. Løn de burde have af hver i Sognene. Denne Forordning bør dog sikkert ogsaa ses paa Baggrund af de store Omvæltninger paa Kirkens Omraade, som Reformationen havde bragt med sig, og den deraf følgende Usikkerhed ikke mindst med Hensyn til Præsternes og Degnenes Løn. Vel havde Kirkeordinantsen af 1539 fastsat Degnenes Løn til det samme, den havde været fra Arilds Tid, men det overholdtes ikke, og den gav ikke altid Degnene et anstændigt Udkomme.

Baade Adelen og Bønderne søgte efter Reformationen at slippe fri for tidligere Afgifter og Byrder, og de følgende Tider viser mange Stridigheder i den Anledning, og gentagne Kongebreve maatte indskærpe Forpligtelserne til at svare Tiende og andre Afgifter baade til Præst og Degn. Hertil kom ogsaa, at Lønnen for en stor Del bestod i Naturalier, hvorved den ofte var meget ubestemt, og endelig var Bønderne, der skulde svare disse Afgifter, tit selv saa fattige, at

de hverken havde at æde eller saa, og derfor maatte Degnene tage imod, hvad den fattige Bonde godvillig vilde give.

Denne Usikkerhed med Hensyn til deres Løn, specielt Accidentserne d. v. s. Ydelser for Tjenester ved kirkelige Lejligheder som Begravelse o. lign., har sikkert de unge Degne følt, og frygtende for at den skulde forringes, har de benyttet Lejligheden, da Biskoppen var der, til at faa fastsat, hvor meget de havde Ret til ved slige Lejligheder. — Forordningen lyder saaledes:

Superintendent Mester Niels Huidts udgifne Brev och Befalning. Anno 1579.)*

Kiendis ieg Mester Niels Huid, Superintendent offuer skaane stift, att eftersom een part aff de unge *degne* her *paa Borringholm* ehre begerendis att vide, huad Rente och Rettighed de bør att haffue aff een huer udi sognene formenendis att deris Rettigheder dem forringes, idet de icke vide huad de skulde kreffue, Da haffuer ieg flitteligen erfaret hos Landsprousten, saa och aff de Ældste her paa Landet, att dett haffuer været en gammel skick och udi gammel tid, att Indbyggerne her paa landet saa ochsaa aff Øvrigheden her paa Landet med Bispen samtyckt at huer Bonde aarligen skall gifue degnen een god skippe biug som kaldis Helmedisskyld thi den altid skal ydis hos Degnen om Hellemisse (ɔ: Allehelgensdag). Dernæst giffuis Degnen Paaskeskyld Æg og Kage. Och om Julen Maalsmad. Naar Bonde eller Hustruen døer och Degnen tilsiges att siunge, da giffuis Degnen et gaatt faar for hand siunger offver graffven. Døer Dreng eller Pige giffvis for huer 1 Mark. Naar Bondens Hustru gaar udi Kirke efter børn da giffver hun Ost och Brød. (—)

Udbyggerne, gaardmænd och fiskelejer och unge ugifte karle og eneværende qvindis Personer giøre Degnen huer for sig, Manden saavelsom Qvindis Personer eet halv Dags Arbejde om Høsten eller andentid naar Degnen det begiærer eller 10 Sk. och 2 Sk. om Paasken. Aff Fiskerlejer och andre fiskere for Sognen eller Byer giffvis Degnen aff een huer aarligen en halv Ol sild.

*) Topograf. Saml. Bornholm Nr. 25 (Rigsarkivet).

(—) I Vester Mariæ Kirke fandtes der endnu 1756 paa hver Side af Indgangen til Koret opslaaet et Bræt, paa hvilket forhen lagdes Kirkegangs Konens Offer til Præst og Degn. Det bestod i Ost, Brød eller Kager. (Joachim Larsen: Den danske Folkeskole S. 68.)

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Naar Udbyggernes Qvinder saavel som fiskernes gaar i Kirke efter Barn giffvis Degnen 10 Sk.. Om Manden eller Qvinden døer och Degnen siunger offuer graffen da skal degnen haffue 2 Sk.. Denne foreskrefne Degne Rettighed att haffue verit af Arilds Tid her paa landet skall endnu her efter aarligen veed macht holdis.

Beder ieg derfor tilhørerne i huer sogn her paa landet godvilligen i tide yder Degnen denne foreskrefne Rettighed og den heller forbedrer och icke fornedrer paa det intet Klagemaal skall føris, thi en tiener er sin løn værd, men huer som modvilligen eller med trods forhindrer Guds Ordstienere deris løn vil Gud self straffue siu fold. Men den som giffver sin Rettighed med god villie och retfærdelig den vil Gud giffve siu fold igien.

Och ynsker ieg enhuer baade Ordets tienere och tilhørere Guds Vellsignelse. Skreffuet udi Vester Marie-Prestegaard d. 5 Dag efter Sct Hansis Dag Midsommer 1579.

Mester Niels Huid.

Att dette er en rigtig Copie Ord fra Ord af M. Niels Huids Copie-Breff vidner Jeg underskrefne med egen haand, som er degnene paa Borringholm meddeelt, huorefter de deris degne Rente och indkomst fordre kunde. Actum Rønne dend 12. Martii Anno 1660. Jens Lauritsen (Provst).

Dette Copibreff er indført i Borringholms Bog, Biskoppen tilsendt d. 16. Juli 1670. da 91 Aar gammelt

Rasmus Rauffn (res. Cap. i Rønne)
m. p.

Dette offuerskrefne breff saaledis Ord fra Ord at være indført i Gejstlighedens Bog paa Borringholm som mig derfra er tilskikket vidner jeg efter Begering.

Hafnia 7. Aug 1674. J. Wandal.

En Grundstødning paa Bornholm i Aaret 1899.

Af F. TEIST.

I Aarene 1897—1906 var jeg Toldinspektør paa Bornholm og kom i dette Tidsrum til at give Møde ved et halvt Hundrede Strandinger eller Grundstødninger paa Bornholms Kyster. De fleste Tilfælde er i Tidens Løb gledet ud af min Erindring, og naar jeg nu søger at fremkalde et lille Billede af et enkelt, er det ikke fordi der knytter sig noget særligt dramatisk dertil; det blev end ikke til en egentlig Stranding, kun en almindelig Grundstødning uden Tab af Menneskeliv eller større Værdier. Det er en Række Biomstændigheder, der har bevirket, at det har fæstet sig særligt i min Erindring.

Den 28. April 1899 Kl. 6 o. A. kom Toldassistent Pihl, der bestyrede Redningsstationen i Rønne, hen til mig og meddelte mig, at »en stor Damper var grundstødt 1 Mil Nord for Rønne.« Heldigvis var Rorsbetjent Lerche tilstede. Han havde ført »Ansgar«, et af de større Sejlskibe i Rønne og var som adskillige af sine Kollegaer fra Søen gaaet over i Toldvæsenet. For en Lægmand, der ikke var tilstrækkeligt hjemme i maritime Forhold og tekniske Udtryk, var det beroligende at have en Skibsfører med paa Expeditionen, og det varede ikke mange Minuter før Lerche og jeg var paa Farten op gennem Nordskoven i en af Vognmand Jensens Vienervogne. Vi kom til Stranden og kunde, mens Mørket gled hen over Stranden og Søen, kun lige skimte et stort Skibsskrog et Par Tusinde Alen fra Land. Men hvorledes komme derud? Stranden laa tilsyneladende øde hen i den stille Aften uden Mennesker eller Baade. Da dukkede ved et lykkeligt Tilfælde den altid tjenstvillige Konsul C. P. Lund frem. Han mødte nu ikke der som Hendes britiske Majestæts Repræsentant, men som Switzers Agent paa Pladsen.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

»Jeg har skaffet en Baad, vil De ikke derud med mig?« sagde han. Vi blev roet ud til Skibet, og jeg sad der i Baaden og betragtede hele Sceneriet med Solnedgangsskæret over den smukke Kyst, hvor Nordskoven allerede tegnede sig som en Silhouet. Da vi var kommen hen til det store Skib, søgte vi selvfølgelig først at se Skibets Navn og Hjemsted, men Mørket var allerede for tæt. Dønningerne fra Søen skvulpede fredeligt nok mod Skibssiden, men Skibet var som uddødt. Ikke en Mand synlig, ikke en Lyd fra Skibet. »Kan De ikke smide en Leiter ud?« raabte Konsul Lund. Stadigt ikke en Lyd fra Skibet. »Det er maaske en Tysker,« sagde han og gentog Spørgsmaalet paa Tysk. Ikke en Lyd. Konsulen, der var forhenværende Dampskibsfører og som saadan sprogkyndig nok, gentog nu Spørgsmaalet paa Engelsk. Samme Resultat. »Ja, nu er mine Sprogkundskaber udtømt,« sagde Konsulen, »nu maa De forsøge. Der er nu kun fransk tilbage, lad os prøve med det.«

»Ce sont les officiers des douanes,« raabte jeg op, og til min store Overraskelse virkede det som et »Sesam, luk Dig op.« Et Øjeblik efter var Leiteren sat ud; vi entrede op paa Dækket, hvor alt var i den fineste orlogsmæssige Orden, og hvor vi fik den venligste Modtagelse. Vi blev ført ned i Kaptajnens Kahyt, og det Interiør, der mødte os, var meget forskelligt fra hvad jeg ellers havde set ved Strandinger eller Grundstødninger. Intet vidnede om Nervøsitet paa et grundstødt Skib. I den hyggelige Chefskahyt sad under Hængelampen Skibets Fører, Kaptajn Croizet, en statelig graasprængt tredsaarig Mand. Han sad med en ganske uforstyrrelig Ro ved sine Kabalekort paa Bordet foran sig. Som alle Franskmænd talte han kun fransk, og jeg tror jeg vandt hans Sympati ved nogle forbindtlige Ord. (»Vous êtes en Danemarc, un pays toujours amical«). Første Styrmand var fra Bretagne, og vi fik os en lille Passiar om hans berømte Landsmand Pierre Loti. Mit Hverv var efter Strandings-Instruktionerne egentlig kun at faa optaget en rent foreløbig Strandings-Rapport til Brug for den danske Søulykke-Statistik og søge at bistaa saa godt som muligt. Vi fik opgivet Dampskibets Navn »Roger« af Bordeaux paa Rejse til Stockholm med 2531 Tons Kul. Besætningen var paa 26 Mand. Med Assistance af Lerche og Konsul Lund fik jeg de fornødne Data til Indberetningen om Strøm- og Vejrforhold, Strandingsstedet og den formodede Aarsag til Grundstødningen. Vi kom derunder ind paa Udsigterne for Skibet. Kapt. Croizet var ikke videre tiltalt ved Tanken om at tilkalde Assistance. »Hvad nu, hvis jeg kaster en Del af Ladningen overbord?« sagde han til mig. »Ja, det er ikke let for en Lægmand at udtale sig om. I Øjeblikket er Vejret godt og Søen rolig, men paa Bornholms Kyster kan alt være totalt forandret i Løbet af et Par Timer. De staar ikke paa Sandbund, men paa et Stenrev, og Skib og Ladning repræsenterer jo store Værdier.« Konsulen tilraadede at tilkalde Switzer snarest. Kaptajnen holdt da et Krigsraad med sine Skibsofficerer og nogle Matroser, der alle søgte at overbevise ham om Nødvendigheden af at tilkalde Assistance og slutte en Bjærgnings-Kontrakt. Medens Kapt. Croizet stadig sad i uforstyrrelig Ro, gestikulerede hans Officerer meget iltert. Det var mig ganske umuligt at følge den ivrige Diskussion; jeg forstod kun det stadige »Il faut écrire, Monsieur le capitaine« (»De maa skrive under«).

Mit Hverv ombord var afsluttet, og jeg beredte mig til at gaa fra Borde. Baade Kaptajnen og Konsul Lund bad mig imidlertid gøre dem den Tjeneste at blive og hjælpe dem med Bjærgnings-Kontrakten paa fransk. Paa et Vink af Kaptajnen blev der sat Vine og Likører en masse frem for os. Der blev dog ikke Brug derfor; vi vidste, at vi skulde ned ad en Skibsside en mørk Aften. Forhandlingerne om Kontrakten var ret udførlige. Konsulen spurgte Kaptajnen om han var enig i, at Skibet efter at være taget af Grunden blev ført til Kjøbenhavn. »De maa føre mig til hvilken Havn De vil — helst til Bordeaux,« sagde Kaptajnen smilende. Saa vendte han sig til mig: »Kan jeg gaa ind til Kjøbenhavn?« »Har De, Hr. Kaptajn, hørt Tale om Zarens store Dampjagt »Standard«?« »Jo.« »Vel, den er bygget i Kjøbenhavn, og kan den gaa ind der, saa kan De være forvisset om, at »Roger« ogsaa kan gøre det,« sagde jeg. Og saa kom Forhandlingerne om Bjærgelønnens Størrelse. Der var Meningerne selvfølgelig divergerende. Jeg vilde derfor foreslaa som et Kompromis, at den skulde fastsættes ved Voldgift af de kjøbenhavnske Søassurance-Retter, men kom derved til at staa overfor Problemet: Hvad hedder »Voldgift« paa fransk? Saa kom en Tankerække mig til Hjælp. Hvad hedder det paa Latin? »Arbitrium« (jeg velsignede min gamle Latinlærer i Sorø) — Arbitrium — — arbitrage — saa gik det med

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Kontrakten: selon l'arbitrage des assurances de mer à Copenhague.«

Forhandlingerne i Kahytten varede en 2—3 Timer. Da Kontrakten var i Orden, sagde jeg Kapt. Croizet Farvel og bad ham undskylde mit meget mangelfulde fransk. Franskmænd holder som bekendt ikke af, at Udlændinge mishandler deres smukke Sprog. Han svarede høfligt: »Deres Udtale var ikke altid korrekt, men der var ikke en Tøddel ukorrekt i det skrevne fransk.«

»Det maa ikke forbavse Dem, Hr. Kaptajn. Vi lære i dette Land i aarevis at sætte Accenterne paa de rigtige Steder, men tale Sproget — nej.«

Det var jo for en lille Menneskealder siden anderledes med Sprogundervisningen end nutildags, da selv Radioen hver Dag tyller de tre Hovedsprog ind i Lytterskaren.

Næste Morgen havde vi Røgmasserne fra to af Switzers Dampere i Horizonten. Kapt. Heckscher, der havde bestyret Switzers Station i Marseille, var med ombord, og som han kunde tale fransk! Jeg kom igen ombord paa »Roger« og blev paany slaaet af den fine Høflighed, der mødte overalt hos disse mørke Sydboer. Den er maaske en medfødt Gave. Jeg mindes en lille Samtale med Zahrtmann. Vi talte om Forskellighederne mellem Nordboer og Sydboer, og jeg anførte da, at det almindelige Kulturniveau dog sikkert var højere her nordpaa. Zahrtmann svarede mig omtrent saaledes: »Ja, det har De ganske Ret i, hvis De tænker paa boglig Viden og den Slags, men det er ikke det, det kommer an paa. Hvis De havde levet i Syden og set den Elegance og Gratie, der kan være over en ganske almindelig italiensk Arbejder, vilde De have faaet et ganske andet Syn. Det er et adeligt Folk, og glem ikke, at det har en Kultur, der er to Tusind Aar gammel.«

Naa, dette blev unægtelig en lille Digression fra »Roger«. Selvfølgelig fik Switzer Damperen taget af Grunden, og nogle Dage efter saa jeg den ligge paa Kjøbenhavns Inderrhed. Kaptajn Croizet havde altsaa kunnet være rolig. »Roger« var ikke for dybtgaaende. Som gammel Sømand havde han vel ejheller for Alvor tvivlet derom.

C. V. Th. Teinnæs.

f. 25 Sept. 1874, d. 20 Nov. 1933.

Bornholmsk Forskning har i det forløbne Aar lidt et smerteligt Tab, idet Lektor Teinnæs i November afgik ved Døden i sit Hjem paa Frederiksberg, ramt af et Hjerteslag.

Carl Vilhelm Theodor Teinnæs var Rønnebo og hans Slægt Fiskere og Sømænd. Forældrene var Sømand Johan Aug. Nielsen og Marine Martine Valentin. Morfaderen satte Livet til under et Redningsforetagende, en Morbroder blev »borte« med en engelsk Brig i Sortehavet under Krimkrigen; Faderen døde i Drengens spæde Barndom. Hans første Erindringer var især knyttet til en »Kællingskole« ved Nørrekaas, hvor han fik sin første Undervisning. Paa Borgerskolen naaede han hurtigt fra Lærerne Andersen og Asmussen til Klokker Kofod, en streng, men dygtig og for Resten livlig Lærer, hvis Undervisning, især i den dengang ikke almindelige »Hjemstavnslære«, han satte højt. Men mere afgørende greb Lærer Othenius Kofoed — ligesom den sidst nævnte en ægte Bornholmer (sammen med Lærer Curdts og Adjunkt C. G. Koefoed Forfatter af Lærernes Bornholmske Ordbog) — ind i hans Skæbne, idet han foranledigede, at Drengen kom ind i Rønne højere Realskole — vistnok meget mod hans eget Ønske.

Nogen Læsehest blev han aldrig, men han holdt sig let blandt de øverste i sin Klasse. Trods de fattige Kaar i Hjemmet havde han en god Barndom. Han deltog meget i sine Kammeraters Liv og Færden, og under dette var Havnene hans kæreste Tumleplads; han erhvervede her et indgaaende Kendskab til alt, hvad der vedrører Skibe og Fiskeri, noget, der senere kom ham til Nytte paa forskellig Maade. Havde det staaet til ham selv, var han bleven Sømand.

1893 tog Teinnæs Studentereksamen med en meget stor Udmærkelse, studerede derefter germansk Filologi og tog Skoleembedseksamen med Tysk som Hovedfag i 1900. Han

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

begyndte nu sin udstrakte Lærervirksomhed, først ved Privatskolerne, derefter ved den Frederiksbergske kommunale Mellem- og Realskole, hvor han blev fast ansat 1911. I Aarene 1903—32 gav han Timer ved Marinens forskellige Skoler og var fra 1911 Eksaminator ved Maskinisteksamen. Særlig Betydning fik han som Lærer ved Købmandsskolens Aftenskole, hvor han tilrettelagde Sprogundervisningen for Shipping-Afdelingen, og ved Handelshøjskolens Translatørskole i teknisk Engelsk og Tysk. Mange Elever fra disse to Anstalter vil med Taknemlighed mindes hans nidkære og grundige Undervisning. — En engelsk Læsebog for Maskinister var Frugten af hans stadige Syslen med teknisk Stof.

Havde de ydre Forhold muliggjort det for ham, havde Teinnæs sikkert foretrukket Forskerens og Videnskabsmandens stille og rolige Liv. Hans Evner gik utvivlsomt i den Retning. Dette blev ham dog ikke beskaaret, og det blev ikke meget, han fik offentliggjort før sin Død. Men trods det opslidende Skolearbejde, der i Reglen først endte langt ud paa Aftenen, efterlader han sig et Kæmpeværk, Manuskriptet til en stor bornholmsk Ordbog.

Teinnæs vedblev at være Bornholmer. De 40 Aars Københavnerophold afbrødes hvert Aar af en Ferie »hjemme« paa Bornholm, og mindst een Gang aarlig maatte han gense sin kære Alminding. Bornholmsk vedblev at være hans Modersmaal, og kun paa dette Maal kunde han ret give den Humor Luft, der altid lurede i hans Øjenkroge, en Humor nær beslægtet med den intelligente Almuesmands Vid. Nogen stor kulturhistorisk Interesse havde Teinnæs oprindelig ikke, men det blev næsten en Selvfølgelighed, at han ogsaa teoretisk maatte komme til at beskæftige sig med det bornholmske Folkemaal. Efter at Espersens Ordbog var offentliggjort, talte han ofte med undertegnede om alt det, der savnes i dette dygtige, men desværre ufuldendte Arbejde, og foreslog mig Samarbejde til dets Supplering. Vi var dog i de første Aar altfor optagne til at sætte vor Plan i Værk, og Krigsaarene var naturligvis ikke saadanne Foretagender gunstige. Men efter at de af vore paarørende, der skulde have været vore bedste Kilder, var gaaet bort, forstod vi, at det var i den yderste Tid, og for 11—12 Aar siden paabegyndte vi Arbejdet, nedskrev, hvad vi erindrede, og tog derefter i Ferierne fat paa Indsamlingen. Vi gjorde snart den Erfaring, at det gamle bornholmske Maal endnu taltes i større Udstrækning,

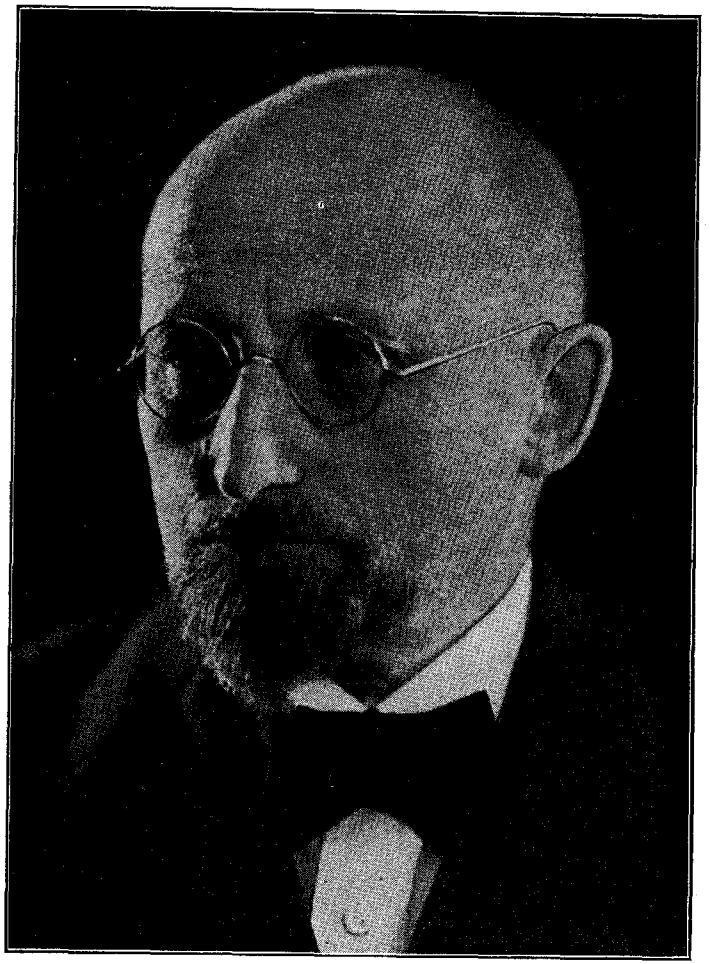

Lektor cand. mag. Th. Teinnæs.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

selv blandt de yngre, end vi havde ventet, og at alle journalistiske Paastande om dets rivende Tilbagegang var hen i Vejret. Men naturligvis var alt det, der knyttede sig til nu forsvundne Kulturtilstande og Arbejdsformer, ved at gaa tabt; her maatte vi holde os til de aller ældste. Men alt i alt var det Stof, vi havde givet os i Lag med, større, end vi havde anet, og vi lagde da vor Plan om, idet vi vilde tilstræbe at skrive en Ordbog, der ogsaa indoptog alt i tidligere Samlinger, der kunde staa for Kritik.

Efter et Par Aars Forløb sluttede Mag. art. Aage Rohmann sig til os og tilførte Arbejdet foruden sin store almindelige sproglige Viden sit grundige Kendskab til bornholmsk Bondeliv. Enkelte Bornholmere støttede vor Indsamling, og Hr. Rohmann fandt en ny værdifuld Kilde i Amtmand Urnes haandskrevne Samling af bornholmske Ord fra ca. 1750. Carlsberg-Fondet syntes nu ogsaa at ville interessere sig en Smule for Værket. — 1929 maatte undertegnede paa Grund af Sygdom trække mig tilbage fra det forcerede Arbejde, men det fortsattes snarest i forstærket Tempo. Teinnæs, der stadig var Sjælen i Foretagendet, vedligeholdt i Ferierne sine gamle Forbindelser i Sognene og Byerne og knyttede bestandig nye, og medbragte hvert Aar mange fuldskrevne Notitsbøger, hvis Indhold saa i Vinterens Løb skulde arbejdes ind i Værket.

Resultatet er blevet Manuskriptet til en ny Ordbog med et Gloseforraad, der er flere Gange saa stort som nogen af de tidligere Samlinger. Det er dog saare langtfra blot en Samling Dialektgloser. Skønt den Grundighed, der var Teinnæs' Væsen, forbød ham at forbigaa noget, interesserer de enkelte Dialekt-Ord ham mindre end det at efterspore de Veje, ad hvilke Folkets Tanker giver sig Udtryk, rent bortset fra den enkelte Glose. Derfor har i Værket gennem de mange Tusind (ordret nedskrevne) opsnappede Ytringer Folket faaet Røst og Mæle paa en vistnok ret enestaaende Maade, sammenlignet med Værker af lignende Art.

Ordbogsformen er unægtelig en mindre heldig Form for det saaledes indsamlede Sprogmateriale. En bornholmsk-dansk Ordbog er der jo ingen Brug for i det praktiske Liv, og Formen gør Læsningen tung, ligesom de kulturhistoriske Oplysninger slaas i Stumper og Stykker, og Grupper af Ord skilles ad, der enten kun har Interesse som Gruppe eller dog bedst belyses ved at stilles sammen (Hørren fra Marken til Linnedskabet — bornholmske Konavne — Ord for Begrebet »det

skønne« osv. osv.). I Form af en almindelig Sprogoversigt, en — om jeg maa kalde det saa — Kortlægning af Maalet vilde Stoffet have vundet i Interesse, selv om enkelte Ting maatte gaa ud. Imidlertid modsatte Teinnæs sig alle Forslag i den Retning, idet et saadant Arbejde næppe kunde gøres færdigt i vor Levetid, og Begivenhederne har givet ham Ret. — Det kan oplyses, at Værket indeholder en vistnok fuldstændig Optegnelse af det meget rige bornholmske Fiskersprog. Her var Teinnæs særlig sagkyndig, og paa Grundlag af hans Samtaler med de ældste Fiskere paa Øen og Mag. Rohmanns litterære Studier ang. Emnet fremkom den interessante Afhandling i Festskriftet til Overlæge Zahrtmann om den gamle bornh. Baadtype.

Nogen egentlig videnskabelig Behandling af Dialekten giver Teinnæs' og Rohmanns Leksikon ikke : Ordenes Etymologi kunde andre altid finde ud af, mente Teinnæs, her gjaldt det noget vigtigere : Redningsarbejdet; paa det sattes alle Kræfter ind. Men Sprogstoffet er uudtømmeligt, og kommer Bogen ud, vil naturligvis enhver Bornholmer kunne paapege et og andet, der savnes — alt Menneskeværk er ufuldkomment. Og skjules skal det ikke, at det betyder et Tab, at Lederen af Arbejdet ikke kan være med til den sidste Gennemgang. Ogsaa af den Grund maa Lektor Teinnæs' tidlige Død beklages.

Ved Teinnæs' Ligfærd udtalte Forstanderen ved Købmandsskolen, at Bornholmerne maatte være et meget utaknemligt Folkefærd, hvis de ikke rejste ham et Mindesmærke. Men det bedste Minde, der kan rejses ham, vilde være Udgivelsen af det store Værk, han viede sine sidste Kræfter. Jeg beder gennem disse Linier mine Landsmænd paa Bornholm, at de ikke — trods Tidens økonomiske Hærgninger — vil glemme, at det er til.

P. K. Stibolt.

BIBLIOGRAFI.

Teinnæs, Th.: Et par bemærkninger om nægtelsesordene i bornholmsk. (Danske Folkemaal. 1929. S. 48—52).

— - En bornholmsk ordgruppe (skåra omm). (Gammalt å nyt. 1930. S. 52—57).

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

— - Altid og immer i bornholmsk. (Danske Folkemaal. 5. Aarg. 1931—32. S. 52—55).
— - og A. Rohmann: Den bornholmske Ege. (I: Hilsen fra Bornholm til M. K. Zahrtmann paa hans 70 Aarsdag. 1931. S. 96—118. ill. 1 Tvl.)
Rohmann, Aage: Lektor Th. Teinnæs. (Danske Folkemaal. 1933. S. 65—68. Por.)

Nogle usædvanlige Helleristninger.

AF PETER THORSEN.

Der findes i *Gyldensaa,* lidt Vest for *Lindholmsgaard* i *Østermarie,* en Sten, som i de sidste Aar har vakt en Del Opmærksomhed. Intendant *J. P. Kuhre* i Rønne har fremdraget den i »Hilsen fra Bornholm til M. K. Zahrtmann«, Rønne 1931, S. 30, samt i »Gammalt å Nyt«, Aakirkeby 1930, S. 11, hvor han begge Steder genfortæller et Sagn om den. Dette gaar ud paa, at Stenen er slynget af Trold efter Ibs Kirke, men fejlede og faldt i Aaen, hvor den nu ligger. Trolden, Fenris hed han, krammede Stenen saa haardt, at hans fem Fingre er aftrykt deri, og han ses at have været kejthaandet, da Fingeraftrykkene passer til venstre Haand.

I Tilslutning til Kuhres Fortælling skrev jeg i »Gammalt å Nyt«, 1930, S. 14, en kort Redegørelse for mit Indtryk af Stenen. Denne er 93 cm lang, 79 cm bred og 40 cm høj, af Granit, saa vidt jeg kan se af samme Slags som den, der staar fast i Omegnen. Paa Stenens Overflade findes fem indslebne Render, omkring tommedybe, hvor de er dybest, og grundere op ved Enderne. Den bredeste Rende er omtrent to Tommer bred, de andre er smallere og temmelig nøjagtigt halvrunde i Tværsnit. I Redegørelsen nævnte jeg mellem flere mulige Tydninger af Rillerne, at de kunde have religiøs Betydning; men jeg stod forøvrigt uden noget som helst Bevis herfor dengang.

Nu mener jeg at have et saadant Bevis. Der findes paa *Vasegaards* Grund i *Aaker* Sogn en stor Granitblok Nordøst for Aaen, lidt Øst for Vejen, som løber mod Aakirkeby. Stenen er 4 Alen lang og 2½ Al. bred; langs ad dens Midte findes en indsleben Rende, som nøjagtig ligner Fenrisstenens Render. Men dertil kommer paa begge Sider af Renden en hel Del Skaalfigurer ganske lignende dem, som findes rundt om paa Øen, indbankede eller slebne i Sten og Klippeflader

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

sammen med andre Helleristninger, saasom Hjulfigurer, Skibe, en Mandsfigur m. m.

Disse Skaalfigurer synes at være komne i Brug i yngre

Fenrisstenen ved Lindholmsgaard, Østermarie

Stenalder og have holdt sig i Brug op gennem Bronzealderen. *Sophus Müller* mener, at de er Ildens hellige Tegn. Naar nu den indslebne lange Rille optræder i Flok og Følge med Skaalfigurerne, maa den tilhøre samme Tid som disse, og da man ingen praktisk Bestemmelse kan finde for Renderne, lige saa lidt som for Skaalfigurerne, maa begge Slags Mærker kunne tydes som hellige Tegn.

Indslebne Riller i Sten har forøvrigt ikke været saa sjældne, men er efterhaanden blevet ødelagte ved Stenenes Bortsprængning. Saaledes skriver *J. A. Jørgensen* om en Sten i sin »Arkæologisk Sognebeskrivelse for Ibsker«, 1880 (Manuskript i Bornholms Museum): »Her laa (d. v. s. Syd for *Hullegaard)* indtil for faa Aar siden en Sten, som kaldtes Sct. Peders Sten. Der var 4 skaalformede Fordybninger paa dens Overflade og imellem disse en aflang Ristning. Legenden meddeler, at disse

Helleristningssten ved Vasegaard, Aaker

Mærker hidrørte fra, at Sct. Peder engang han vandrede omkring paa Bornholm lagde sig paa denne Sten og bad; de fire Huller var nu Mærker efter hans Knæ og Albuer og den aflange Ristning var Mærket efter hans Stav. Den er kløvet og borte.« Stenen har aabenbart lignet den omtalte paa Vasegaards Grund.

Ligesaa nævner *Hans Anker,* Stangegaard, i sine Optegnelser (Manuskript i Familiens Eje), hvor han beskriver nogle Undersøgelser paa *Ll. Strandbygaards* Grund i *Nylarsker:* »Vi fandt ogsaa en Sten, som var en Alen i Tværmaal, som der var skaaret en Rende i paa de tre Sider, som var paa enkelte Steder 2½ Tom. dyb og saa bred, at jeg kunde stikke min Pegefinger ned i den.« Denne Rille synes at være noget forskellig fra de tidligere nævnte.

I mine Drengeaar laa en Sten, vel omkring et Par Alen i Tværmaal, paa *Præstegaardens* Grund i *Nylarsker,* som paa

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

den mod Syd vendende Skraaning bar to indslebne, ret grunde Render. Denne Sten laa omtrent, hvor Jernbanens Holdeplads nu er, og forsvandt ved Anlægget af Jernbanen.

En lignende Sten med to indslebne Render, hvoraf den ene endte i en Skaalfigur, laa indtil for nogle Aar siden paa *Borregaards* Grund i *Pedersker* lige ovenfor den saakaldte *Slaggedal*, vestligst paa Gaardens Grund. Alle disse nævnte Sten har været af Granit.

En Sandstensblok med to indslebne Riller og Overfladen omhyggelig glatsleben blev 1930 fundet 2 Al. under Jordens Overflade paa 8. Vdgds. Grund i *Langedeby* i *Bodilsker* (nu i Bornholms Museum). Den er 110 cm lang, 43 cm bred og 29 cm høj. Denne Sten har jeg tidligere antaget for en Slibesten til Flintredskaber, men de indslebne Render stemmer ganske med Fenrisstenens, saa jeg nu ikke tager i Betænkning at regne den sammen med de førnævnte indslebne »hellige Tegn.«

Til sidst skal jeg nævne en af de velkendte Haandsten med to modstaaende flade Sider og Kanterne rundt afstødte, af Størrelse som en Haandflade; jeg har fundet den tilligemed mange flere paa en Stenaldersboplads. Denne Haandsten har paa de to modstaaende flade Sider en indhuggen Rende tværs over Fladen. Rillerne er ikke nøjagtig lagte i samme Retning og gaar ikke sammen over Kanterne, saa de kan ikke være gjorte for at støtte nogen Ombinding, men jeg mener, at man med god Grund kan regne dem sammen med de tidligere nævnte Riller i store Sten, saa meget mere som en anden lignende Haandsten har en udpræget Skaalfigur paa hver af de to modstaaende Sider. Disse to sidstnævnte Sten findes i Bornholms Museum i en Montre, som rummer en Mængde Sager fra en Boplads paa min egen Grund Mtr. No. 80 i *Pedersker* Sogn.

Sten med indslebne Riller er fundne andre Steder i Danmark. Saaledes skriver *Henry Petersen* i »Aarbøger for nord. Oldkyndighed og Hist.«, 1875, S. 428, Note 2: »Paa flere Dækstene til Stenaldersgrave i Horns Herred paa Sjælland ... samt paa en stor Granitblok ved Stranden udfor Slagelsegaardene i Draaby Sogn ses indtil 2 Al. lange 2—4 Tom. brede 2—6 Tom. dybe Furer, ... som ere frembragte paa en meget primitiv Maade ved Indslibning. Disse Furers Alder og Bestemmelse er meget uvis.«

Nu mener jeg, at alle de ovennævnte Riller kan henføres

til en Gruppe af religiøse Tegn, som i Alder falder sammen med Skaalfigurerne og altsaa kan være mellem 3 og 4000 Aar gamle.

Læseren vil maaske spørge: Ja, hvilken Betydning i religiøs Henseende tænker du paa? du maa jo give tydeligere Besked end saadan i Almindelighed at kalde dem religiøse Tegn! — Ja, det nemmeste vilde jo være at sige: Jeg ved det ikke! Men maaske man alligevel kan komme paa Sporet efter deres Betydning. Dog maa efterfølgende ikke tages for andet, end det er, nemlig Gætning.

Det er bekendt, at man i Oldtiden ogsaa i vort Land har kendt Fallosdyrkelse som i Grækenland og hele Forasien og Forindien. Fallos som Frugtbarhedssymbol og til Afvendelse af ondt anbragtes forskellige Steder, ofte i stor Maalestok; saaledes er der i Syrien og Nordpalæstina Bavtasten udhuggede som en kæmpemæssig Fallos. Her i Danmark haves en Træfigur fra Broddenbjerg Mose, som er meget udpræget fallisk (afbildet i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist., 1881, S. 371, og i Francis Beckett: Danmarks Kunst I, 1924, S. 4); ligesaa er en raa Mandsfigur paa en Helleristningssten fra *Ll. Myregaard* i *Nylars*, som nu er overført til Bornholms Museum (afbildet i Bornh. Saml. XXI, S. 151). Nu mener jeg, at de indslebne Render skal ses som Sidestykker dertil og skal fremstille det kvindelige Symbol, stærkt stiliseret og ogsaa brugt som Frugtbarhedssymbol. Solens Hjul og Ildens runde Gnidemærke er jo brugt ofte mellem vore Helleristninger. Hvis det hermed kunde slaas fast, at de meget omtalte Tegn er Frugtbarhedssymboler, saa var vi jo naaet lidt længere i Tydningen af vore gaadefulde Stenmindesmærker.

Pedersker i April 1933.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Lidt mere om de bornholmske Langvolde.

Af PETER THORSEN.

Efter at jeg i *Bornholmske Samlinger* XX S. 101—121 havde offentliggjort, hvad jeg til da mente at vide om vore gamle Voldanlæg, har jeg Tid efter anden fundet lidt, som jeg mener kan have Betydning i Retning af at kompletere, hvad jeg dengang skrev.

Jeg paaviste i min Artikel, at der havde været nogle Voldstykker i *Pedersker,* der tydede paa en lignende Indhegning som i Povlsker. Senere har jeg fundet flere Spor af, at det højere Midtparti af Sognet, mellem *Kirkemøllen* og *Rispebjerg,* i den ene Retning og fra *Dammegaards* nordre Skel til det søndre Skel for *Ll. Loftsgaard* har haft en Indhegning af et svært Jorddige. I min Artikel S. 115—116 omtaler jeg, hvad jeg vidste om den lille Stump Dige paa *St. Gadegaards* Grund lige Syd for *Ll. Myregaard.* Af dette Dige har jeg senere fundet Fortsættelsen sydpaa. Nøjagtig i samme Retning som det føromtalte Stykke Dige findes i en lille Fyrrelund paa det sydøstre Hjørne af samme Gaards Grund en udjævnet Digestump af ganske samme Karakter som den forrige; den fremtræder som en tydelig Rygning mellem Træbevoksningen. Diget ses at have strakt sig mod Syd ind paa *Ll. Gadegaards* Grund, langs med og lidt indenfor Gaardens østre Markskel, hvor der i en tæt Fyrreplantning findes en ret anselig Ryg af det udjævnede Dige, der har været bygget ganske som de tidligere omtalte, uden Grav ved nogen af Siderne. Fortsættelsen har løbet ud over Møller *Markers* Jordlod, hvor det er helt udslettet ved Dyrkning. Fortsætter man mod Syd i samme Retning som det omtalte Dige, finder man, at det viser sig igen i en lille Fyrreplantning paa *Præstegaardens* Grund lidt Øst for Møllen og ganske lidt Vest for Vejen, som løber mod Syd. Diget, der er udjævnet, saa

det nu danner en alenhøj Rygning, ses at have haft omtrent samme Sværhed som *Bukkediget* paa *Rispebjerg;* det har været bygget af den omgivende Grusjord uden Indblanding af Sten, og paa dets Plads er Plantevæksten frodigere end ved Siden af, hvor Grusjorden er meget mager. Jordværket har krydset Vejen, omtrent hvor Præstegaardens Markvej naar ud til Sognevejen, men sydpaa er det ved Dyrkning rent forsvundet. Det videre Forløb af Diget kan jeg ikke klare; men det maa have gaaet mod Syd til *Lille Loftsgaards* Nærhed og derefter vendt sig mod Øst lidt fra Gaardens søndre Skel; thi der har Gaardens nuværende Ejer udjævnet et svært Dige i et nu opdyrket Stykke Eng. Digestykket, som løb i Ø.—V., havde en Bundbredde af omtrent en halv Snes Alen og var opført af Jord og Sten i uregelmæssig Blanding; den oprindelige Højde kunde ikke bestemmes, da der tidligere var bortkørt Materiale. Diget havde Retning Nord om *Billegrav,* hvor der i min forrige Artikel omtales et Dige, som fra *Billegravsgaardens* Grund har løbet ind paa *Brogaards* Grund.

Paa *St. Myregaards* Grund blev sidste Foraar sløjfet et Digestykke af et halvt Hundrede Alens Længde, omtrent brysthøjt. Det laa paa *Rispebjergs* sydvestlige Skraaning omtrent midt mellem *Karlshøj* og *Skyttegaard* og var opført af Jord uden indblandede Sten, og der var ingensomhelst Spor af Aske eller Kul, lige saa lidt som Lerkarstumper eller nogetsomhelst, der kunde tidsfæste det. Der var Spor af, at Diget havde fortsat ind paa *Skyttegaards* Grund og maaske gaaet Øst om denne Gaard og nordpaa, hvor der i Gaardens nordre Markskel, i den saakaldte *»Højeré«,* en smal Skovstrimmel, findes en kort Digestump, der ikke har staaet tilbage for Bukkediget i Højde eller Drøjde. Paa Marken nordefter ses Diget at have fortsat ind paa *Bjerregaards* Grund. Disse to sidste Stykker var stærkt tjørnebevoksede, hvad der vel i Forbindelse med Iagttagelsen af lignende Tjørnebevoksning paa Povlskerdigerne leder Tanken hen paa, at alle disse Anlæg i Lighed med de tyske »Wehrhecke« har været tæt beplantede med Tjørn, saa de ikke har været lette at komme over.

Der er fra forskellig Side paastaaet, at saadanne lange Voldlinier var ganske uegnede til Bygdeforsvar, hvilken Paastand jeg i den forrige Artikel alt har forudset og søgt at imødegaa.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

I den senere Tid har jeg faaet enkelte Vidnesbyrd om, at man virkelig har gjort Gavn af slige svage Forskansninger til Værn mod Overfald af uordnede Røverhobe.

En af Hærens Officerer har fortalt mig, at han i Estland havde truffet sammen med en af Landets egne Officerer, der i Kejsertiden havde gjort Tjeneste i det sydøstlige Rusland og der set den bosiddende Agerbrugerbefolkning beskytte sig mod Overfald af røveriske Rytterhobe, som gjorde Overfald paa Befolkningens Kvæg og forsvandt med det lige saa hurtigt, som de var komne. Imod disse strejfende Hobe dækkede man sig ved at plante lange Pilehække, tætte og brede, og saa flette Pileskuddene sammen, saa de, eftersom de voksede til, blev uigennemtrængelige for Ryttere og kun kunde passeres ved at man huggede sig frem. Man lagde flere Linier indenfor hinanden af milelange Hække, og hvis Røverhobe kom ind, var det ikke let for dem at slippe bort, naar de blev forfulgte, saa de kunde nødes til at give Slip paa deres Bytte for at bjerge sig selv.

I *Oscar Vug:* Schlesische Heidenschanzen, Grottkau 1890, skildrer Forfatteren en gammel Grænselinie igennem Schlesien fra Breslau i Nord til Mährens Grænse i Syd. Hvor Bjærge eller Højdedrag kan bruges til Støtte, er Overgangene spærrede med smaa Jordværker; ligesaa er Overfartsstederne over Floder, samt Vadestederne sikrede ved Anlæg. Hvor Grænsen derimod gaar over aabent Land, er opført lange Voldlinier, undertiden baade to- og tredobbelte, og disse synes at have været tjørnebevoksede saa vel som de mindre Værker. Forfatteren anslaar Anlægenes Ælde til Tiden før Slavernes Indvandring og mener, at Værkerne er anlagt af Germaner mod deres slaviske Naboer. Hele den nævnte Grænselinie kunde lige saa lidt besættes tilfredsstillende paa een Gang, som Povlskervoldene kunde, men man synes dog altsaa at have haft Nytte af disse Anlæg i lang Tid; thi — nu kommer der noget, som viser Træk tilfælles med Kurediget i Vestermarie, — man *har begravet døde* i disse Jordværker; næsten i hvert eneste af disse er fundet dels Brandgrave, dels Skeletgrave. Disse Mindesmærker er ikke blevet stort skaansommere behandlet end vore; men man har taget Vejgrus, Ler o. s. v. af de gamle Skanser, saa der kendes adskilligt om deres Indhold. Naar man lejlighedsvis træffer Grave i vore Langvolde, saa betyder det lige saa lidt hos os, at Voldene er opført til Begravelser, men at disse er komne til

efter Opførelsen. Forøvrigt er det jo kun Kurediget, som skal have indeholdt Grave i større Tal, mens jeg kun har sikker Efterretning om *en eneste Grav* i Povlskerdigerne. Desforuden opgiver *M. Vibe*, at han ved Markarbejde har fundet et svært Kedeløre af Jern i Bunden af et sløjfet Dige. Saadanne Jernkedler med svære Ører er jo fundne i Grave fra den ældre Jernalder, men det nævnte Stykke er forsvundet, saa om dets Alder eller Oprindelse kan intet afgøres. Forøvrigt har jeg spurgt efter Brandspor, raaddent Træ, Lerkarskaar og lign. i de Voldlevninger, som er under Dyrkning, men Ejerne siger, at de ingensteds har fundet saadant. Sine Steder er der fundet mange Sten i Bunden, og lige ved Siden af kan findes Strækninger næsten helt stenfri. Saaledes siger M. Vibe, at det var paa de Strækninger, han sløjfede paa sin Gaards Grund.

For at undgaa Misforstaaelse skal jeg derhos bemærke, at jeg meget vel har set, hvad *Vedel* skriver om »Stenjægere«, og hvad Vedel skriver, har jeg selvfølgelig den dybeste Ærbødighed for. Men de Mindesmærker, som Vedel omtaler, synes at være lange Stenrevler, som skal have været ret talrige i Vestermarie Højlyng og i Blemme Lyng; de fleste har vist været ryddede før Vedels Tid; men enkelte lader det til, at han selv har undersøgt. Disse »Stenjajara« synes at have været indtil et Par Hundrede Alen lange, de fleste kortere, og de maa vist alle opfattes som Rydningsbunker. I disse Stendynger skal af og til være fundet Brandgrave, antagelig fra yngre Bronzealder. Nævnte Stenjægere har intet som helst med Forsvarsanlæg at gøre, og jeg har heller ikke tænkt paa dem i Forbindelse med de tidligere omtalte Langvolde, fra hvilke de skiller sig i meget væsentlige Henseender.

Det synes for Resten, som om man andre Steder i vort Land har haft lignende volddækkede Indhegninger. I al Fald har en af vore i disse Sager mest kyndige Videnskabsmænd fortalt mig om tre forskellige lignende Anlæg, henholdsvis paa Falster, Laaland og i Nørre Jylland, og disse Værker lader til at være af lignende Udstrækning som vore Bygdeværn i Povlsker og Pedersker, saa det synes, som om man i den seneste Tid har faaet fat paa nogle ejendommelige Fortidsmindesmærker, som hidtil har ligget upaaagtede hen. Men da det var en ganske privat Meddelelse, vil jeg ikke gaa nærmere ind paa min Meddelers Udvikling om de nævnte Anlæg, som det maa haabes, at han inden alt for længe vil

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

offentliggøre noget om. Nævnte Videnskabsmand saa ganske som jeg paa Povlskeranlæget og fandt, at det var af samme Art som dem, han havde beskæftiget sig med.

Endnu har jeg den Glæde at kunne melde om, at *Holtsemyrediget* saa vel som Diget i *Markeregaards* Skovløkke sidste Aar er blevet fredlyste ved Ejernes forstaaende Velvilje, og da Bukkediget tidligere er sikret mod Tilintetgørelse, er der jo tilstrækkeligt tilbage til, at Eftertiden kan faa Indtryk af, hvordan disse Anlæg engang saa ud.

Pedersker i Januar 1934.

Samtidige Beretninger og eftertidige.

Kampen i Madvigen d. 9. Juni 1645.

Af P. K. STIBOLT.

I B. S. 21. B. har Hr. Arkivar Hans Ellekilde givet et Indlæg angaaende Albert Wolfsens Færd og hvad dermed staar i Forbindelse, hvori der er særdeles meget, der opfordrer til Modsigelse. Inden jeg fremfører mine Modbemærkninger, ønsker jeg dog at gøre en kort personlig Bemærkning. Da Hr. Ellekilde mener, at Hr. Overlæge Zahrtmanns Fremstilling af Begivenhederne i 1645 er paavirket af, at han er Bornholmer og »Bornholms Historiker«, maa jeg paa det bestemteste forvare mig imod, at det er qua Bornholmer jeg i denne Sag i det væsentligste stiller mig paa Overlæge Zahrtmanns Side. Jeg nærer den dybeste Højagtelse for det uhyre Arbejde, denne Mand har gjort for at kaste Lys over vor Fortid, men er for øvrigt paa ikke saa faa Punkter uenig med ham, baade hvad Realiteter og Synspunkter angaar. Jeg kan saaledes slet ikke dele hans Dom over den Behandling, der blev Bornholmerne til Del m. H. t. Udmarkssagen (B. S. 15. B. S. 17 ff). Men jeg kan ikke se, at Hr. Ellekildes to Artikler i B. S. 19. og 21. B. i synderlig Grad rokker ved Overlæge Zahrtmanns Fremstilling af de omhandlede Begivenheder. Angaaende Enkeltheder kan det naturligvis altid være berettiget at tage Forbehold, saadan som Kildematerialet er. Hvor stort Mandefaldet f. Eks. var i eller ved Malkværnskansen d. 9de Juni, kan der ikke siges noget om med afgjort Sikkerhed; men Spørgsmaalet er blevet slaaet op til noget mere, end det er; der drages Konsekvenser af det formodede Resultat, der er ganske utilladelige, og Arkivar Ellekildes Argumentation er saa angribelig — ja tildels urimelig —, at den er lidet skikket til, at derpaa kan bygges en helt ny Fordeling af Ansvar og Skyld for de Begivenheder, Lærer J. A. Jørgensen i

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

sin Bornholms Historie med Rette betegner som den største Skandale i dansk militær Historie. Og det er jo aabenbart det, Hr. Ellekilde tilsigter, idet han med Brask og Bram betegner sig som den, der »kommende udefra« skal lære os Bornholmere at se anderledes paa denne Sag, end vi har gjort.

Idet Hr. Ellekilde vil belære Overlæge Zahrtmann, betegner han Modsætningen mellem den samtidige og eftertidige Kilde som den moderne Historieforsknings *Hovedsætning*. Dette er nu næppe helt korrekt. Hr. Ellekilde maner afdøde Kristian Erslev op og forstaar altsaa ved »moderne Historieforskning« den Ranke'ske kildekritiske Skole, hvis Principer vel endnu behersker al ædruelig Historieskrivning (jeg bortser ganske fra »det sidste Skrig« her hjemme i dette Fag). Men dens Hovedgrundsætninger er især to: 1) Skarp Sondring mellem Levninger og Beretninger, 2) skarp Sondring mellem primære og sekundære Beretninger, hvilke sidste kun kan tillægges Værdi som Historieskrivning, ikke som Kilder, om overhovedet nogen Værdi. Det var ikke mindst den anden Sætning, der skilte Skolen fra tidligere Historieskrivning, og som vakte saa megen Forbitrelse her hjemme. Og det kan maaske ikke være helt af Vejen at faa den understreget nu og da: man ser jo undertiden Folk, der skriver om Bornholm, endnu den Dag i Dag citere Hvitfeld som Kilde for det 13. Aarh.

Hvad Hr. Ellekilde siger om Samtidighed og Eftertidighed, er naturligvis i det hele og store rigtigt, men det er lidt overdrevent at tale om en *Modsætning* her. Absolut Samtidighed gives jo ikke, Samtidighed er noget relativt. Om Rasmus Ravn f. Eks. er samtidig, derom er jo de stridende Parter uenige. Og mere end Aarene betyder de Mellemled, der skiller Beretterne fra Begivenhederne, og adskillige andre Ting; en eftertidig Beretning, der bygger paa en god Tradition, *behøver* da ikke at være daarligere Kilde end en ældre. Der er en anden Forskel, Hr. Ellekilde ikke lægger Vægt nok paa: om en Beretning stammer fra en Deltager (eller Øjenvidne) eller ej. En Fortælling, der ikke er Øjenvidneberetning, eller hvorom man ikke med en vis Sikkerhed kan formode, at den er bleven Beretteren fortalt af et Øjenvidne, har man vel altid Lov til at modtage med en vis Mistænksomhed, selv om desværre store Partier af vort Lands Historie maa bygges paa saadanne. — Ogsaa andre Momenter maa inddrages under Vurderingen af Kilden, f. Eks. Tilstedeværelsen af (Mangelen paa) mange smaa, maaske i og for sig ligegyldige Enkeltheder.

Der er nu det interessante, at Hr. Ellekilde i det foreliggende Spørgsmaal ikke følger sine egne kildekritiske Grundsætninger, idet han ganske — i Teorien, for i Praksis forholder han sig i sidste Omgang noget anderledes — forkaster Svanekeerklæringen, der i Retning af »Samtidighed« dog intet lader tilbage at ønske: Den er skreven af Deltagere og nedskreven kort efter Begivenhederne; Underskriverne er flere og har kunnet kontrolere hinandens Erindringer, og endelig tilbyder de med Ed at staa inde for Sandheden af, hvad de har skrevet. Dette er dog noget, skulde man synes.

Betyder intet, siger Hr. Ellekilde, thi Erklæringen er bleven til under et Pres. Underskriverne var bogstavelig talt om en Hals, de kunde vente sig den haardeste Dom fra den grumme (!) Konge, om han fik Sandheden at vide.

Heri er megen Overdrivelse eller rettere sagt: ikke megen Mening. Bevogtningen af Skansen i Madvigen paalaa vel Herredets Folk, men ved det første Bud er Svanekeboerne parate til at tage Affære. Men der er jo ikke Tid til, at Kaptejnen kan faa samlet sine Folk og i rette Tid faa dem ført den lange, temmelig ufremkommelige Vej til Madvigen; dog, hvad der kan faa fat i en Hest, kaster sig paa denne, og 29 Mand naar da frem i rette Tid.*) At nogen kan gøre denne lille tjenstivrige, irregulære Trop ansvarlig for »Bornholms Erobring«, er saare mærkeligt, og Dommen viser da ogsaa, at den grumme Konge var forstandigere end Hr. Ellekilde. Hverken David Wolfsen eller Rasmus Andersen behøvede at frygte for at fortælle Sandheden.

Havde de alt at frygte, hvis Kongen fik denne at vide, var deres Erklæring i Sandhed et modigt Dokument. Hr. Ellekilde betegner det, at de 29 Mand ikke holdt Malkværnskansen til sidste Mand, som en grov Pligtforsømmelse mod Land og Konge, men han vilde den Dag i Dag have været uvidende om denne Brøde, hvis Svanekeerklæringen ikke havde indeholdt en meget uforbeholden Tilstaaelse af den. Den omgaas oven i Købet lidt letsindigt med Ordene; det militære Sprog har vist adskillige Udtryk for Tilbagetog, der er mindre ildelydende end »fly«. — Svanekeerklæringen har da ogsaa

*) Mod denne Skildring har Hr. Ellekilde ikke indvendt noget.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

ganske besejret Hr. Ellekilde. I sit første Indlæg erklærer han den for at være forbandet Digt helt igennem, i sit sidste accepterer han den — trods alle onde Ord — i det store og hele.

Men paa et enkelt Punkt slaar han desto kraftigere ned. Svanekeboerne skriver: »hvort vi da miste af vores Folk«. Her skal Underfundigheden stikke; det saa galt ud for dem, hvis Dommerne fik at vide, at de kun havde mistet een Mand, og derfor dækker de sig bag et tvetydigt Udtryk. Udtrykket er nu ikke tvetydigt; det siger, at de har lidt Tab. Men militære Tab er ikke blot døde, paa hver falden plejer at gaa 3—4 saarede, saa selv om det kunde bevises, at Albert Wolfsen var eneste Mand falden, hvad det ikke kan, er der ingen Grund til at gaa saa haardt i Rette med den. Hr. Ellekilde mener, at Sætningen gaar paa Tilbagetoget fra Skansen, og hertil slutter jeg mig efter adskillig Tvivl*). Intet er jo heller rimeligere, end at Troppen faar sine væsentlige Tab, *efter at* de har forladt deres dækkede Stilling. Nu er ganske vist ofte, naar en Position forlades, Tabets Størrelse Maalestok for Førerens Dygtighed og Folkenes Kvalitet, men det er virkelig ikke det store Tab, der giver Plusset. Det skulde da fedt hjælpe Underskriverne at prale med deres Tab *her*. Men desuden kunde vel Dommerne sikkert faa Tabets Størrelse oplyst, om det interesserede dem — hvad det næppe har gjort. Man kan da spørge, hvorfor Sætningen er skrevet. Men er det underligt, om Erindringen — frisk, som den endnu har maattet staa — har lagt disse jævne Mennesker Ordene i Pennen? Svanekeerklæringen er ikke et saa underfundigt Dokument, som Hr. Ellekilde vil have os til at tro. Men han ser den jo — efter eget Udsagn — »med den kritiske Djævlesplint i Øjnene«, og som bekendt forvender Djævlesplinterne Synet, forrykker alle Dimensioner og gør godt til ondt, sort til hvidt. Derfor faar den ogsaa Hr. Ellekilde til at se en Mængde Pral

*) Imperfektet miste (ɔ: møste) kan i folkelig, i alt Fald bornholmsk, Fortælling lige saa godt repræsentere det litterære Plusquamperfektum »havde mistet« som det simple Præteritum »mistede«. Ordet »da« maa da blive det afgørende. Unægtelig kan det bornholmske »då« ogsaa betyde »dog«, og der vilde i saa Fald være at læse: »undfly Skansen, hvor vi dog havde mistet af vore Folk«, hvilket vilde gøre Sammenhængen med de følgende Sætninger bedre. Men det er kun en Gisning, og paa saadanne sproglige Gisninger bør man naturligvis intet bygge.

i Erklæringen, der er noget af det mest bramfri, Jorden ejer, henset til at der er Tale om egen Deltagelse i Kamp.

Vi gaar nu til Beretning Nr. 2, som findes i Ravns i det hele noget overskattede Krønikeværk. For det her omhandlede Spørgsmaals Vedkommende er den en saare tynd og sløj Kilde. Rasmus Ravn — der aabenbart af sine gamle Nexø-Venner er blevet vel forsynet med Oplysninger om, hvad der den Dag tildrog sig i selve Nexø By — véd egentlig intet om Kampen i Madvigen. Han fortæller, at Albert Wolfsen er falden, og det kunde han som alle andre Bornholmere læse sig til i Svaneke Kirke; men det er ogsaa det eneste. Hvad vi bør tænke om slig en Kilde, indskærper Hr. Ellekilde os selv paa det kraftigste. Man høre: »viser tydeligt og klart sin Eftertidighed« — sin Eftertidighed! — »ved at være ganske uvidende om det virkelige Dramas Hovedpersoner, Borgmester og Bykaptejn Knud Christensen og hans Officerer«. Det er Hr. Ellekildes egne Ord — om Thuras Beretning, men de passer sandelig lige saa godt paa Ravns. Mon det nu under disse Omstændigheder har synderlig Værdi at fremsætte alskens løse Hypoteser for at stive Forfatterens Autoritet af: at han har været i Nexø den 10de Juni (!), at Hr. Mikkel i Ibsker kan have fortalt ham noget o. s. v. Alt dette gør ikke Ravns magre Beretning en Smule federe. Og tror Hr. Ellekilde, at han kan narre Læserne ved at gøre lidt filologiske Kunster med Sætningen: »hvor der ingen af vores til Modstand fandtes«? Skulde denne Sætning indeholde forblommede Antydninger, har Ravn været meget uheldig; selv Hr. Ellekilde vilde aldrig have fundet dem uden Svanekeerklæringens Hjælp. Nej, Sætningen er ganske simpelt en af disse vage Bemærkninger, man altid finder hos Forfattere, der ikke ved synderlig Besked: Albert Wolfsens Fald skulde jo have en Baggrund, en Smule Sammenhæng maatte dog Beretningen have. Læses Ravns Beretning i Sammenhæng, kan Meningen ikke være andet end den: ingen naaede at komme i Kast med Svenskerne uden Albert Wolfsen. Men at alt dette er fuldstændig forkert, tør end ikke Hr. Ellekilde nægte længer. Og saa skulde det endda staa fast som Evangelium, at der kun er een Mand falden i Madvigen, blot fordi en Kilde af denne Kaliber kun kender dette ene Navn, en Kilde, der ud fra en Brøkdels-Viden giver et Situationsbillede, der er ganske falsk. Nej, Ravn kan vi ganske rolig udskyde af Kildernes Tal.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

At Ravns Fortælling maa læses, som jeg læser den, derfor kan jeg levere det skønneste Bevis. Oprindelig læser nemlig Hr. Ellekilde paa ganske samme Maade, nemlig i sin første Afhandling i B. S. 19. Bd. Først da han dels ved Overlæge Z.s Modbemærkninger dels ved nøjere Studium af Kilderne er kommen til det Resultat, at Svanekeerklæringen ikke er noget, man helt kan gaa udenom, søger han at lægge en anden Mening i Ravns Ord.

Endelig er der Thuras Fremstilling, der antages at være en Svanekeoverlevering eller en speciel Wolfsensk Slægtstradition. At Thura har den fra Amtmand Urne, er vel givet; thi ubi Thura ibi Urne. Af dennes tre Hovedleverandører var ingen Svanekebo; men Urne var en skrap og ihærdig Indsamler, der nok forstod at henvende sig til den, der vidste noget eller mente at vide noget. Beretningen er sent nedskreven, og saa faar enhver tage den for, hvad den er. Der er dog Grund til at gøre opmærksom paa, at den ikke skriger saaledes mod Sandheden som Ravns Beretning. Har den end glemt Svanekeofficerernes Navne — som maaske heller ikke var saa særlig værd at erindres af Efterverdenen — saa ved den i hvert Fald, at der har fundet Kamp Sted, og hvor denne fandt Sted. I det store og hele lader den sig forene med den samtidige Kilde; denne angiver, at Svaneketroppen har haft Tab, Thura nævner 3 faldne. Thuras Særstof er Albert Wolfsens to Kammerater, der faldt ved hans Side. Foreligger der nu en Slægtstradition, er der ingen tvingende Grund til at forkaste dette Særstof, da det øvrige — Kampen i Skansen, Wolfsens Død — stemmer med, hvad vi ved. Det er ikke let at se, hvorfor Sagnet skulde have lagt disse to navnløse Mænd til. Det plejer jo at gaa omvendt til: Hovedmændene og Hovedmomentet fastholdes og fremhæves, det øvrige træder tilbage. Til Forherligelse af Albert Wolfsen kan det dog ikke have været. Henvisningen til Niels Kjeldsen er uheldig, men den er saare illustrerende: Legenden gav jo netop ikke N. K. to Fæller — det vilde have været rent at fordunkle hans Helteglorie. — Men herom faar enhver tænke, hvad han vil. Bevis kan ikke skaffes.

Hr. Ellekildes egen Opfattelse, der er helt forskellig fra hans oprindelige, findes S. 108: Svanekeboerne har besat Skansen, men de anser det for haabløst at stride mod den tolvdobbelte Overmagt; Albert Wolfsen vil dog ikke vige, han *bliver ene tilbage*, optager den haabløse Kamp og falder

som en Helt. Denne Skildring er et krampagtigt Forsøg paa at forene Svanekeerklæringen, som han nu ikke længer tør skyde helt til Side, og Ravns før citerede Sætning. Den synes ikke meget overbevisende. David Wolffsen, der var Befalingsmand, har dog vel næppe haft *saa* travlt med at tage Benene paa Nakken, at han ikke skulde have sørget for at faa »Horrijn« — for andet var han jo ikke — med tilbage, hvis denne — alene Mand — har villet skille sig ud fra de andre og nytteløst opofre sig. Tager man Thura til Hjælp, vinder Forestillingen noget i Sandsynlighed. Her er dog Tale om Kamptummel, og den unge A. W. synes at have opsvunget sig til en Slags Fører for en lille Gruppe kamplystne unge Mænd. Men vi er naturligvis m. H. t. disse Enkeltheder paa ganske usikker Grund, cfr. Svanekeerklæringen, der synes at henlægge Tabet til Tilbagetoget fra Skansen. Sagnet kæler for sine Yndlinge og former naturligvis Enkelthederne derefter.

Mange Ting kan have bidraget til, at A. W. fremfor andre blev Helten fra Malkværn. Han var af patricisk Slægt, han fik sin Tavle i Svaneke Kirke. Men der er for øvrigt ingen Grund til at tvivle om, at han har udmærket sig, ja endog forvovent udsat sig. Der har været andre Vovehalse i Familien; »Ridder Wolfsen« har vi alle hørt om, og en bornholmsk Tradition ved at fortælle, at en W. en Vinter kørte baade til Sverig og Tyskland i Slæde og paa den sidste Tur blev borte.*) Men Enkelthederne giver Kilderne fra Svenskekrigen ikke klar Besked om. — At Svanekeerklæringen ikke nævner A. W., er en saare naturlig Ting. Historikeren optegner de faldne Heltes Navne, men for Dommerne kunde de faldnes Navne ingen Interesse have, de sad til Doms over de levende.

Der er nu nok blevet kæmpet i Madvigen den 9de Juni 1645. Ravns Paastand om A. W.s Enekamp kan ikke opretholdes, og der er ingen Grund til at tvivle paa de 8 Svanekeboeres Ord, at de værgede sig, saa længe de saa nogen Mulighed for at faa Undsætning, at de tilføjede Svenskerne Tab og selv led Tab. Vilde Svanekeboerne ikke kæmpe, hvorfor havde de da saa travlt med at rykke ud? Svanekekaptejnen kunde jo blot have baaret sig ad som de vestbornholmske Kaptejner. Men selv om det usandsynlige skulde være rig-

*) Meddelt af Mag. Aage Rohmann.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

tigt, at han kun havde Tab af een Mand, kan dette ikke føre Ansvaret for Bornholms Erobring over fra de dømte Kaptejner til ham og de andre Svanekeboere.

Hr. Ellekilde synes ganske at overse, at det d. 9de Juni slet ikke drejede sig om Bornholms Erobring. Nexø By blev den Dag overrumplet og plyndret. At den lille Svaneketrop ikke kunde have hindret denne Overrumpling, er en given Ting. Givet er det ligeledes, at den bornholmske Milits som Helhed (ɔ: dens Officerer) svigtede den Dag; ellers var Svenskerne næppe kommet saa godt fra deres Sold i Nexø, som de gjorde. Men om Aftenen d. 9. var der endnu ikke sket noget afgørende, de fulde Svenskere var jo bragt om Bord igen, og Bornholm var ikke erobret. Det er vel ikke helt sikkert, at der var blevet nogen Retssag af det, om Affæren var sluttet med dette; en Landsbys eller Bys Plyndring var en noksaa dagligdags Begivenhed i dens Tids Krige. Men nu blev der altsaa Retssag, og Dommerne dømte helt anderledes, end Hr. E. gør det. Dennes Forsvar for de dømte Officerer er det heller ikke stort bevendt med; han citerer nogle Brudstykker af deres Erklæringer — de er alle saare ynkværdige. Den stormægtige Major Chr. Maccabæus kryber fejgt i Skjul bag Menigmand. Men Soldaten plejer at gøre sin Pligt under de rette Førere, og omvendt nytter Soldaternes Tapperhed ikke stort, hvis Førerne taber Hovedet. Verdens tapreste Soldater tabte under Bazaine Slaget ved Gravelotte, der med enhver Overgeneral, der blot havde haft lidt Sejrs-*Vilje,* var blevet en glimrende Sejr for de Franske. Bornholmerne havde før vist, at de med en dristig og snarraadig Fører var i Stand til at afslaa Angreb paa Øen. Hr. Ellekilde gør selv opmærksom paa Forskellen mellem 1645 og 1658. Ja vel, 1658 havde Bornholmerne faaet en Fører. Major Maccabæus var aldrig bleven «Bornholms Befrier«, og Jens Kofod havde aldrig overgivet Bornholm til Fjenden uden Forsøg paa Forsvar.

Hr. Ellekilde fortæller triumferende, at Kapt. Jost Nicolai slet ikke omtaler Kaptejn Christensen og den lille Svaneketrops Forsøg paa at afslaa Landgangen. Nej, han skulde nok bare sig! Det synes ogsaa, som om det skulde være kompromitterende for Kaptejn Christensen, at han ikke var med til at overgive Øen; men vi andre regner ham det nu til Hæder, at hans Navn ikke findes paa noget af de herhen hørende Dokumenter.

Hr. Ellekildes lange Indlæg vrimler af mangehaande mærkværdige Paastande og Selvmodsigelser; det er i Grunden et evigt Frem og Tilbage.

Hvad angaar Paastanden om, at Albert Wolfsens Fader gav sin Bitterhed Luft paa Gravstenen, behøver jeg blot at henvise til Indskriftens Ordlyd; den har vi jo endnu, og der er ikke Spor af noget om, at David Wolfsen her gaar i Rette med sig selv. Nej, sin Bitterhed giver David Wolfsen Luft et andet Sted, i Svanekeboernes Erklæring, og den har en helt anden Adresse, mod dem nemlig, der svigtede den lille Trop Svanekeboere og siden overgav Øen til de Svenske. — S. 100 taler Hr. Ellekilde om den »Sandhed«, at de 29 Svanekeboere »havde en væsentlig Skyld i Bornholms Erobring« — S. 125 siger han, at den lille Styrkes Forbliven i Skansen var »haabløs«. Det er ikke let at faa dette til at rime! — S. 107 siges det: »Betegnende nok« — Sammenhængen viser, at der skal læses: betegnende nok for Svanekeboernes Fejghed — »lider Svanekeboerne efter eget Sigende deres Tab, da de var ved at undfly Skansen, ikke under selve Kampen.« Men A. W. var jo Bornholmernes eneste Tab og han faldt jo i mandig Kamp i Skansen! Det rimer heller ikke godt sammen.

Synspunkterne i Hr. Ellekildes sidste Indlæg stemmer daarligt med hans Synspunkter i den første Afhandling i 19de Bd. Hans Syn paa de dømte Kaptejner er her naturligt, og hans Opfattelse af Begivenhederne i Madvigen, om end urigtig, saa dog let forstaaelig. Hele Tankegangen er klar og konsekvent. Han holder paa Ravn og erklærer som Følge deraf — konsekvent — Svanekeboernes under Eds Tilbud afgivne Erklæring for Løgn og Opspind fra Ende til anden. Dette sidste har Hr. Ellekilde ikke kunnet opretholde, men han vil heller ikke slippe Ravn, og derved fremkommer Forvirringen, de unaturlige Kombinationer, Modsigelserne. — Man sporer hele den sidste Afhandling igennem en Slags Irritation hos Hr. Ellekilde over, at han maa tage et vist Hensyn til Svanekeerklæringen, og det synes at være en Følge af denne Irritation, at han nu læsser den bornholmske Milits' svære Syndeskyld paa de ulykkelige Svanekeboere alene, medens de egentlige skyldige kommer til at staa i et mildt Lys og bliver til Autoriteter, af hvis Fortielser der kan drages vidtgaaende Slutninger.

Folkesagnene (om de underjordiske o. s. v.) har spillet en

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

vis Rolle i denne Diskussion. De er efter min Mening ganske uden Interesse for det her omhandlede Spørgsmaal. — Mag. Rohmann meddeler, at der endnu ca. 1900 fandtes en levende lokal — nu tabt — Tradition om Kampen i Madvigen, men tilføjer, at den har været haabløst sammenfiltret med Begivenhederne 1658.

Til Slut en lille filologisk Bemærkning, der ikke vedkommer Stridsspørgsmaalet. Hr. Rohmann gør mig opmærksom paa, at naar det i en af Erklæringerne hedder, at Svenskernes Fartøjer driver ned mod »Vejen«, betyder dette Ord aabenbart »Vigen« (Madvigen). Det synes mig, at dette er indlysende og bør antegnes.

Alle Tekstfremhævelser er af mig.

P. K. Stibolt.

SPØJERI

en Samtale.

Personerne er:

HÅNS, Bondesøn omkring tyve Aar.
LINA, midaldrende Kogekone paa Egnen.

Handlingen:

Sketchen omhandler et gammelt Sagn fra Magleskov, en Skov, der hører til Gaarden Maglegaard, som i sin Tid ejedes af Bornholms Befrier, Jens Koefoed.

Midt inde i Skoven findes en halvt tilkastet Grav*), i hvis Bund ligger fire Sten. Efter gammel Overlevering skal Sagnfiguren Magle have fundet Hvile her, men ved Sagnets stadige Genfortælling gennem Tiderne er der sket en og anden lille Forandring i Ordlyden, og paa et givet Tidspunkt er bl. a. Maglegaardsmajoren blevet den, Sagnet drejede sig om.

Handlingen foregaar i Slutningen af Attenhundredehalvfemserne, og naar Tæppet gaar op, befinder vi os udenfor en Gaard i Nærheden af Randkleveskaar. Det er henad Aften. Sønnen paa Gaarden, Hans, en ung Mand paa omkring de tyve, staar udenfor og ser ud over Markerne og Landevejen, der løber lige forbi.

HÅNS (nynner først et Par Strofer af Melodien til »Unjejorsfolk aa Trojl e frambi«, og synger derefter nogle Linier til samme Melodi, indtil han bliver afbrudt af Lina): Rrrom-pompa-rommerom-pommerom, Rrom-pommeromme-raja ....

Hæksa aa Trojl der finjes ikkje mer,
aa Spøjelser hå ont aa gjorra.
Folk e saa kloga, vaarhen enj ser,
mæn seddan vad skam ente forra ....

*) Graven kaldes i daglig Tale »Maglegrav«, og maa ikke, (som af cand. mag. Frk. Boberg i Bornh. Saml. XXI S. 75, Linie 10 f. o.) forveksles med »Maglehøj«, der ligger et Stykke nord for Skoven, midt imellem denne og Maglegaard.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

LINA (hæsblæsende ind fra Vejen): Godâ minj Horra — e Fâr aa Moer jemma?

HÂNS: Godâ Lina — Naj semænj e di i, mæn koss ilæl vaar du daa e anterert.

LINA: Jâ ville saa urimeli gjærna hâ snakt lid me dom.

HÂNS: Naj, di tâu dom rætji sânt en Awtanstur a Skaared te, om a di nu rækkja saa lânt.

LINA (oprømt): I harrejeskersens daa livæl âu, a enj skujlle oplæva seddan nâd!

HÂNS (interesseret): Mæn koss, va e der sjet, Lina? Enj skujlle mæst tro, a dænj Styggja hadde vad ætte daj, som du târ paa Vaj.

LINA (roligere): Ja, jâ va semænj âu sæl mæst farru aa tro'ed, mæn saa kom jâ te aa hâusa paa Jomfru Blæms Fortælninj .... (eftertænksom og med Tryk) .... aa nu hâr jâ sæl set'enj ....

HÂNS (forundret): Dænj Styggja — æjlle væmm hâr du set, Lina?

LINA (med Eftertryk): Majorinj! .... Mâglegaarsmajorinj hâr jâ set, me mina ajena Iven!

HÂNS (spøgende): Jamæn, hanj e ju dør for monna Aar sijn ....

LINA (pointeret): Ja, — æjlans behøfte jâ væll ikkje ble, sa jâ darrada.

HÂNS (roligt): Mæn târ du nu ente lid for alvorlit paa'd, Lina? Kom hær hen aa sæt daj aa la voss snakka lid om'ed.

LINA (sætter sig) De gjyzer i maj inu, naar jâ tænjkjer paa'd.

HÂNS (spøgende): Du e ju lie ver aa gjorra maj bonge âu, Lina.

LINA (bestemt): Ja, varr du glâr, Hâns, a du ente va me maj i Nat. .... Jâ ska'nte gaa igjennem Mâgleskâu for de fosta — om Natten daa.

HÂNS: Jamæn nu sidda vi nu i Fred aa Ro, Lina — paa Bænjkjinj hær. La maj nu høra, va de kanj varra, a du e saa forskrækkjelia anterert âuer.

LINA: Jo, se Skâus hadde Gjijle igaar, aa jâ va saa dær aa jolp te som vân, aa dæmme bled nogged paa Natten, injan a jâ kom astâ.

HÂNS: Te Skâus hojla di ju alti ud te lânt paa Ættenatten.

LINA (bestemt): De ente nâd, a jâ blannar maj op idi —

jâ gaar, naar jâ e farru (fortællende) — mæn de ble som sajt henætte Klokkan tâl te, aa Maananj sjinde saa nætt, dæmme tænjte jâ: Du stikker lie ner igjennem Mâgleskâu. De e ju ente mer'inj hal saa lânt som udanom ....

HÂNS (halvt spøgende): Vaar tore du?

LINA (med Selvfølelse): Jâ hâr alri vad bonge forra, aa jâ vad ente i Aftes hæjler, forrinj a jâ va kommen mæst te Mâglegrawsgrânarna ....

HÂNS (interesseret): Va saa, Lina, va saa?

LINA (højtideligt): Lie me enj gaanes Gong saa jâ et blârenes Lyz inj imæl Træen hen ætte Hæstahawa te.

HÂNS (forundret): Et Lyz?

LINA: Ja, et Lyzsjær — aa dær red Majorinj nok saa stråger paa sinj Hæst me Savvelinj ver Sian aa Hunj halsenes foran — enj sjinnenes vider Hæst — akkorât som Jomfru Blæmm enjgong hâr fortalt maj'ed.

HÂNS (spørgende): Aa du kunje høra, vaar de dunrada i Jorn, naar hanj kom?

LINA: Naj, se de kunje jâ'nte — ikkje saa majed som enj Ly kom der — mæn Sâltøjed sjinde som de granjesta Gujled, aa der lissom lâutada aa Mujl, saa lænje de sto paa.

HÂNS (betaget): Ed sânt, Lina?

LINA (bestemt): Saa sânt, som a jâ staar hær, ja.

HÂNS (atter spøgende): Jamæn nu sidder du nu, Lina .. (spørgende) .. Mæn saj maj, vaar red hanj saa ægelit hen?

LINA: Hanj red læje ner igjennem Hæstahawa te Mâglegraw, aa dær ble hanj me enj Gong henna me Hæst aa Hunj aa de hela ....

HÂNS: Troer du ente, a de kunje varra Maanasjinned imæjlem Træen, a der hâr narrad daj?

LINA: Naj, dænjgonginj saa Lina gobæred ente forkjert. — Jâ hâr semænj nâue forvunjed'ed rætjit inu, seddan ble jâ.

HÂNS: Ja, ja — Jâ troer nu ente, a du ska tâ daj'ed saa nær, Lina, for di dø gjorr voss semænj injed — Dom ska vi ente varra bonge for.

LINA (roligere): Â naj, de tænjte jâ ju âu, bâgætte — aa saa vænde jâ maj inu enjgong, daa jâ rajta Ygglesten, for aa se ættinj, mæn hanj va'nte aa se mere, slætente.

HÂNS (eftertænksom): Seddan nâd hâr jâ nu æjles alti rajnad for nâd Sjaws, mæn der e kansje mera om'ed, inj a Folk di tro.

LINA: Du kanj varra visser paa, Hâns, a der e majed te

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

hær i Vardan, a værkan du æjlle jâ kanja ble kloga paa.

HÂNS (pludselig) Voddan, sâ du ikkje, a Jomfru Blæmm hadde fortalt daj nâd?

LINA: Jo, de sâ jâ, aa hadde jâ'nte vist saa majed, som jâ viste, saa e jâ'nte sækker paa, a der hadde sodded nân Lina hær i Awtan, Hâns.

HÂNS (beroligende): Nâ-e, nâ .... mæn saj maj, va fortalde hon saa ægelit?

LINA: Â, de va bâra lid fraa Mâglegraw aa.

HÂNS: Vad om Spøjelser?

LINA: De kanj enj got kajlad.

HÂNS: Jâ gjyzer mæst, mæn la maj livvæl høra.

LINA: Jo, di saja ju, a dænj gamla Majorinj e begrawader der for monga Aar sijn.

HÂNS: Ja, jâ hâr rætji sânt alri vad der, mæn saa e der væll enj Grawhoj, kanj jâ vedda?

LINA: Naj, de e netop ded, a der ente e — mæn der ska hâ vad'ed enjgong. Nu e der bâra en div Holla me lid Vojla om Kântana.

HÂNS: Voddan e de saa gaad te, monne?

LINA: Jo, di saja ju, Folk, a der enjgong ska hâ vad enj Mâglebone, a der fikkje Lyst te aa ættese, om de nu âu skujlle varra sânt, a der va nânj begrawader, aa hanj satte saa Folken te aa grawa Honj ud ....

HÂNS: Ja, seddan nâd ska enj vist æjles hælst la ble.

LINA: .... Mæn daa di saa hadde faad en tæmmeli Holla grawad, ble ajle Krajturn sjøga aa tossua jemma paa Gaarinj.

HÂNS (ivrig): Saa va di forgjorda, væll?

LINA (bestemt): Jâ vedd injed, mæn di maatte hojla oppa me aa grawa, aa snârt di gjore ded, va der injed i Vænj me Krajturn mera.

HÂNS: Naj, jâ tænjted nok .... Hâr'ed saa liggjed seddan sijn?

LINA: Najgon — naj, der gjik nonna Aar, aa der va injinj mera, a der hâuste paa ded; saa hijte Boninj paa, a der skujlle grawas ijæn for aa faa rætji Ria paa'd.

HÂNS: Hanj hâr ente vad bonge, dænj Karinj.

LINA: Vist ikkje va hanj bonge, naj .... mæn alri hadde di faa'd begjyjnt, forrinj a Krajturn ble sjøga aa tossua ijæn, aa daa Folken saa ded, slop di baadde Skâul aa Spâ me de samma aa smed di Stenana, a der forra hadde staad âuan

paa Honj, ner i Baanninj paa Grawen aa gjikke dorra Vaj .... Di tore bokstavelit ente varra der — aa derfor ble Honj alri kâster op ijæn.

HÂNS: Vad saa rætja Grawstena, a der hadde staad paa Honj?

LINA: Som di brygte dom dænjgonginj, væll ....

HÂNS: Mæn voffor va der saa fera, monne?

LINA: Jo, de ska jâ semænj saj daj. Der liggjer nu nera i Grawen fera Stena — enj stor enj for Hæstinj aa enj nogged minre for Majorinj sæl. Saa e der enj hal lawlier for Hunj aa enj longer, smâler for Savvelinj.

HÂNS: Ja, jâ hâr som sajt alri vad saa lânt som ver Hæstahawa, mæn nu kunje enj ju mæst faa Lyst te aa tâ saj en Tur der ner aa se dænj unjelia Grawen — for du hâr væll sæl set na, Lina?

LINA: Monga Gonga, Hâns — mæn jâ vil ente raa daj te aa læggja dænj Vænj om Natten.

HÂNS: Troer du, a hanj rier vær Nat, Lina.

LINA: De kanj jâ ente saj daj nâd om, mæn di saja, a enj ota kanj se'nj ver Fujlmaana om Minatstider komma stænjkjenes paa sinj vida Hæst .... Hanj faar ente Fred i sinn Graw, saa lænje hon liggjer hal opgrawad, ska jâ saj ....

HÂNS (eftertænksom): Vaar ed daa apârta aa tænjkja paa.

LINA: Jo, vist saa .... aa derfor ville jâ ju âu gjærna hâ snakt lid me dina Forældra om'ed, kantro .... Mæn nu maa jâ nok te aa nørla jemætte.

HÂNS: Ja, naar Moer ente jemma, vânkar der ju ikkje enjgong enj lidinj Kop Kaffe.

LINA: La voss mæn gjemma Kaffed te enj anj Gong, Hâns ....

HÂNS: Ja, de ble vi nok nødda te .... mæn kunje du ente villa hâ daj et Pâr Æble me i Lomman, saa ska jâ løvva inj ætte nonna?

LINA: Tak, Hâns — naj ente idâ. Jâ kommer ævent fraa Kjymanj aa, sa jâ kanj slætente hâ mera i na.

HÂNS: Ja, saa faa vi mæn aa gjemma dom âu te enj anj Gong ....

LINA (hemmelighedsfuldt): .... Jâ ska saj daj, jâ hâr Spertus i Lomman — Haarspertus alsaa .... bâra de saa ville vâusa de Lorted ....!

J. P. Kuhre.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

PÆR PÆJ.

Et Æventyr.

Vis I nu vil varra rætji, rætji brâ, saa ska jâ fortælla jer om Pær Pæj, der sodd unje en Æj, aa pillada sinj Pæj*) — men saa kom der enj Aggernahat aa slo'enj i Skâln, aa hanj ble saa bonge, sa hanj trode, Varden skujlle forgaa, aa saa gâ hanj saj op aa løvva. — Hanj stænjte astâ retad âuer Âgrana, aa saa kom hanj frambi enj Hinjst, a der sto paa Græz:

»Men vaar ska du daa hen i dænj Fârten!« râfte Hinjstinj ættinj.

»Jo, jâ heder Pær Pæj, aa jâ sodd ver en Æj aa pillada minj Pæj, men saa kom der enj Aggernahat aa slo maj i Skâln, aa jâ ble saa bonge, sa jâ trode, Varden skujlle forgaa, aa saa gâ jâ maj op aa løvva.«

»Saa løvver jâ me!« râfte Hinjstinj — aa saa stænjte di astâ — retad âuer Âgrana — saa kom di frambi en hel Sjaska Kjør, a der sto aa stjærnada ætte dom: »Men vaar i al Varden ska I daa hen i dænj Fârten?« râfte enj stor, arrier Tjyr ætte dom. »Jo, jâ heder semænj Pær Pæj aa sodd ver en Æj aa pillada minj Pæj, saa kom der enj Aggernahat aa slo maj i Skâln, aa jâ ble saa bonge, sa jâ trode, Varden skujlle forgaa, aa saa gâ jâ maj op aa løvva — aa sijn hâr jâ faad Følje.« »Saa løvver jâ me!« râfte Tjyrinj — aa saa stænjte di astâ, saa arrit di kunje — retad âuer ajle Âgrana .... aa saa kom di frambi en Svinalykkja .... »Mæn vaar i al Varden ska I daa hen i dænj Fârten?« râfte enj stor aa styggjer Orna ætte dom — sikkena Huggtænner hanj hadde .... »Jo, jâ heder Pær Pæj aa sodd ver en Æj aa pillada min Pæj — saa kom der enj Aggernahat aa slo maj i Skâln, aa jâ ble saa bonge, sa jâ trode, Varden skujlle forgaa, aa saa gâ jâ maj op

*) En Undertrøje.

aa løvva — aa sijn hâr jâ faad Følje. — »Saa løvver jâ me!« râfte Ornanj — aa saa stænjte di astâ, sa de vyslade ætte — râks âuer Âgrana .... aa saa kom di frambi nonna Kovvel Faar. »Mæn vaar i al Varden ska I daa hen i dænj Fârten?« râfte Værinj ætte dom .... »Jo, jâ heder semænj Pær Pæj aa sodd ver en Æj aa pillada minj Pæj, saa kom der en Aggernahat aa slo maj i Skâln, aa jâ ble saa bonge, sa jâ trode, Varden skujlle forgaa, aa saa gâ jâ maj op aa løvva — aa sijn hâr jâ faad Følje. »Saa løvver jâ me!« râfte Værinj — aa saa stænjte di astâ, saa arrit di bâra kunje kriva hen a Âgrana te, — saa kom di frambi en Gaazalykkja ... »Mæn koss ilæl! Vaar ska I daa hen i dænj Fârten!« râfte Gaazanj ætte dom. — »Jo, jâ heder Pær Pæj aa sodd ver en Æj aa pillada minj Pæj. Saa kom der enj Aggarnahat aa slo maj i Skâln, aa jâ ble saa bonge, sa jâ trode, Varden skujlle forgaa, aa saa gâ jâ maj op aa løvva — aa sijn hâr jâ faad Følje.« »Saa løvver jâ me!« sâ Gaazanj — aa saa stæjnjte di astâ retad âuer Âgrana. — Saa kom di frambi enj Ânedam. — »Men koss i lidemaj væl — vaar ska I daa hen i dænj Fârten!« râfte Anrikkinj .... »Jo, jâ heder Pær Pæj aa sodd ver en Æj aa pillada minj Pæj. Saa kom der enj Aggernahat aa slo maj i Skâln, aa jâ ble saa bonge, sa jâ trode, Varden skujlle forgaa, aa saa gâ jâ maj op aa løvva — aa sijn hâr jâ faad Følje.« — »Saa løvver jâ me!« sâ Anrikkinj .... aa saa stænjte di astâ — ilæl, ilæl! vaar hon skâr — râks âuer ajle Âgrana. .... Saa kom di frambi enj Hønsagaar ... »I, men vaar ska I daa hen ajlesammen i dænj Fârten!« râfte Hânanj ætte dom. »Jo, jâ heder Pær Pæj aa sodd ver en Æj aa pillada minj Pæj. Saa kom der enj Aggernahat aa slo maj i Skâln, aa jâ ble saa bonge, sa jâ trode, Varden skujlle forgaa, aa saa gâ jâ maj op aa løvva.« .... »Saa løvver jâ me!« râfte Hânanj .... aa saa stæjnte di astâ, alt va di lie kunje hinka aa — retad âuer ajle Âgrana. .... Saa kom di frambi en stor sworblaa Kjætta. .... »Mæn vaar i al Varden ska I daa hen i dænj Fârten!« râfte hon ætte dom. »Jo, jâ heder Pær Pæj aa sodd ver en Æj aa pillada min Pæj. Saa kom der enj Aggernahat aa slo maj i Skâln, aa jâ ble saa bonge, sa jâ trode, Varden skujlle forgaa, aa saa gâ jâ maj op aa løvva, aa sijn hâr jâ faad Følje«. .... »Saa løvver jâ me!« sâ Kjættan. .... Aa saa stæjnjte di astâ lie sa de pev ætte, râks âuer ajle Âgrana. ....

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Aa seddan ble di ver aa løvva te seddan henimod Sjymninjen; saa kom di te enj stor Gaar, vaar Folken akkorât va tâna jemmafraa. — Di tore alri sawa der om Natten for Trojltoj. Men seddan nâd va Pær Pæj nu ente bonge for, aa hanj tâu saj strajs for aa stæjla sina Søldâter an.

Hinjstinj skujlle staa i Portinj, aa Hânanj, hanj skujlle hojla Vajt, aa som seddan kom han te aa staa paa Vâundrætten. Tjyrinj fikj sinj Plâs neranfor Trappan aa Værinj oppe paa Trappan. Ornanj kom te aa liggja unje Bored, aa Gaazanj lâ saj mitte paa Bored mæl ajl dænj dajlia Mâdinj, som a Folken vær Dâ maatte stæjla fram for a Trojltojed ente skujlle varra altfor slømma te aa halna ijla me Gaarsens Sâger. Kjættan lâ saj unje Karkluninj, Anrikkinj uda ver Ijlarinj, aa Pær Pæj lâ saj i en dajlig opredt Sænj.

Daa Klokkan saa ble i Lawed tâl, høre Hânanj, a der lissom va nâd i Faggana, aa hanj tâu saa paa aa vârsko di anre: »Jâ kanj se Hælsinjø-ø-ø-ø-r!« râfte hanj, saa højt hanj kunje. Mæn se nu hadde nok Trojln âu lâutad, a der va nâd paa Færa, for saa sænde di enj gammal enj Dæul inj aa nyzja lid, voddan Sâgarna sto, mæn ikkje rappere va hanj komminj inj om Portinj, forrinj a Hinjstinj gâ'enj en âuer Rân me de ene Bâgbened, sa hanj røj helt hen te Trappan, aa dær tâu Tjyrinj'enj paa Horn aa varpad'enj op te Værinj; hanj gâ'enj ijæn et Stød, sa hanj fløj lie inj a Stâuan aa hen te Bored, aa Ornanj gâ saj te aa flaa'enj i Ben me sina Huggtænner. Daa hanj saa ville tâ for saj aa reza paa, saa bed Gaazanj hannem i Fingrana. De va rent forskrækkjelit, som hanj va komminj op idi'ed, aa nu ville hanj bâra se aa slæppa unjan, mæn saa sprong Kjættan fram fraa Karkluninj aa spænjdinj, saa rent arbarmelit i Ansajted, sa de føje ammade te, aa Anrikkinj kom vraltenes fram fraa Ijlarinj aa râfte: »Pær tâ maj Kjæppinj! Pær tâ maj Kjæppinj!« Aa daa Pær høre ded, sprong hanj op aa tâu saj enj tjykker Pâl aa pryjladinj fraa Huza.

»Naj hær kanja vi alri komma mera!« klynkada dænj gamla Trojladæulinj — saa naasammer hanj va, daa hanj rajte ud te di anre ijæn. »Daa jâ kom inj om Portinj, sto der enj Smed aa gâ maj en me sinj Hammara, sa jâ røj helt hen te Trappan, aa dær sto enj Jemmasænnara aa tâu maj paa Tjivan aa sænde maj op te enj Snekara, a der løvv sinj Hæul inj a Mawanj paa maj, sa jâ fo'r læje inj a Stâuan, aa dær sodd enj Skomâgara unje Bored aa rev maj i Ben me sina

Syjla, aa âuanpaa sodd der enj Skreddara aa klypte maj i Fingrana me sinn Sajs. Saa vænde jâ maj aa ville løvva unjan, men saa kom der en gammel Kjælinj fram fraa Karkluninj aa rev maj saa skammelit i Ansajted me sine Kârer, aa fraa Ijlarinj kom der nok en Kjælinj aa râfte: »Pær, tâ maj Kjæppinj — Pær tâ maj Kjæppinj!« aa hadded ikkje vad galed forra, saa ska jâ lâua for, a jâ ble teredder. Der kom et vet Spøjelse fram fraa Sænjen aa hølmada paa maj me enj tjykker Pâl, lie te jâ slop idaa Gaarinj — sa hær ska vi alri sætta vora Fodder mera.«

Men Pær aa hansa Jælpara gjikke te Sænjs aa saw dajlit te dænj lyza Mârninj. Daa Folken paa Gaarinj saa kom jem ble di ju saa ustortelia glâ, a Pær seddan hadde faad Krammed paa Trojln, sa di gâ'enj en hel Sjæppa Gujlpænja. Aa dærme tâu Pær sina Jælpara me saj aa reste aa jemætte ijæn.

En Variant til »Pær Pæj« findes i E. Tang Kristensens »Skattegraveren« 1884, 1. Halvaargang, S. 94 under Navn »Håns Tyggjara«. Denne Variant er indsendt af Seminarieelev Martin Nielsen, Gjedved (senere Lærer Nielsen, Grødeby). Sproget er rettet af Lærer Skovmand, Østermarie, der ikke var Bornholmer.

En anden Variant findes i samme Skrift, S. 92, indsendt af Lærer Møller, Sir. E. T. Kristensen tilføjer: »Dette Æventyr er meget almindeligt baade her og i andre Lande. Det har ogsaa tit været trykt, sidst i mine Æventyr, 2. Samling.«

Da imidlertid baade Form og Indhold er ret forskellige fra nærværende Optegnelse, der er mig meddelt af Fru C. Kofoed, Rønne, som igen har hørt Æventyret fra sin Moder for ca. 65 Aar siden i Nyker Sogn, er der ingen Tvivl om, at ogsaa Trykningen af denne har sin store Interesse.

J. P. Kuhre.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

En Jordebog fra Svensketiden.

Af cand. mag. GUNNAR KNUDSEN.

Ved Roskildefreden i Februar 1658 blev som bekendt Bornholm sammen med Skaane, Halland og Blekinge afstaaet til Kongen af Sverige, og Øen kom under svensk Styre. I den Tid, Svenskerne havde Øen i deres Magt, blev den, efter hvad Rasmus Pedersen Ravn oplyser i sin Borringholms Krønike af 1671, »beskattet med haarde Besværinge, der haver aarsaget Landsens Indbyggere til at gribe til de yderste Middel udi deres højeste Trængsel og Nød«[1]). Svenskevældet varede ikke engang Aaret ud, idet Bornholmerne gjorde Opstand, og 8de December blev Kommandanten, Oberst Joh. Printzensköld, skudt paa Rønne Gade, hvorefter den svenske Besætning paa Hammershus overgav sig. Bornholm blev atter dansk.

Blandt de mange onde Handlinger, som Svenskerne skulde have gjort sig skyldige i, nævnes i »Borringholms Manifest«[2]), det Forsvarsskrift, som Indbyggerne tilstillede den danske Konge, følgende:

»Siden sidst *in Julio* og først *in Augusto* lod han (d. v. s. Printzensköld) en ugudelig Boghandler (Skrivefejl for Bogholder?) alle Steds paa Landet omrejse, der udi hvert Sogn, hver Bondes Huse og Gaarde med tilliggendes Sæd-Agre og Enge, *geometrice* Vis skulde beskrive og med Mænd *taxere* og sætte, af hvilken Ager-Jord og Enges-Bund de ikke alene skulde udlægge Skat, som deraf paabudet blev, men endogsaa af Kornet, Høet og Afgrøden, det bar, der foruden Skatter at udgive. Heraf voxte stor Bedrøvelse hos menige Mand«.

[1]) Rasmus Pedersen Ravns Borringholms Krønike 1671 ved Johannes Knudsen, Rønne 1926, p. 97.

[2]) Skriftet »Borringholms Manifest« kendes kun gennem Referatet hos Rasmus Pedersen Ravn, anførte Udg. p. 98.

De anvendte Udtryk leder os ind paa den Tanke, at der i Forbindelse med den omtalte Beskrivelse finder en Art Opmaaling eller muligt endog en Kortlægning Sted. Dette lyder forsaavidt ikke overraskende, som vi ved, at man i Sverige paa denne Tid var i fuld Gang med lignende Arbejde. Sveriges Opmaaling var paabegyndt i 1628, og inden hundrede Aar var gaaet, havde man kortlagt det meste af Landet. Som Resultatet af alle disse Opmaalinger findes i General-Lantmäteri-Arkivet i Stockholm en ganske enestaaende prægtig Kortsamling, hvor Sveriges Jord Landsby for Landsby, Gaard for Gaard er opmaalt og beskrevet; Kortene er nydeligt tegnede og indbundne i solide Bind, og dette kolossale »Kartverk« afgiver et smukt Vidnesbyrd for Landmaalingens høje Stade i Sverige i 17de Aarhundrede og er naturligvis en enestaaende historisk Kilde af allerstørste Værdi for alle, der sysler med Lokalhistorie af enhver Art[1]).

I Anledning af nogle Studier over Bornholms Gaardnavne maatte jeg nødvendigvis have konstateret, om der virkelig kunde tænkes at foreligge saadanne Kort over Bornholm. Under et Besøg i Stockholm i November 1933 henvendte jeg mig derfor til General-Lantmäteri-Arkivet herom, men det viste sig desværre, at der hverken fandtes Kort eller Papirer af nogen Art vedrørende Bornholm.

Nu foregik ganske vist Matrikuleringen af Skaane, Halland og Blekinge i 1670—72 uden egentlig Optagelse af Kort, idet Maalingerne blot gik ud paa at konstatere det til hver Ejendom hørende Areal, det var en forenklet, hurtigere Fremgangsmaade, begrundet i Ønsket om at faa Matriklen, Skatteudskrivningsgrundlaget, i Orden uden unødig Opsættelse. Man maatte vel ogsaa nærmest tænke sig, at Bornholm var blevet behandlet paa en lignende summarisk Maade, hvad jo ogsaa Omtalen i Manifestet tyder paa, og saa vilde der ikke være noget urimeligt i, at Arbejdet kunde have været tilendebragt i Løbet af et Par Maaneder, set paa Baggrund af, at de skaanske Provinser blev færdige paa et Par Aar. Var denne Fremgangsmaade fulgt, maatte der, i Lighed med de skaanske Provinser, ventes at foreligge en Bog over samtlige Landbrugsjorder med Oplysning om Byens, Vangens og

[1]) Om den svenske Opmaaling se Jubilæumsskriftet »Svenska Lantmäteriet 1628—1928«, Stockholm 1928, jfr. ogsaa min Artikel »De ældste danske Matrikler« i Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvæsen 1931.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Agrenes Navn og om, i hvilken Solretning Agrene løb, deres Areal, Bonitet og Oplysning om Jordens »Hvile«. Paa den anden Side maa det vække Mistanke, at egentligt Matrikuleringsarbejde allerede skulde være sat i Gang i 1658 paa Bornholm, medens det i de skaanske Provinser fik Lov til at vente til 1670. Imidlertid har vi jo Manifestets Ord for, at der virkelig i Forbindelse med Beskrivelsen blev foretaget Maalinger af en eller anden Art.

Den Omstændighed, at der ikke findes noget Materiale bevaret i General-Lantmäteri-Arkivet i Stockholm, kunde jo forklares paa den Maade, at Svenskerne paa Grund af Opstanden ikke fik deres Sager med sig, da de noget hovedkulds maatte forlade Øen, og at disse Ting senere er gaaet til Grunde. De kan jo være blevet efterladt paa Hammershus, og da dette Slot efterhaanden forvandledes til en Ruin og tildels blev nedbrudt, var her selvfølgelig alle Betingelser for, at saadanne Sager kunde forsvinde.

For en Sikkerheds Skyld eftersøgte jeg ogsaa det svenske Rigsarkiv og Kammerarkivet for at erfare, om man der skulde have bornholmske Kort eller Jordebøger, men der var intet at finde. Efter min Hjemkomst fra Sverige blev jeg derfor behagelig overrasket ved en Meddelelse fra Kammerarkivet om, at der virkelig var fundet en Jordebog fra Bornholm fra 1658, og naar man ikke straks havde faaet fat i den, var det fordi den med Urette var anbragt under Skaane. Jeg fik Jordebogen sendt til København, men det viste sig hurtig, at den ikke lod sig bringe i Forbindelse med Printzenskölds Matrikulering, den indeholdt overhovedet ingen Oplysninger om de enkelte Gaardes Tilliggende, men var en almindelig Skatte-Jordebog.

Bogens Titel er: *Bornholms Jordebook för Ahr 1658;* det er en smukt skrevet Foliant paa 425 Sider, vel bevaret og indbundet i Pergament. Naturligvis er den skrevet paa Svensk, ogsaa Person- og Stednavne er svagt tillempede i svensk Retning.

I danske Jordebøger opføres altid først Selvejergaardene og dernæst Vornedgaardene, altid i den traditionelle Nummerorden. I den svenske Jordebog har man ikke følt sig bunden til denne Gruppering; ganske vist nævnes først Selvejergaardene, der her bærer Navnet *Skattehemman,* i den gængse Rækkefølge, men Vornedgaardene har man stillet sig mere frit overfor, idet man har inddelt dem i en Række Under-

afdelinger med særlige Overskrifter som *Cronohemman, Kyrckehemman, Canichehemman, Prästehemman, Hospitalshemman* og *Frälsehemman.* En Sammentælling paa Jordebogens Side 423 viser, hvor mange Gaarde der fandtes af hver af de nævnte Kategorier:

Skattehemman, hela		678
Cronohemman, hela	91	
halfua dito	4	93
Vthbygge	21	
Fiskeläger	10	
Qwarnar	2	
Kyrckehemman, hela	27	
halfua dito	1	27½
Canichehemman, hela		10
Prästehemman, hela		1
Hospitalshemman, hela		11
Frälsehemman, hela		63
Vthbygge	8	
Sätesgårder	15	
		883½

Samtidig viser en Sammentælling, at den samlede Afgift, som Jordebogen kalder *Räntte,* for hele Bornholms Vedkommende andrager 13,708 Daler, efter at samtlige Naturalieafgifter og Arbejdsydelser er omsatte i Pengeværdi.

I øvrigt er Jordebogen affattet paa samme Maade som de danske Jordebøger — den nærmest forudgaaende er vistnok den fra 1625 og den nærmest efterfølgende den fra 1662, saa den svenske bidrager jo til at udfylde et Hul i Rækken. Hver Gaard opføres for sig med Navn paa Bonden og Fortegnelse over de Afgifter, der svares af Gaarden, saavel i Penge som i Naturalier og Arbejde. Det er gerne en lang Række Poster, og en Folioside rummer ikke mere end 2—3 Gaarde. Der kan næppe være Tvivl om, at det direkte Forlæg maa have været en tilstedeværende dansk Jordebog; jeg har imidlertid ikke undersøgt, om det af Jordebogen skulde fremgaa, at Svenskerne har forhøjet Afgifterne af de enkelte Gaarde, hvad der vel nok kunde ses noget om, naar man sammenlignede med ældre Jordebøger, men der findes jo som nævnt desværre ingen fra de nærmest forudgaaende Aar. Rimeligvis har dog de trykkende Afgifter og Skatter til Svenskerne,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

som der saa højlydt klages over, snarere været indkrævet i Form af Ekstraskatter.

Som Indlæg i Jordebogen findes nogle løse Ark med forskellige Notitser og Oversigter. Saaledes en Fortegnelse over pantsatte Gaarde, ialt 93. Med Hensyn til Embedsgaarde hedder det, at Landsdommeren har 11 Vornedgaarde, 14 Sandemænd har 14 Gaarde, Byfogeden i Rønne har som Løn 3 Gaarde, 4 Tingfogeder har 4 Gaarde og 2 Tingskrivere 2 Gaarde, 2 Kaptajner har 2 Gaarde, Strandrideren og Skovrideren hver 1 Gaard, og endelig omtales Simlegaard som skattefri.

Købstædernes Antal er mindre end nu, idet der kun nævnes 5 *Städer,* nemlig *Röne, Haszleby, Nexe, Acherby* og *Swanicke.* De øvrige Købstæder maa søges i Fiskerlejernes Række.

Det anføres, at 7 Gaarde i Povelsker Sogn faar Afkortning i Afgifterne paa Grund af Sandflugt, og at der ialt paa Øen findes 11 Ødegaarde. Dette forholdsvis ringe Antal Ødegaarde er et Bevis for, at Bornholm ikke er blevet krigshærget som det øvrige Danmark blev det i disse onde Tider. Ser vi paa Jordebøger fra det øvrige Land, møder vi brandhærgede Tomter næsten overalt. Og de 11 Ødegaarde paa Bornholm er muligvis ikke engang at forklare som Krigens Spor, for ogsaa i de andre bornholmske Jordebøger findes altid enkelte Ødegaarde omtalt, saa det er endog meget sandsynligt, at i hvert Fald de fleste af dem kan have ligget øde allerede ved Svenskernes Ankomst.

Naar jeg har uddraget enkelte, tilfældigt valgte Ting fra den svenske Jordebog, har Hensigten hermed kun været kortelig at beskrive den og gøre opmærksom paa dens Tilstedeværelse, saa at andre kan drage Nytte af den ved mere specielle Studier. Saavidt jeg kan se, har den ikke hidtil været kendt eller benyttet.

Bornholmske horisontalmøller.

Af mag. art. AAGE ROHMANN.

I en bornholmsk ordsamling fra 1745[1]), udarbejdet af Bornholms daværende amtmand, Johan Christian Urne, læses følgende: »en *Vær-Plaske,* er en Liden Være Mølle, hvis Hiul staaer Horizontal.« — I Urnes større bornholmske ordsamling fra 1755[2]) er dette udvidet til: »Een *Vær-Plaska,* er een Liden Vejr-Mølle, hvis Hiul staaer Horizontal paa Bakker eller Höye, hvormed dog neppe meere kand males end som med een Haand- eller Hiem-Qværn.« — Yderligere oplysninger om denne nu forlængst forsvundne mølletype giver Urne ikke. Og i den omfangsrige litteratur om Bornholm fra ældre tid findes den ikke omtalt, skønt man kunde vente, at en sådan horisontalmølle vilde have fanget interessen hos en eller anden af de topografiske forfattere. Men rundt om på Bornholm ved gamle folk at fortælle om denne form for vejrmøller, som de har hørt om af forældre, bedsteforældre eller andre forlængst afdøde. Kun kendes horisontalmøllerne ikke under det af Urne anførte navn »værplasker«; de nævnes enten »dæwladajnsa«, »dæwladajnsamøller« eller »dæwlamøller«. Den skildring af de bornholmske horisontalmøller, som her skal gives, har altså været henvist til næsten udelukkende at bygge på den mundtlige overlevering og er derfor selvsagt meget mangelfuld. For selv om mindet om disse møller må siges at være meget levende i betragtning af at det drejer sig om en mølletype, der på få undtagelser nær er forsvundet for et århundrede siden, så er dog naturligvis mange enkeltheder glemt. De fleste ved ikke stort andet, end

[1]) Tilføjet en af Urne forfattet kort beskrivelse af Bornholm, i Rigsarkivet, D. Kanc.; Efterretninger om Købstæderne og Amterne, indsendt i Henhold til Oversekretærens Skrivelse 6/4 1743, (»Jessens Relationer. I.«).

[2]) På Kgl. Bibliotek; Thott. 1507. 4°.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

at det var en slags små vejrmøller, hvor vingerne gik vandret rundt, og som var anbragt i høje eller undertiden på hustage. Og noget af overleveringen om disse møller er naturligvis i tidens løb blevet uklart husket eller ligefrem misforstået.

Det karakteristiske for en »dæwladajnsamølla« var det vandret liggende vindhjul på en lodret aksel, »flâued«, som det hedder på bornholmsk. Vindhjulet bestod af et antal vinger, almindelig vist otte, der stod stråleformigt ud fra akselens øverste del. Der fandtes forskellige vingekonstruktioner. Det almindelige var, at der var fastgjort vindflader af ganske tynde brædder i lodret stilling på armene. Man stillede så »et læsjærm«, en skærm af brædder eller undertiden af halm for den ene side af vindhjulet, så vinden kun ramte den anden sides vindflader, medens vindfladerne til den side der var i læ af skærmen altså kunde gå mod vindretningen. Vindhjulet vilde følgelig rotere med større eller mindre hastighed alt efter vindens styrke. Skærmene dækkede vist oftest blot en fjerdedel af vindhjulet, da de jo derved gav læ også for den bagved værende fjerdedel. Man måtte naturligvis passe på at flytte skærmene, når vinden drejede, da møllen jo ellers let kunde gå i stå eller eventuelt give sig til at dreje den forkerte vej.

Man havde imidlertid også konstruktioner, hvor der ingen skærme anvendtes, men hvor vindhjulet var indrettet således, at vindfladerne af sig selv ændrede stilling under omdrejningen, idet de vendte kanten til — og altså frembød mindre modstand — ved den side, hvor de skulde op mod vinden.

I fig. 1 er givet en skematisk fremstilling af et sådant vindhjul. Det er en rekonstruktion ved avlsbruger Peter Thorsen, Smålyngen, Pedersker, på grundlag af oplysninger, han i sin ungdom har fået af en gammel mand, Jens Hansen Kjøbek, der i sine unge dage havde kendt en sådan mølle. Den var indrettet i en høj ved en gård i Vestermaria sogn. Vingerne har, som det ses af fig. B, der viser et vingepar set fra vindsiden, to ved yderenderne forbundne bærearme; vindfladerne er med hængselled fastgjort i vingernes yderste ende; til venstre på tegningen ligger vindfladen som følge af vindtrykket ind mod bærearmene, til højre er den svinget bagud. I fig. A er princippet vist. Pilene angiver vindretningen; vinden, der rammer vindfladerne til højre, presser dem ind mod bærearmene; men idet en vindflade er

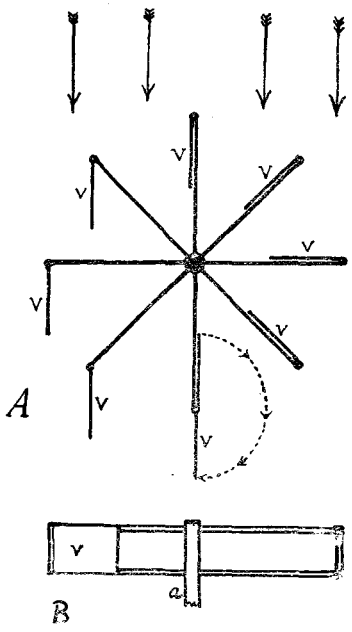

Fig. 1. Skematisk fremstilling af djævledans med vindflader i form af klapskovle. A: Vindhjulet set fra oven. B: Et vingepar set fra vindsiden. a = aksel, v = vindfiader. (Rekonstruktion af P. Thorsen).

kommet så langt som på den modsatte side af vindsiden, at vinden rammer den fra kant bagfra, svinger den ud (»pallar frå«) og vedbliver så at vende kant til vinden (som vist på armene til venstre), til den går gennem vinden i vindsiden og atter lægger sig ind mod bærearmene. Da vinden således trykker på vindfladernes flade side på vingerne til højre, men kun på deres smalle kant på vingerne til venstre, vil følgelig vindtrykket på vindhjulets højre side være langt stærkere end på dets venstre side, og hjulet vil altså dreje rundt. — En sådan mølle var jo uafhængig af skiftende vindretning. Når man havde fyldt »bijnjed« (tragten over kværnen) med korn, kunde man overlade den til sig selv, til kornet var malet, og der atter skulde *slås på* (hældes korn på) kværnen.

Man har vist også haft dævledanse, hvor vindfladerne lagde sig vandret (»pallada ner«), idet de gik gennem vinden til læ, og så »blæstes op«, rejstes ved vindtrykket, idet de gik gennem vinden i vindsiden. Således havde i hvert fald en af mine meddelere opfattet indretningen ved en »dæwlamølla«, han havde hørt om. Og måske er det samme indretning en anden meddeler har fået fortalt om, og som han opfattede på følgende måde: Der fandtes nogle »dævlamøller«, hvor hver vinge havde to »træk«, der dannede en spids vinkel med hinanden, og som var fastgjort til armen med hængselled. Når vinden nu blæste ind i dem, klappede de fra hinanden, mens de klappede sammen, når de fik bagvind. Meddeleren var dog ikke sikker på, at det var rigtigt opfattet — han havde det jo kun efter »gammel fortæl-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

ning« — og måske kunde det tildels være noget han havde tænkt sig til. Men konstruktionen gør jo et meget sandsynligt indtryk; og man må vist regne med, at der har været ikke så få måder at indrette vindfanget på. Det har sikkert været et felt, hvor de forskellige møllebyggere — oftest vel ejerne selv — udfoldede deres mekaniske snilde.

Vingernes længde måtte selvfølgelig variere en del alt efter de krav, der stilledes til møllen med hensyn til kraftydelse. Og her spillede vingernes form en stor rolle. Jo bredere (højere) den enkelte vinges vindfang var, jo kortere kunde vingen være. Almindelig skal vingelængden have været fra 6 til 9 fod, men flere dævledanse havde dog noget længere vinger.

Selve mølleværket i disse møller var meget primitivt; der var i almindelighed ingen »fortgång«, d. v. s. ingen drevudveksling, der forøgede omdrejningshastigheden ved overførelsen til kværnen. Den lodrette aksel («åzijn«), der bar vingerne, var i den nederste ende koblet til den øverste kværnsten, »løberen«, der følgelig gjorde det samme antal omdrejninger som vindhjulet. Dette angives imidlertid med god vind at have roteret med stor hastighed, så at kværnen alligevel gik med nogenlunde god fart. — Ved enkelte dævledanse var vindhjulet dog anbragt frit udenfor kværnhuset; kraften overførtes da til kværnen ved snortræk. På vindhjulets aksel var anbragt et trækhjul med snorgang, hvori gik et reb, der førte ind til en snorskive på kværnen. — Kværnen var som Regel meget lille, oftest vist af samme størrelse som de almindelige »hjemkværne« til håndkraft. Maleevnen var derfor ringe. Som vi så, angiver Urne, at møllen næppe maler stort mere end en almindelig håndkværn. Men naturligvis rettede maleevnen sig efter ejendommens behov; thi i almindelighed var disse møller kun beregnede til privatbrug; til egentligt erhvervsmølleri blev de næppe nogensinde benyttede, selv om man vel også nok på sine steder malede lidt for naboerne.

Var værket primitivt, så var møllehuset det som regel i endnu højere grad. Det almindeligste var, at møllen var anbragt i en høj eller en bakke — at den var en »jordmølle«. Man gravede en kule i højen eller bakken, der så tjente som kværnhus. Tværs over kulen var lagt en bjælke, der støttede akselen, og vingerne gik rundt lige over jorden på

højens eller bakkens top. Om akselen havde anden støtte end tværbjælken erindres ikke, men det har vel været nødvendigt at støtte den yderligere.

Det var vistnok kun undtagelsesvis, at man indrettede dævledanse med et særligt, på jordoverfladen bygget møllehus (hvis sådanne da overhovedet forekom; jeg har ingen sikre oplysninger derom); men mellemformer mellem sådanne og de i jorden helt nedgravede forekom nok af og til; i hvert fald er der fortalt om dævledanse, der var »hall nergrawada« i jorden. Om end dette udtryks betydning er noget ubestemt, må det dog vistnok forstås således, at en større eller mindre del af mølleruminet ragede op over jorden; men måske var kværnrummet åbent over jordoverfladen. — Det angives også, at man gravede kværnrummet ind i en bakkeside, og så anbragte vindhjulet frit udenfor og overførte kraften ved snortræk som foran fortalt.

Imidlertid var det jo ikke alle vegne, hvor man kunde ønske sig en sådan mølle, at der lå en høj eller bakke, som bekvemt egnede sig til at indrette mølle i. Man har derfor også i flere tilfælde bygget møllen på en af ejendommens længer, således at kværnen stod på »tijlled«, og vindfanget var anbragt på taget over husryggen.

En sådan på taget anbragt horisontalmølle fandtes på en ejendom i Præstegaden i Østermaria i sidste del af forrige århundrede. Ejeren, Karl Nielsen, havde selv bygget den. Den var dog ikke bygget med nogen af de gamle dævledanse som direkte forbillede, da Karl Nielsen aldrig selv havde set nogen sådan, men havde måttet nøjes med mundtlig beskrivelse, og denne var på flere punkter ufuldstændig, så han til dels måtte konstruere på egen hånd. — Om Karl Nielsens »dævlamølla« har jeg fået oplysninger fra to sider — og ikke så lidt forskellige.

Den nylig afdøde møller P. Bech, Stubmøllen, Svanike, der i sin tid havde solgt en kværn til denne mølle og ved den lejlighed set den nærmere, har givet mig følgende oplysninger om den: Kværnen var anbragt på loftet — den af Bech leverede kværn var 33 tommer. Fra kværnen førte så akselen op gennem husryggen og bar her umiddelbart over taget seks vinger, 6—8 fod lange og ca. 3 fod brede (målene er naturligvis skønsmæssigt satte). Som sejl tjente tynde brædder (»split«) ligesom ved de gamle bornholmske stubmøller. Der »sattes for« med brædder for at danne læ ved

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

den side, hvor vingerne skulde gå mod vinden. Disse skærmbrædder var anbragt på en opbygning af træ i plan med husryggen og hvilende på stivere, der støttede på spærene ved hanebjælken og derfor, da opbygningens bredde foroven jo skulde være lidt mere end to vingelængder, havde en noget udadskrånende retning. Møllens gang kunde reguleres, ved at der blev givet den større eller mindre sejlføring. Yderligere enkeltheder, som møllens bremseapparat, skærmbræddernes anbringelse olgn., kendes desværre ikke. — Bech formodede, at møllen bremsedes ved hjælp af en bremseskive på den lodrette aksel, således som han havde set det ved en gammel hjemmelavet vertikal mølle til at trække maskiner.

Den anden beskrivelse af Karl Nielsens mølle har jeg fra fhv. fotograf G. Elleby, Østermaria, der har indhentet oplysninger om den hos Karl Nielsens søn, som meget godt husker møllen fra sine drengeår. — Møllen bestod af en opbygning af høje pæle, der stod helt frit af længen. Disse pæle bar i højde med husryggen en rund platform af brædder. Midt igennem denne platform var den lodrette aksel ført op og bar her et vindhjul af følgende konstruktion: Akselen, der var firkantet 9 tom × 9 tom bar en stor træskive af krydslagte brædder af tykkelse 1½ tom. Til denne skive var fastboltet 6 arme, hvis længde var 5½ alen. På disse arme sad så tynde brædder som sejl; disses længde, altså vingens bredde fra øverst til nederst, var ca. 1½ meter (det nøjagtige mål huskes ikke, derfor opgivet i det nugældende målsystem). Platformen, over hvilken vingerne gik rundt, var meget bred, så at der var plads fri uden om vingerne. På platformen sad støtter, til hvilke en skærm i form af en flade af brædder — »ejn bræflåga« — fastgjordes. Skærmens længde var ca. en tredjedel af platformens bredde. Der kunde sættes for, så møllen kunde gå for vestlig, nordlig og østlig vind; søndenvinden derimod regnedes der ikke med. Møllen fordrede kraftig blæst for at kunne male. Med meget kraftig vind (»når ded blæste storm«) kunde den male 1 tønde skrå på en time. — Så vidt Elleby havde forstået, stod møllen uden for gavlen af længen, medens kværnen stod inde på loftet, således at kraften overførtes fra den lodrette aksel til kværnen ved en vandret aksel ind gennem gavlen.

Der er jo stor forskel på denne beskrivelse af dævlemøllen »i Grånarna« i Præstegaden og den beskrivelse møller Bech gav af den. Måske kan der foreligge fejlhuskning fra Bechs

side; han var et par og firs år, da han fortalte mig om møllen, så det var mange år efter, at han havde set den, og det er jo muligt, at erindringen kan være løbet sammen med hvad han ellers havde hørt om slige møller. Men det er vel heller ikke usandsynligt, at begge beskrivelser kan passe — med andre ord, at møllen er blevet bygget om. Har Karl Nielsen fra først af bygget sin mølle i ret nøje overensstemmelse med hvad han fik opgivet med hensyn til størrelse og indretning af en sådan dævlemølle, kan Bechs beskrivelse vist meget godt passe. Men har vingerne kun haft den størrelse Bech angiver, har møllen sikkert været for svag til at besørge formalingen af skrå til ejendommens forbrug — og det var dertil den var beregnet. Og et vindfang af den størrelse, som Karl Nielsens søn har opgivet til fotograf Elleby, har længens sparreværk næppe i længden kunnet bære. Hvis altså møllen til at begynde med har været bygget ovenpå længen, har det sikkert vist sig nødvendigt at bygge den om.

På det »Prospect af Christiansöe Tagen fra den Westre Side Ao 1754«, som findes i Thurahs Beskrivelse over Bornholm (1756), ser man den gengivelse af fæstningens mølle, som her er vist i fig. 2 — det eneste mig bekendte billede af en bornholmsk horisontalmølle. Denne mølle var dog langt

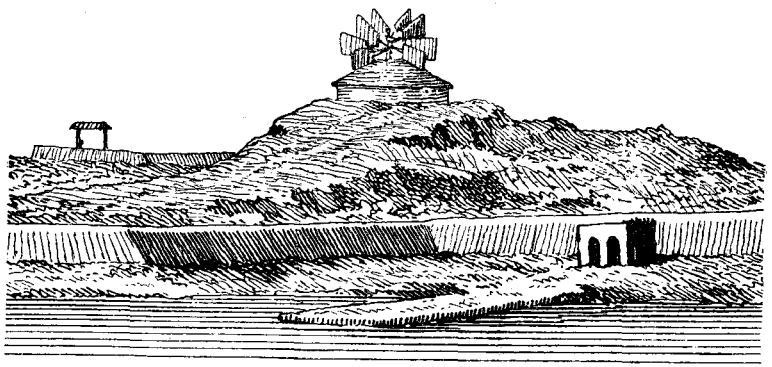

Horisontalmølle på Kristiansø 1754. Efter Thurah: Beskrivelse over Bornholm.

større end de almindelige bornholmske dævledanse. Den var bygget af kvartermester Lars Nielsen på 5. selvejergård, Habbedamsgård, i Olsker. Ifølge kontrakten, der blev afsluttet den 28. Maj 1732, skulde han levere hele møllen

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

med alt tilbehør — med undtagelse af murarbejdet — for 300 rigsdaler, hvoraf halvdelen betaltes ham straks; den anden halvdel af summen skulde betales, når møllen var fuldt færdig og godkendt. I kontrakten forsikrer Lars Nielsen, at møllen, hvis kværnstene er 2 alen 1 kvarter i bredden, med god møllebør skal kunne male 8 à 10 tønder rug i døgnet. — Arbejdet på møllen blev påbegyndt snart efter kontraktens indgåelse, og møllen var året efter så vidt færdig, at der maledes med den, men den var ikke tilfredsstillende; der måtte stadig laves om på den, og det trak ud med den endelige aflevering. Yderligere sinkedes denne ved, at Lars Nielsen, der var over halvfjerds år gammel, da han påtog sig arbejdet, døde i maj 1734, så at fæstningen måtte lade den sidste del af arbejdet udføre af en anden. Endelig færdig blev møllen i efteråret 1735.

Tegningen viser, at møllen var rundbygget og forsynet med et temmelig fladt spidstag. Ligeledes ses det, at møllen havde 8 vinger, men skærme er ikke antydet, og heller ikke nogen vekslende stilling for vindfladerne, så af tegningen får vi intet at vide om, efter hvilket princip vindhjulet er konstrueret. Der er imidlertid bevaret en del skrivelser til Søetatens Generalkommissariat, hvori møllen omtales, og vi får heri også lidt at vide om dens indretning. Vingerne var forsynede med hækværk, hvorpå der førtes sejldugssejl. Der sattes skærme for vinden. På en mur om møllen var anbragt pæle, »læpæle«, hvortil fastgjordes »læbord«, eller »læ«, som de også kaldes. Disse skulde altså flyttes, når vinden drejede, og mølleren måtte have en mand af garnisonen til hjælp til at flytte dem. Kraftoverføringen fra akselen til kværnen skete ved kamhjul og drev, da der i et regnskabsoverslag for møllen nævnes »talg til at lægge i begge panderne under kamhjulet og drevet«. Af regnskabet over prøvemalingen ses det, at møllen krævede stærkere vind end en almindelig vertikal mølle, og at den havde svært ved at præstere de lovede 8—10 tønder rugmel i døgnet selv ved nok så god møllebør. Det fremgår da også tydeligt af kommandantens skrivelser, at han ikke var videre tilfreds med denne mølle; men den besørgede dog malingen af mel og malt for fæstningen i en længere årrække.

Ifølge traditionen har der været talrige »dæwladajnsamøller« på Bornholm. Alene i min fødeegn, omegnen af

Rispebjerg på grænsen mellem Povlsker og Pedersker, skal der indenfor et område på nogle få kvadratkilometer have været en 5—6 stykker. Og der kendes vist adskillige andensteds på øen. Men ofte er det dog således, at folk nok har hørt om, hvordan disse møller var, men ikke ved, hvor de møller, de har hørt om, stod. Jeg skal her give en fortegnelse over de dævledanse, jeg har fået stedfæste for.

1. »Dæwladajnsamøllan« ved Rønne, lå syd for »De gamles Hjem«; ifølge prof. Mathias Bidstrup: Foredrag om Rønne, trykt som kronik i Bornholms Tidende. 7/12 1927. — Prof. Bidstrup oplyser intet om, hvornår denne »vandretliggende vindturbine« eksisterede. En gammel mand fortalte for nogle år siden til cand. mag. Teinnæs og mig, at der havde været »ejn dæwladajns« ved Rønne, som han mente at have set som dreng, men ikke kunde huske noget nærmere om. Hvis det er rigtigt husket, og det er samme mølle, skulde den vel have eksisteret endnu for en 75—80 år siden.

2. På *Julehøjen,* Rutsker, ca. 1 km nordøst for Hasle, stod for et lille hundrede år siden »ejn dæwladajns«. Der blev stillet læskærm op for den ene halvdel af vindfanget i vindsiden. En fordybning i toppen af højen viser endnu stedet, hvor mølleværket stod (meddelt af cyklehandler A. Ipsen, Hasle).

3. En »dæwlamølla« i en høj i haven ved Gastegården, Åløse i Østermaria. Fhv. Gårdejer H. L. Dam, Rønne, der er født 1848, har som dreng set denne mølle som ruin; alt træværket var da fortæret. Der var en fordybning i toppen af højen til kværnen. En jærnaksel, et »långjarn« eller »ejn spijnjel«, førte fra kværnen op til vindfanget. Dettes bredde anslår Dam til en halv snes alen. Der sattes »læ« for. Ejeren Adolf Pedersens kone, der døde omkring midten af 1850erne, var i sin tid kommet til skade med den ene hånd i møllen. Denne må vel altså have været i brug til for sådan noget som et hundrede år siden.

4. På bakken i løkken ved Sortegård i Ibsker findes en mølleplads efter en dævledans. Den er dannet ved at en kæmpehøj eller røse er udjævnet. Midt i er gravet en kule, der har tjent som kværnhus. Uden om findes en kredsformet lav vold af jord og stene, noget uregelmæssig; dens diameter er 6,50—7 m. Gårdejer A. Jakobsen udtaler efter sin fader den formodning, at volden har tjent til underlag for de sti-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

vere, som har været nødvendige til at støtte møllens aksel, hvad der utvivlsomt er rigtigt. Da der sandsynligvis har været anvendt læskærme, har disse nok også været anbragt på denne vold. Vindfangets diameter har vel været noget mindre end det bevarede anlægs, så man kan vist regne med, at møllen har haft en vingelængde på opmod 3 m. — Fra hvilken tid mølllepladsen stammer vides ikke, men den går nok et par hundrede år tilbage, måske mere.

5. *Møllehuset*, 38. slgd.s parcel, Povlsker, skal have navn efter en dævledans. Om møllens udseende og tiden for dens eksistens vides intet.

6. *Møllebakken*, Povlsker, på østsiden af Rispebjergs sydlige del. Her har stået en delvis i jorden nedgravet mølle. Møllestedet har været kendeligt endnu i mands minde, men er nu ødelagt som følge af opdyrkning og lergravning. Hvornår møllen har eksisteret vides ikke.

7. På *Abildhøj* (Åvijlahåjn), en grusbakke syd for Dyndeby, Povlsker, på 34. slgd.s grund, har stået en dævledans, men hvornår vides ikke. Den var nedgravet i bakken, og rummet var stensat. Da stenene kom i vejen for markarbejdet, gav det anledning til, at møllestedet blev udgravet og sløjfet for godt et halvthundrede år siden. Det var nuværende cyklehandler A. Ipsen, Hasle, hvis fader dengang ejede den søndre Dyndebygård, som foretog udgravningen, og dels i en artikkel i Bornholms Tidende $^{24}/_{9}$ 1932, dels i et brev til mig har hr. Ipsen gjort rede for sine iagttagelser under dette arbejde. Abildhøjen er en aflang bakke i retningen øst—vest; den skråner jævnt mod øst, mens den falder ret brat af mod vest. I toppen af bakken ved den vestlige skrænt var der indrettet en firkantet stensat kælder, hvis øverste del dog naturligvis i tidens løb var forsvundet. Rummets størrelse anslår hr. Ipsen til ca. $1^{1}/_{2}$ m i syd-nord og lidt mere i øst-vest. Muren på østsiden var bedst bevaret og stod i en højde af henved en meter; mod syd og nord var den mindre, og mod vest kun en enkelt sten ved det sydvestre hjørne. Ved det nordvestre hjørne havde vistnok indgangen til rummet været. Naturligvis har rummet oprindelig været højere end de bevarede spor viste. Dengang møllen er blevet fjernet, har man sikkert brudt det øverste af kældermurene væk, så ploven kunde gå uhindret over stedet. Efterhånden er så bakkens top ved avlingen blevet affladet, og den nederste del af murene kom atter i vejen for ploven,

hvad der altså gav anledning til, at også de blev fjernede. — Sådanne stensatte kværnrum har vist forekommet også andensteds. Jeg har om en høj i Klemensker hørt, at der var rester af en muret kælder i, men hvad den havde tjent til, vidstes ikke; det har muligvis været en dævledansmølle.

8. I *Snaphøj* på Rispebjerg øst for Brogården i Pedersker har været indrettet en mølle. Hullet midt i højen, hvor kværnen havde sin plads, ses endnu. Denne mølle omtales af Peter Thorsen: Vor Hjemstavn. (1931), side 14, hvor det siges, at den stod her »for en menneskealder siden« d. v. s. for godt 70 år siden. Det må dog være noget længere siden, at den forsvandt; ellers måtte den for nogle år siden afdøde møller Anders Pedersen, Vibemøllen, Povlsker, have kunnet huske den; han var født o. 1850 på Korreslot, der ligger noget øst for Snaphøj. Møller A. Pedersen var den første, der gav mig udførligere oplysninger om »dæwladajnsana«, men han havde aldrig selv set nogen sådan, havde kun sit kendskab fra ældre folk.

9. Ved *Stenbaldregård* i Pedersker skal nordvest for gården have stået en jordmølle.

10. Ved *Bavnegård* (Bågnegårijn) i Pedersker har været en jordmølle i den såkaldte *Brændevinshøj* lidt nordvest for gården. Denne mølle skal have været i brug endnu for et lille hundrede år siden. Der findes endnu i højen en dyb udgravning efter den. — Møllen ved Bavnegård er nævnt i en fortegnelse over møller på Bornholm fra begyndelsen af 19. århundrede i amtmand Thaarups Bornholmiana IV. 173 (i Rigsarkivet): »Herman Bendixen — 6. Vornede haver en Iordmølle paa Bakken vesten Gaarden, kaldes ogsaa en .... — Maler meget lidet for sig selv.« — Hvad det er en sådan jordmølle også kaldes, får vi altså ikke at vide, men det har vel snarere været det nu kendte »dæwladajns« end det af Urne anførte »værplaska«.

Foruden de her nævnte mølllepladser kendes der vistnok adskillige rundt om på øen, så adskillige læsere kan sikkert let supplere fortegnelsen.

Horisontalmøller kendes ikke fra andre dele af det danske rige. Derimod har jeg Oplysninger om en fra Skåne, fra Simrishamn-egnen. Den ifjor afdøde avlsbruger Bengt Nielsen (Nilsson), Møllebakken, Svanike, der var født i Ham-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

menhög sogn, Jerrestad herred, har fortalt mig om en sådan, der for en 55—60 år siden fandtes på en ejendom i nærheden af hans barndomhjem, men på den anden side sogne- og herredsskellet, i Vallby sogn, Ingelstad herred. Møllen var anbragt på taget af en længe, hvor der var en rund opbygning i højde med tagryggen. Her gik vingerne rundt. Vindskovlene var (ligesom det øvrige) vistnok af træ. En halvkredsformet skærm dækkede den ene side; den drejedes vistnok direkte med hånden, da der ikke fandtes nogen stjært til at dreje den med. Over vindfanget var det hele dækket med et cirkelformet trædæksel. Kværnen stod nedenunder, men om den stod på et loft eller måske snarere nede på loen vidste Bengt Nielsen ikke, da han aldrig havde været henne ved møllen. Hvor mange vinger møllen havde, kunde han heller ikke sige; han havde ganske vist som dreng adskillige gange forsøgt at tælle dem, efterhånden som de kom frem ved skærmen, men det var aldrig lykkedes; de gik for hurtigt. Han havde aldrig hørt om andre vandret gående møller i Skåne, og havde heller aldrig hørt noget særligt skånsk navn for denne mølletype.

Ellers foreligger der intet om horisontalmøller i Skåne, eller i Sverige overhovedet, bortset fra en omtale af en mislykket i C. G. Brunius: Antiqvarisk och Arkitektonisk Resa genom Halland, Bohuslän, Dalsland, Wermland och Westergötland År 1838. (Lund 1839). Brunius fortæller her, hvordan man nogle år tidligere i det forholdsvis velbevarede runde tårn »Farshatt« på Bohus slots ruin havde forsøgt at bygge en horisontal vindmølle af mægtige dimensioner. Men forsøget endte uheldigt. Møllen viste sig ubrugelig, og møllebyggeren styrtede ned og slog sig ihjel.

Selve det at fremstille et vandret vindhjul — en vindturbine — har sikkert været kendt meget langt tilbage. Det gælder jo blot om på en lodret, drejelig akse stråleformigt at anbringe et antal vindflader, og så sørge for at vinden virker stærkere på vindfladerne på den ene side af aksen end på den anden, så vil apparatet dreje rundt. Dette opnås lettest ved at man anbringer en skærm for den ene halvdel af vindhjulet. Man kan også give selve vindfladerne en sådan form, at de af sig selv kan gå op mod vinden, idet denne virker stærkere på en konkav flade end på en tilsvarende konveks. Og endelig kan man indrette vindfladerne

således, at de ændrer stilling under omdrejningen, indtager en stilling, der frembyder mindre modstand mod vindtrykket, idet de skal op mod vinden, og atter indtager stillingen for vindens trykvirkning, idet de går gennem vinden i vindsiden. Alle tre principper har været udnyttet; den første og den sidste form har vi set i anvendelse ved de bornholmske horisontalmøller.

Hvor og hvornår man først har fundet på at benytte et horisontalt vindhjul til at drive et mølleværk vides ikke. I forskellige værker om mekanik fra 16. og 17. århundrede findes adskillige tegninger til horisontalmøller. I et værk *Machinæ novæ*, der blev udgivet ca. 1600 i Venedig af en mand ved navn Faustus Verantius (Fausto Veranzio), findes således ikke mindre end syv forskellige horisontalmøller. I fig. 3 er gengivet en af dem med klapskovle efter samme

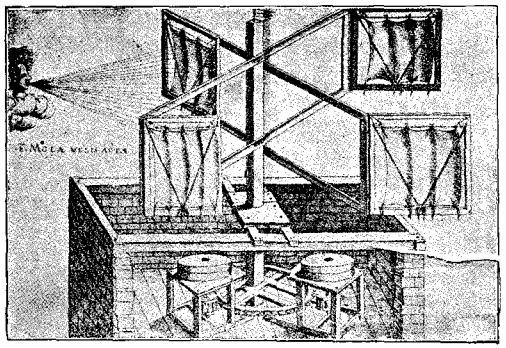

Fig. 3. Horisontalmølle med vindflader i form af klapskovle, Efter Verantius.

system som ved den bornholmske dævledans i fig. 1. Men Veranzio's mølle har jo kamhjul og driver to kværne. En model til en horisontalmølle, der i meget minder om de bornholmske, er vist i fig. 4. Modellen er fra ca. 1675 og er konstrueret af den franske opfinder Grollier de Serviere. Møllen har, som det ses, 6 med stivere forbundne vinger, hvis vindskovle klapper sammen, når de får bagvind, idet de skal op mod vinden, og atter breder sig ud, når de rammes af vinden forfra. Den lodrette aksel er ligesom ved de bornholmske dævledanse direkte forbundet med kværnens løber.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

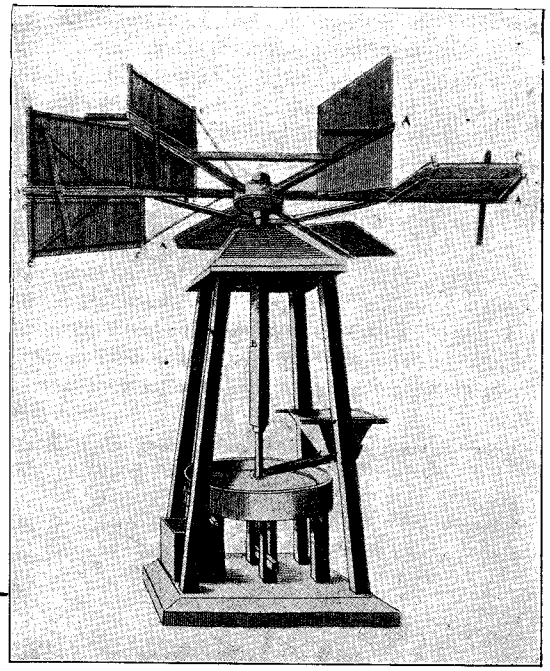

Fig 4. Model til horisontalmølle, ca. 1675. Efter Grollier de Serviere. A: vinger, B: aksel, C: rammer, hvorpå sejlene (af lærred) er spændt.

Om de allerfleste af disse horisontalmøller, som vi træffer i de mekaniske litteraturværker, gælder det imidlertid, at det er blevet ved tegningerne eller modellerne. Der kendes meget få eksempler på virkeligt eksisterende horisontalmøller i de forskellige europæiske lande. Forskellige opfindere har lige til vor tid syslet med konstruktion af horisontale vindmotorer, men den nyttevirkning der opnås ved horisontale vindfang har altid vist sig at være langt ringere end den, der opnås ved almindelige vertikale vindfang.[1])

[1]) Det kan måske for os Bornholmere have interesse, at vor landsmand, geologen Magnus Jespersen, mens han var adjunkt i Rønne syslede med problemet og lavede en model til en horisontal vindmotor (se Axel Garboe: Bornholmer-Geologen Magnus Jespersen. (1931). s. 90). — Magnus Jespersens søn, kredslæge E. Bohn-Jespersen, har vist mig den elskværdighed i et brev af

I Asien kan man imidlertid på sine steder stadig træffe horisontale vindfang. I Kina benyttes de f. eks. til at drive pumpeværker. De er fremstillet af bambusstænger; på et vandret hjul sidder 8 master, der hver bærer et sejl; diameteren er ret stor, og omdrejningstallet derfor lavt. — Og i den persiske provins Sedjistan (Segistan, Sidjistan, Seïstan, Sistan; navnet skrives på mange forskellige måder) anvender man horisontalmøller som kornmøller[1]). Sedjistans møller er lige så primitive som de bornholmske dævledanse. Man bygger et lille hus til kværnen og på det flade tag af dette anbringer man vindhjulet direkte over kværnen. (Vindhjulet ses af et vedføjet Billede i det ndf. i Note 1 nævnte værk at have 6 vinger). Omkring vindhjulet er bygget en mur af lerklining, som dog er åben mod syd og på den vestlige halvdel af nordsiden; vinden blæser nemlig i Sedjistan altid fra nord, så der er ingen anvendelse for flyttelige skærme. Vindfanget er forholdsvis højt, men ret smalt, da det blæser stærkt — og vedvarende — der i landet. Mølleakselen støttes fra oven af en bjælke, der hviler på læmuren. Ofte bygger man ti—tolv møller i en sammenhængende række, øst—vest, og sparer således på murværket; et enkelt sted er der endda talt halvtreds på rad. — Horisontalmøllerne i Sedjistan er sikkert gamle. Forekomsten af vindmøller her er bevidnet af arabiske geografer så tidligt som i det tiende århundrede, dog uden nogen oplysning om indretningen, men den har næppe været meget forskelligt fra nutidens[2]).

Efter således at have set lidt på forekomsten af horisontal-

3/6 1932 at meddele mig, hvad han husker af konstruktionen i denne model. Modellen blev flere gange prøvet, og den drejede rundt nok saa nydeligt. E. B.-J. mener, at når faderen opgav konstruktionen, var det fordi han fandt den upraktisk.

[1]) Vindmøllerne i Sedjistan er beskrevne i *Explorations in Turkestan with an account of The Basin of Eastern Persia and Sistan. Expedition of 1903, under the Direction of Raphael Pumpelly. (Washington 1905). 228.* Jeg skylder prof. K. Lambrecht i Budapest tak for at have gjort mig opmærksom på dette værk.

[2]) I Opfindelsernes Bog. 4. udgave. I. side 53 fortælles, at der i en arabisk beskrivelse af vindmøller i Segistan fra det 13. årh. findes en afbildning af en horisontalmølle, der så vidt det kan ses har vinger bestående af to flader, som i lodret gennemsnit danner en spids vinkel med hinanden; de kan altså gå mod vinden uden læskærme. — Oplysningen er ifl. venlig meddelelse fra redaktøren af Opf. B. taget fra et tysk værk. Det har desværre været mig umuligt at efterspore kilden.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

møller andensteds, kan der være grund til at stille spørgsmålet: Er der nogen Sammenhæng mellem disse og de bornholmske? Med andre ord: Hvorfra stammer de bornholmske »dæwladajnsamøller«? Er de en lokal bornholmsk opfindelse, eller repræsenterer de en overlevering af en gammel mølletype, som engang har haft større udbredelse, men nu er omtrent forsvunden? Eller er de eventuelt en lokal tillempning af konstruktioner, der er blevet kendte gennem et eller andet gammelt værk om vindkraftmaskiner?[1]) — Svaret kan for nærværende ikke gives. Det er en kendsgerning, at ideen med anvendelse af horisontalt vindfang til vindmotorer gang på gang er dukket frem hos opfindere, der ikke har kendt de tidligere løsninger af problemet, og der er følgelig intet i vejen for, at »dæwladajnsijn« kan skyldes en lokal opfinder, og at de forskellige udformninger ligeledes skyldes lokale mekanikbegavelser. Men helt udelukket er det vist heller ikke, at det er en overlevering af en gammel mølletype, så ligheden med Sedjistans møller ikke er tilfældig. Som jeg før søgte at vise, er der al rimelighed for, at der anvendtes horisontale vindmøller i Persien allerede i 10. århundrede. Og de er sandsynligvis endnu ældre der. Hos den arabiske historiker Masudi (begyndelsen af 10. årh.) fortælles det, at den persiske krigsfange, som i året 644 myrdede kalifen Omar, var snild til forskelligt håndværk og blandt andet påstod, at han forstod at lave en kværn, som drejedes af vinden. — Det er jo ikke utænkeligt at de persiske møller kan have været kendt længere vest på i den ældre middelalder og så med korsfarerne eller pilgrimme være kommet til Vesteuropa og have holdt sig til ned mod vor tid på Bornholm, mens de ellers er forsvundet forlængst. Men dette er kun hypotese. Af afgørende betydning vilde det være om der andensteds end på Bornholm kunde fremdrages mølleplads er, der tydede på anlæg af »jordmøller«.

Den bornholmske horisontalmølles navne er så ejendommelige, at der kan være grund til at se lidt nærmere på dem.

[1]) Det kan i hvert fald ikke være fra noget dansk værk, thi den ældste tekniske omtale af horisontalmøller på dansk er, så vidt jeg har kunnet konstatere, J. Kraft: Forelæsninger over Statik og Hydrodynamik. (1764). s. 821. Her omtales en vindmølle med horisontale vinger til at anbringe på taget. Tegningen dertil er taget fra et ældre tysk værk.

Hos Urne traf vi benævnelsen *værplaska*. Dette navn synes nu glemt. En *plaska* er den bornholmske benævnelse på den vandmølletype, som i almindeligt dansk kaldes *skvatmølle*. Det karakteristiske for »plaskan« eller skvatmøllen var, at den havde vandret liggende vandhjul, hvis aksel direkte drejede kværnens løber. Der var altså ligesom ved dævledansen ingen drevudveksling. En *værplaska* vil altså sige så meget som en vejrmølle af lignende primitiv konstruktion som en skvatmølle. — Betegnelsen »jormølla« for de i høje og bakker byggede dævledanse forklarer jo sig selv. — Mest påfaldende er navnene »dæwladajns«, »dæwladajnsamølla«, »dæwlamølla«. Oprindelsen til disse navne må sikkert søges i de på høje og bakker anbragte møller. Vindskovlenes roteren på toppen af højene har for fantasien tegnet sig som en runddans af trolde eller andet djævelskab. Kom man en nat forbi en høj med en sådan mølle, der var i gang, kunde nok vingernes runddans og mølleværkets knirken og brummen lede tanken hen på underjordsfolkets fester (de møller, der havde klapskovle siges at have frembragt en øredøvende larm, og det er jo gammelkendt, at når troldtøj og lignende djævelskab fester, laver de et infernalsk spektakkel). Djævle, trolde og underjordsfolk var jo alle af samme store familie, mellem hvis enkelte grene der i almindelighed ikke sondredes skarpt. — Ordet »dæwladajns« bruges jo også om mennesker, der er egne, umedgørlige, ubeherskede i optræden olgn. (»ejn dær e lid kunstuer å lid kræjnjder å lid på ajle fasoner«); især bruges det om eller til halvvoksne drenge, der enten er selvrådige, stridige eller som skal vigte sig. Hvis det er overført anvendelse af møllenavnet vi her har at gøre med — og det er det vel sagtens — så er det nok især selve ordet, man har fundet egnet til skældsord, måske i forbindelse med disse møllers ujævne og larmende gangart. — Et andet sprogligt udtryk stammer måske også fra disse møller, nemlig »måla dæwlagryn« om at give ondt af sig ved at brumme, skænde og gnave over noget. »Dæwladajnsagryn« kaldtes de knækkede korn, som sigtedes fra melet, der var malet på disse dævledansemøller, og som brugtes til grød; men man malede vel også gryn med kværnen specielt indstillet til dette formål.

Den redegørelse, her er forsøgt givet for de gamle bornholmske horisontalmøller, bygger, som tidligere sagt, så at sige udelukkende på optegnelser efter mundtlig fortælling.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Jeg bringer herved alle, der har givet mig oplysninger om disse møller, min bedste tak. Et og andet kan måske være misforstået, og adskilligt kunde trænge til at oplyses nærmere. Enhver, der måtte kende yderligere til disse møller, anmodes derfor om ikke at holde sin viden tilbage. — I tidsskriftet *Danske Folkemål* skrev jeg i 1932 en artikkel om de bornholmske (og andre) horisontalmøller. Der blev efter artiklens fremkomst fra Dansk Folkemuseum udtalt ønsket om, at der kunde fremskaffes så udførlige oplysninger om disse møller, at der ved Frilandsmuseet i Lyngby kunde bygges en bornholmsk »dæwladajns«, en »jordmølle«, der jo har været den almindeligste og mest karakteristiske form. For at en sådan rekonstruktion skal kunne give et virkeligt ægte billede af denne mølletype, må der imidlertid skaffes nærmere oplysninger om de forskellige enkeltheder i møllen. Jeg beder derfor alle, der måtte kunne give oplysninger om detaljer vedrørende disse møller, om enten at meddele det til mig (adresse: Rosenørns Allé 48, København V.) eller til Bornholms Museums leder, lektor Th. Lind, Rønne. Ganske særligt vil det være af interesse, hvis der findes bevarede dele fra en dævledansemølle. Også oplysninger om mølle-pladser efter »dæwladajnsa« vil blive modtaget med taknemlighed.

grænset i Nord af Plantagens Nordgrænse, i Øst af et lille

www.vang-hansen.dk

Fredningerne i Paradisbakkerne.

Paa Foreningen »Bornholm«s Bekostning fredlystes i 1932 og 1934 omfattende naturskønne Arealer i Paradisbakkerne. Deklarationerne offentliggøres her med de tilhørende Kort.

I »Bornh. Saml.« XII (1918) er offentliggjort Deklarationer vedrørende Foreningens Sikring af Ejendommen »Hammersholm« i Allinge Landsogn mod Udstykning til Villabebyggelse el. lign.

1. Fredningen 1932.

GENPART.

Stempel 4 Kr. 70 Øre.

Mellem Bestyrelsen for Ibsker Husmandsplantage paa den ene Side og Formanden for Foreningen »Bornholm«, Rektor Koefoed, Formanden for den lokale Afdeling af Danmarks Naturfredningsforening, Dr. Madsen, og Statens Tilsynsførende med de private Skove, Skovrider Bramsen, paa den anden Side er indgaaet følgende Overenskomst:

Man erkender fra begge Side, at det er ønskeligt, at en Del af Ibsker Højlyng bevares for Eftertiden i en saadan Tilstand, at kommende Slægter kan faa et Indtryk af Højlyngens oprindelige Udseende, og saaledes, at Billedet af dens geologiske Ejendommeligheder, de karakteristiske Sprækkedale, ikke udviskes.

Til dette Formaal er der opnaaet Enighed om en Fredning, for hvilken nedennævnte Bestemmelser skal være gældende:

I.

De fredede Arealer er følgende (jfr. dog Post 11):

a. *Det ikke tilplantede Stykke af Husmandsplantagen*, begrænset i Nord af Plantagens Nordgrænse, i Øst af et lille

www.vang-hansen.dk

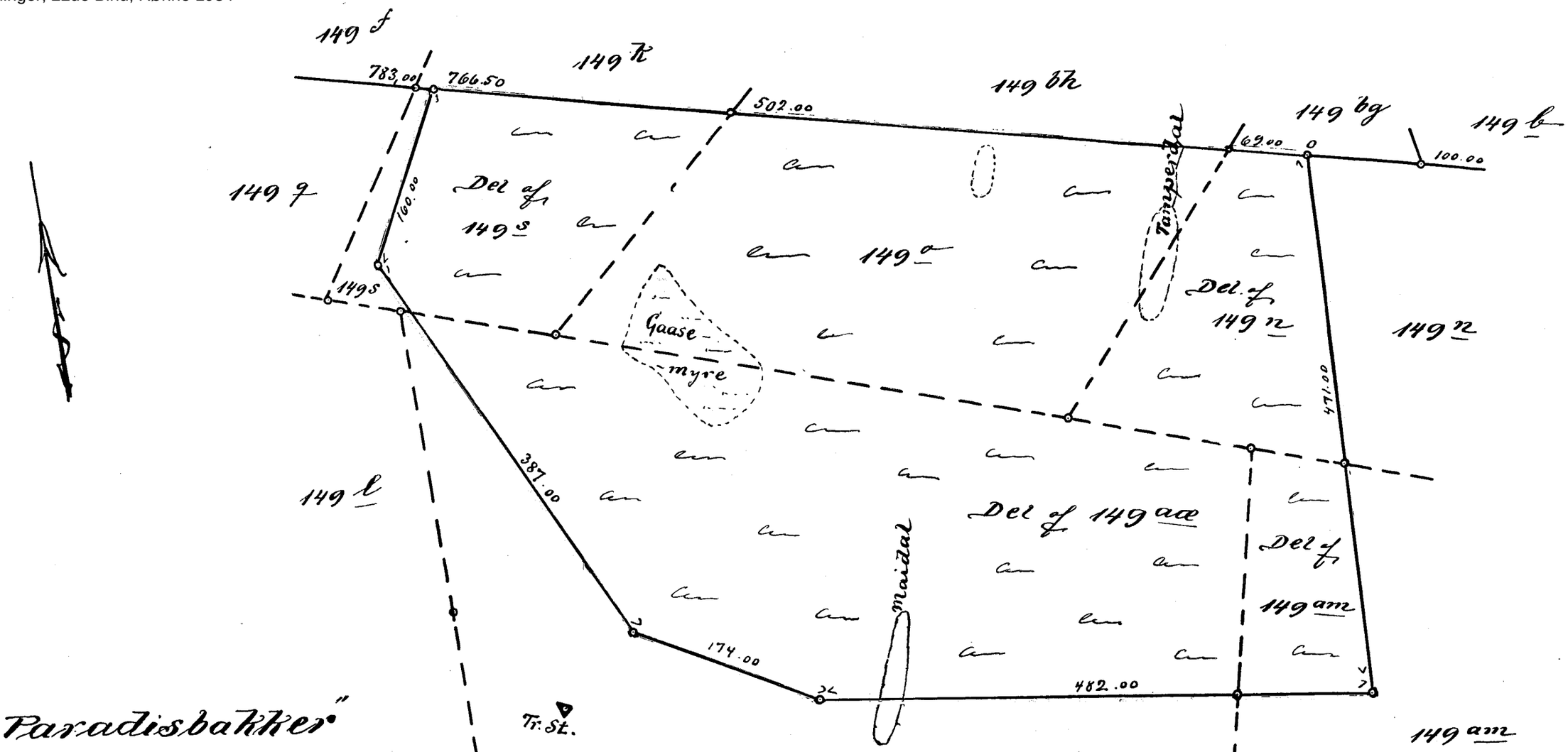

„Paradisbakker"

Matr: Nr. 149o samt Del af.

Mats: Nr. 149n, 149s 149am og 149aae

Ibsker Sogns Højlyng

Bornholms Amt

Opmaalt og kortlagt: Anledning af Fredning af det grönts Bygede Areal, som i geom. St. udgjør ialt: 36,4 ha:

Rønne i Mai 1932

Hjalmar Hofgaard
Landinspektør

Maalestoksforhold 1:4000

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Dalstrøg lige vest for Stendalen, i Syd af en Linie fra den gamle Plantnings Nordgrænse syd for Midterpelten til et Punkt ca. 20 m syd for Pelten Aarsdale Ret, i Vest af en brudt Linie fra dette Punkt til et Punkt ved Ormedalen vest for Gaasemyren og videre langs Ormedalens østre Væg til Plantagens Nordgrænse.

b. *Kodalen* fra Vejen nord for Dalen til Plantagens Sydgrænse. I Øst er Grænsen Stien langs Kodalens østre Væg, i Vest den gamle Plantning.

c. *Partiet om »Lille Gryde«*, begrænset mod Nord og Vest af Stien fra Rokkestensvejen til Grydedal, mod Syd af Plantagens Sydgrænse, mod Øst af den gamle Plantning.

d. *Grydedal* fra »Store Gryde« til Dybedal, begrænset mod Nord af Fortsættelsen af den under c nævnte Sti, mod Syd af Plantagens Sydgrænse.

e. *Dybedal* fra Plantagens Nordgrænse til en Linie i Forlængelse af Grydedal; mod Øst og Vest er Grænserne de gamle Plantninger.

f. *Stendal* fra Plantagens Nordgrænse til den omtalte Linie i Grydedalens Forlængelse; mod Øst og Vest er Grænserne de gamle Plantninger.

2.

Det under 1a anførte Areal, der ved en af Landinspektør Kofoed foretagen foreløbig Opmaaling er anslaaet til ca. 40 ha, afmærkes med tydelige Skelsten ikke alene i Hjørnerne, men ogsaa i de rette Grænselinier. Der fremskaffes et Kort med 3 Kopier over det Stykke af Husmandsplantagen, indenfor hvilket de fredede Arealer ligger. Paa Kortet skal Grænserne for de fredede Omraader være tydeligt afsatte med Angivelse af, hvor de enkelte Skelsten staar. Paa disse Kort skal ligeledes være afsat Beliggenheden af Dale, Vandhuller, Stier, Pelte m. m. Endvidere skal det af Kortet fremgaa; hvilke Matr. Numre de fredede Arealer omfatter.

Omkostningerne ved Opmaalingen og Afmærkningen samt ved Udfærdigelsen af Kort med Kopier afholdes af Foreningen »Bornholm«.

3.

Til at overvaage Fredningsbestemmelsernes Overholdelse nedsættes et Kontroludvalg, bestaaende af Amtmanden over Bornholms Amt, Formanden for Naturfredningsnævnet for

Bornholm, Formanden for Foreningen »Bornholm«, Formanden for Nationalforeningen »Bornholm« i København, Formanden for den lokale Afdeling af Danmarks Naturfredningsforening samt Statens Tilsynsførende med de private Skove paa Bornholm. Udvalget fastsætter selv de nærmere Regler for dets Virksomhed. De nuværende Indehavere af de nævnte Embeder og Stillinger har alle erklæret sig villige til at fungere som Medlemmer af Udvalget. Skulde en af de anførte Institutioner blive nedlagt eller en af Indehaverne være uvillig til at indtræde i Udvalget, kan dette ved Beslutning af de øvrige Medlemmer supplere sig med et Medlem, der skønnes bedst muligt at kunne træde i det udtraadte Medlems Sted. Dersom Foreningen »Bornholm« ophører at existere, kan Kontroludvalget træffe Overenskomst med en anden Institution om Overtagelse af de Foreningen i Posterne 6 og 7 tillagte Rettigheder og Pligter.

4.

Husmændene beholder Ejendomsretten til de fredede Arealer og skal udrede alle Skatter og Afgifter, der hviler eller maatte komme til at hvile paa disse.

5.

Husmændene beholder Jagtretten paa de fredede Arealer, dog er Enkeltmandsjagt ikke tilladt, ejheller Udsætning af Gift. Jagten maa kun drives af en Jagtforening. Jagt maa ikke afholdes i Tiden fra 1. Marts til Hare- eller Raavildtjagten gaar ind om Efteraaret.

6.

De fredede Arealer maa ikke beplantes. Naar Kontroludvalget skønner, at der bør foretages Hugst i de bestaaende og senere opkommende Bevoksninger, foretages saadan Hugst paa Foreningen »Bornholm«s Bekostning; Foreningen er da berettiget til at raade over de ved Hugsten fremkomne Skoveffekter m. v.

7.

Der maa ikke brydes, hugges eller bortføres Sten fra de fredede Arealer. Kontroludvalget kan dog anvise Steder, hvorfra Stenmateriale kan tages til Brug ved Anlæg eller Udbedring af Veje og Stier indenfor de fredede Omraader. Kon-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

troludvalget kan bemyndige Foreningen »Bornholm« til uden Udgift for Husmændene at anlægge og vedligeholde Veje og Stier indenfor de fredede Omraader.

8.

Ler- eller Sandgravning, Gravning eller Skæring af Tørv, Græsslet eller Græsning af Kreaturer maa ikke finde Sted indenfor de fredede Omraader. Skulde der undtagelsesvis blive Trang til Lyng til Kreaturfoder, er Husmændene berettigede til at tage denne i de vest for Majdalen og øst for Tamperdalen liggende Dele af det under 1a fredede Areal. Imellem Majdalen og Tamperdalen maa Lynghøst kun finde Sted med Kontroludvalgets Samtykke.

9.

Paa de fredede Omraader maa der ikke opføres Bygninger af nogen Art, ejheller Sommerhuse, Kiosker, Boder, Udsalg eller lignende, og der maa ikke gives Tilladelse til Lejrslagning og Optænding af Baal indenfor disse Omraader.

10.

Der skal være Adgang for alle og enhver til at færdes til Fods paa det fredede Omraade og til at opholde sig dersteds.

11.

Indenfor de fredede Arealer maa der ikke anlægges Veje uden Kontroludvalgets Samtykke. Skulde der blive Tale om Opførelse af en Opsynsmandsbolig, maa denne ikke anlægges øst for Alterstensvejen. Ved Nyanlæg af Parkeringsplads i den ikke fredede Del af Husmandsplantagen, skal Afstanden fra de fredede Arealers Grænser være mindst 100 Meter.

12.

Paataleret med Hensyn til Overtrædelser af Fredningsbestemmelserne, derunder ogsaa Bestemmelsen i Post 11, har saavel Kontroludvalget som Fredningsnævnet for Bornholm eller den Institution, der maatte træde i Stedet for samme.

For de Indgreb i Husmændenes Dispositionsret, som disse Fredningsbestemmelser medfører, ydes der Husmændene en Erstatning paa 3500 Kr., der udredes af Foreningen »Bornholm« i 2 Rater paa 1750 Kr., første Rate en Maaned efter

Fredningsdeklarationens Tinglysning, anden Rate Aarsdagen derefter.

Nærværende Deklaration underskrives af Opretterne — for Husmandsplantagens Bestyrelses Vedkommende efter vedtægtsmæssig Godkendelse paa et Møde af Husmændene.

Deklarationen oprettes under Forbehold af Landbrugsministeriets Approbation, særlig ogsaa med Hensyn til Ophævelsen for de fredede Arealers Vedkommende af den ved kgl. Udmarkskommions Udfærdigelse af 24. August 1866 fastsatte Tilplantningspligt.

Naar Approbationen foreligger, vil Deklarationen være at overgive til Fredningsnævnet for Bornholms Amt for at tilføres dettes Protokol overensstemmende med Naturfredningslov 8. Maj 1917 § 7.

Deklarationen bliver derhos at tinglyse og at notere som Hæftelse paa de Matr. Numre, paa hvilke de fredede Arealer og de Arealer, som omfattes af Bestemmelserne i Post 11, ifølge Landinspektørattest er beliggende.

Med Hensyn til tidligere Hæftelser til de paagældende Folier i Tingbogen.

Denne Overenskomst er enstemmigt vedtaget ved en extraordinær Generalforsamling den 27. Februar 1932.

Georg Jensen,
valgt Forhandlingsleder.

For Ibsker Husmandsplantage:
Jens Mortensen. Andr. Kofoed. S. Bidstrup. Jens Ipsen. Chr. Nielsen.

Rønne den 8. Marts 1932.
M. C. Koefoed.

Aakirkeby den 10. Marts 1932.
Edg. Madsen.

Rømersdal den 12. Marts 1932.
K. Bramsen.

I Henhold til Landbrugsministeriets Skrivelse af 14. Oktober 1932 til Bornholms Amt erklærer vi undertegnede Deltagere i ovenstaaende Overenskomst, at vi kan tiltræde de af Amtet og Skovrider Bramsen stillede Forslag om Baandlæggelse af de omhandlede 3500 Kr., nemlig at der ikke af Ud-

www.vang-hansen.dk

marksbestyrelsen kan disponeres over den indvundne Kapital uden Samtykke af Amtmanden over Bornholms Amt. Renterne skal med Tilslutning af Statens Tilsynsførende anvendes til nyttige Foranstaltninger i Plantagen.

Som Formand for Ibsker Husmands Plantages Udmarksbestyrelse,
Kodal den 1. November 1932.
Jens Mortensen.

Som Formand for Foreningen »Bornholm«,
Rønne den 23. Okt. 1932.
M. C. Koefoed.

Som Formand for den lokale Afdeling af Danmarks Naturfredningsforening,
Aakirkeby den 21. Oktober 1932.
Edg. Madsen.

Som Statens Tilsynsførende med de private Skove paa Bornholm,
Rømersdal den 20. Oktober 1932.
K. Bramsen.

Foranstaaende Overenskomst approberes herved.
Landbrugsministeriet den 12. November 1932.
P. M. V.
H. Waage. /J. Welcke

Foranstaaende Overenskomst er forelagt og tiltraadt af Naturfredningsnævnet, og de vedtagne Fredninger er saaledes underkastede Naturfredningslovens Bestemmelser.

I Henhold til en af Landinspektør H. Kofoed, Rønne, udstedt Attest berører Fredningerne følgende Matr. Numre og vil være at tinglyse som Hæftelse paa disse, nemlig:

Matr. Nr. 149 i, 149 l, 149 n, 149 o, 149 q, 149 s, 149 z, 149 æ, 149 ø, 149 am, 149 an, 149 ao, 149 au og 149 aæ af Ibsker Sogn.

Naturfredningsnævnet for Bornholms Amt, den 24. November 1932.

Zeuthen.
Formand.

www.vang-hansen.dk

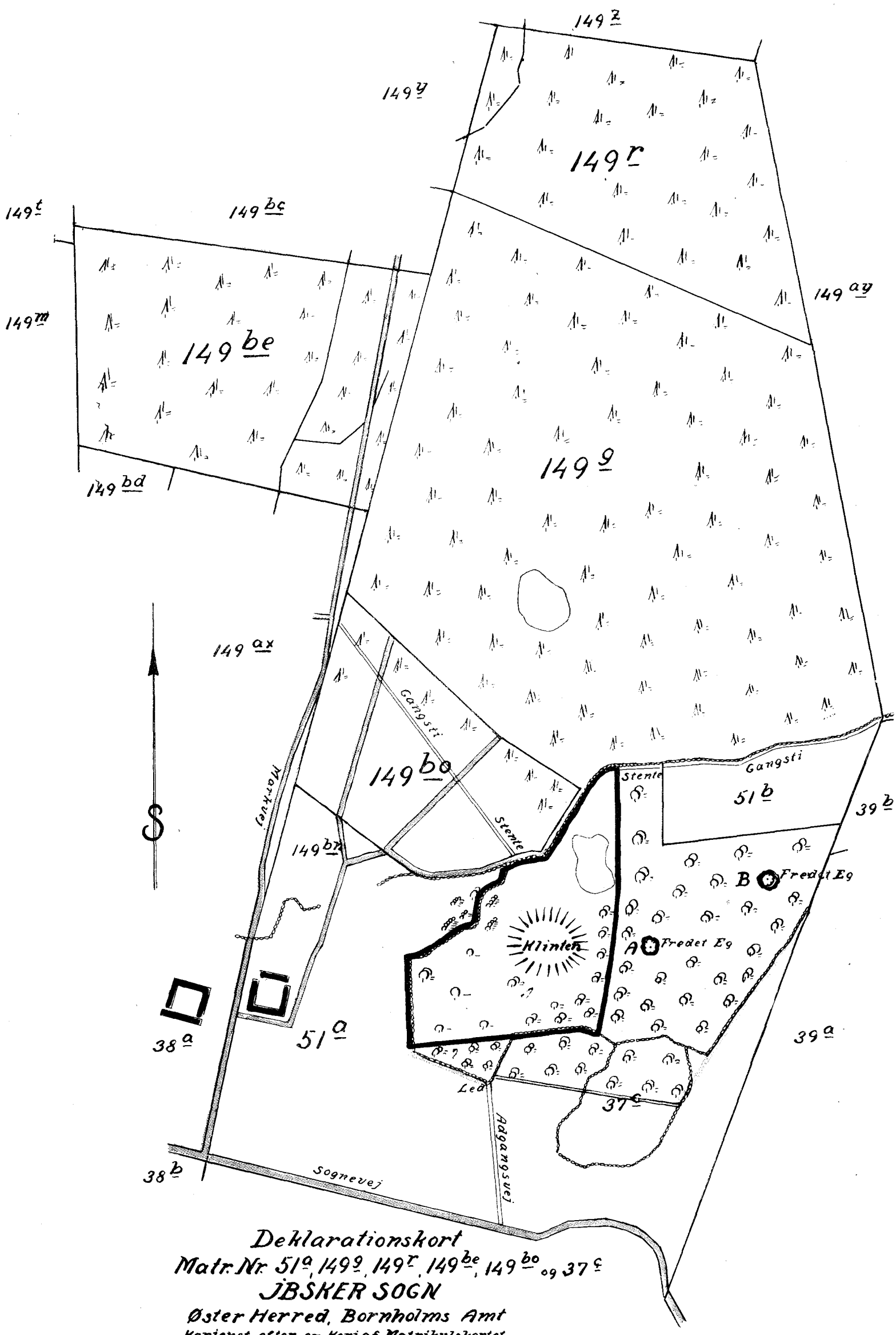

Deklarationskort

Matr. Nr. 51a, 149g, 149r, 149be, 149bo og 37c

JBSKER SOGN

Øster Herred, Bornholms Amt

Kopieret efter en Kopi af Matrikulskortet

I Det med Rødt indkredsede Areal undergives fuldstændig Fredning. Areal c: 2,4 ha.

II Det med Grønt indkredsede Areal undergives delvis Fredning, herunder det øvrige paa Ejendommen værende Skovareal. Det med Grønt indkredsede er c: 40 ha.

III 2 Ege paa Matr. Nr. 51a mrkt. A og B

1:4000

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Indført i Dagbogen for Retskreds Nr. 26. Neksø Købstad m. v., den 25. November 1932.

Lyst. Tingbog: Bd. II Bl. 138. Akt: Skab E Nr. 6.
„ „ „ 140.
„ „ „ 142—43.
„ „ „ 145.
„ „ „ 147.
„ „ „ 153—55.
„ „ „ 167—69.
„ „ „ 175.
„ „ „ 180.

Vedtægter og Forhandlingsprotokol forevist. Kort forevist tilligemed Landinspektørattest.

H. G. Lamdrup.

/Jac. Wichmann
Fm.

L. 245. 8/5 1917 § 25: 0,00.
§ 14, 2 ..... 2,00.
Ialt 2,00.

To Kroner.

Genpartens Rigtighed bekræftes.
Fredningsnævnet for Bornholms Amt, Rønne, den 2. Februar 1933.

---

2. Fredningen 1934.

Matr. No 51 a Ibsker m. fl.
Stempel 2 Kr.

DEKLARATION.

Underskrevne Gaardejer *Laurits Andreas Mikkelsen,* Klinteby, Ibsker, paalægger herved efter Overenskomst med Foreningen »Bornholm« den mig tilhørende Gaard i Klinteby i Ibsker følgende Fredningsbestemmelser:

6

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

I.

Det paa vedhæftede Kort med rødt indtegnede Areal, der i Marken er markeret ved Skelsten, »Klinten« kaldet, undergives en fuldstændig Fredning, saaledes at det stedse skal henligge i sin nuværende Tilstand og Offentligheden have fri og uhindret Adgang dertil og Ret til at opholde sig der. Paa Arealet maa ingen Bygninger, Skure o. l. opføres og Barakker, Telte o. l. ikke opstilles og der maa ikke under nogen Form anbringes industrielle eller landbrugsmæssige Anlæg. Skovning af de paa Arealet staaende Træer maa kun finde Sted med Skovriderens Samtykke. Eventuel Opvækst af selvsaaede Træer kan kræves fjernede af Foreningen paa Ejerens Bekostning. Derimod forbeholdes mig og kommende Ejere Ret til at lade Kreaturer med Undtagelse af Tyre græsse paa Arealet. Til Arealet har Offentligheden Adgang ad følgende Veje og Stier:

1) Sydfra ad en Markvej, der fra Sognevejen fører til et Led eller en Stente i det søndre Gærde. 2) Østfra ad den nyanlagte Sti gennem Helvedesbakkerne, 3) Nordfra ad Stien i Lyngen, 4) Vestfra ad en Sti, der kan anlægges fra Rokkestensvejen nord for Lynggærdet.

Disse Bestemmelser vedrører som Kortet udviser Matr. No 51a, 51b, 149bn og 149bo Ibsker og begæres ved Lysningen noterede paa disse Lodders Tingbogsblade.

II.

Hele Gaardens øvrige nord for Sognevejen beliggende Skovareal undergives følgende Bestemmelser:

a. Arealet maa ikke udstykkes.
b. Arealet maa ikke bebygges under nogen som helst Form, være sig ved Bygninger, Skure, Barakker, Telte eller andet.
c. Offentligheden har fri og uhindret Adgang til at færdes og opholde sig paa Arealet.
d. Industrielle Anlæg maa ikke anbringes.

Den forstlige Udnyttelse af Arealet staar derimod Ejeren fri med Undtagelse af det med grønt indtegnede Areal syd for Klinten betegnet som 2), hvor Hugst kun maa finde Sted med Skovriderens Samtykke.

Disse Bestemmelser vedrører Matr. No 51a, 51b, 149bn, 149bo, 149g, 149r og 149 be, og begæres ved Tinglysningen noterede paa disse Lodders Tingbogsblade.

III.

2 øst for Klinten staaende Egetræer paa Kortet betegnede med A og B maa ikke hugges eller beskæres.

Denne Bestemmelse vedrører Matr. No 51a.

IV.

Denne Deklaration vil være at tinglyse som Hæftelse paa Landbrugsejendommen Matr. No 51a og 38a samt de øvrige nævnte Parceller med Paataleret for Foreningen »Bornholm« eller den eller de, hvortil Foreningen ved tinglyst Erklæring maatte have overdraget samme.

Om Ejendommens Hæftelser og Byrder henvises til Ejendommens Tingbogsblad.

p. t. *Nexø*, den 20' September 1934.

L. Mikkelsen.

Til Vitterlighed om Underskriftens Ægthed, Dateringens Rigtighed og Underskriverens Myndighed:

Navn: *Jac. Wichmann.*
Stilling: Dommerfuldmægtig.
Bopæl: Nexø.

Navn: *P. Jørgensen.*
Stilling: Kontorist.
Bopæl: Nexø.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Præsten J. P. Koefoeds Optegnelser om Poulsker.

Ved OVE HARTVIGSEN.

I Poulsker Sogns Kaldsbog (begyndt 1849) findes nogle Optegnelser om Sognet, tilsammen 12 (upaginerede) Foliosider, nedskrevne i Aarene 1849—58 af Pastor *Jacob Peter Koefoed*, der 1847—58 var Sognepræst i Poulsker[1]). Disse Optegnelser gengives her i nøjagtig Afskrift, dog i en noget ændret Orden; de bornholmske Former som Avlet for Avlen, Bakke for Bakker, Tøire for Tøjr o. s. v. er bibeholdt. Kun Fodnoterne er tilføjet ved Udgivelsen.

Poulsker, det sydligste Sogn paa Bornholm, omgives mod N. og V. af Bodilsker og Pedersker og har en Forstrand, som tager sin Begyndelse lidt N. for Salthammer og strækker sig til hen imod Øleaaens Udmunding i Havet. Sognets Jordarter ere meget forskellige. Her er skarp Leerjord, mager Leerjord (Borkja Lerja), Muldjord og Sandjord. Langs Kysten i en Bredde af 1000 Alen eller derover er rundt om Sognets Strandjorde en Strækning Flyvesand (Strandmarken), som tidligere i Aarhundreder har anrettet store Ødelæggelser. Sognet er for det meeste fladt og næsten skovløst. Det frugtbareste Strøg af Sognet (med Muld el. leerblandet Muld) er udentvivl den vestre Deel og indbefatter Strækningen fra Munkegaard til Frigaard (hvortil kan regnes St. Myregaard

[1]) Jacob Peter Koefoed var født i Svaneke 13/12 1814 som Søn af By- og Herredsfoged Caspar Henrik Koefoed og Karen Kirstine Sonne, gik i Rønne lærde Skole 1825—31, blev privat dimitteret 1832, cand. teol. 1836, Sognepræst i Poulsker 7/10 1847, i Vestermarie 21/4 1858, død som Præst der 24/1 1874. Gift 29/8 1848 med Michelle Elisabeth Marcker, født i Rønne 23/11 1818, Datter af Kaptajn Rasmus Marcker og Karen Margrethe Dam. — Ogsaa i Vestermarie Sogns Kaldsbog har Pastor Koefoed nedskrevet Optegnelser om forskellige Forhold i sit Sogn. Disse Optegnelser om Vestermarie vil sandsynligvis fremkomme i næste Bind af »Bornh. Saml.«

og Størstedelen af Tjørneby) som østlig Grændse og Strækningen fra Sommergaard til Raabygaard (hvortil Bukkegaard og Grammegaard bliver at medregne) som vestlig Grændse. Den nordlige Deel af Sognet bestaar væsentligen af Leerjorder, hvilke saaledes optage Nørregd., Gabergd., Kaasegd., Slettegd., Vibegd., Pilegd., Spidsegd. [?] og Tornegd., samt St. Gubbegd. og Egnene henimod Hullegd. og Krusegd. De fleste Strandgaardes Jorder ere lette og magre (Lausurtejord) og mange Steder grusblandede. Dog findes ogsaa dette Strøg (fra Hullegd. Syd efter til Krogegd. og siden mod Vest til Sandegd.) gode Muldjorder.

AGERDYRKNING.

Gaardenes Drift afvexler efter Jordenes Beskaffenhed. Medens Rug og Kartofler i den senere Tid er Hovedavlet paa de fleste af Strandgaardene (fra Hullegaard til Munkegaard) er Hvede, Byg og Ærter de vigtigste Sædarter paa Gaardene med de fastere og stærkere Jorder. I det hele saas paa Gaardene megen Rug, hvortil for Størstedelen gjødskes med Tang. Siden Tangkørselen begyndte, er Velstanden særdeles tiltaget paa disse Gaarde, da derimod for en 20 à 30 Aar siden disses Udbytte var saare ringe. Paa Sognets Leer eller leermuldede Jorder saas derimod megen Hvede med og uden Gjødning (efter Ærter) og paa saadanne Jorder er iøvrigt Grundtrækkene af den gamle bornholmske Sædfølge beholdt. Man havde saaledes i forrige Tider paa stærkt gjødsket Jord (efter Korn[1]) eller Havre) Vintersæd; derefter fulgte 2) Græsmark (uden Kløver), 3) Byg (efteraarspløjet og foraarspløjet 2 Gange), 4) Ærter, 5) Byg, 6) Ærter, 7)Byg, stundom Havre. At denne Drift med sine mange Halme og korte Hvile kunde svare Regning maa vel hidrøre fra, at Landmanden i Almindelighed havde mange Enge til sin Gaard, hvilke nu ere opbrudte, og mange Agre af den saakaldte Havrejord, saaledes at Gaarde paa 100 Tdr. Land eller derover kun havde en 20 à 30 Tdr. Land Bygjord. Denne Driftsmaade er endnu her paa Landet den almindelige med den Forbedring, at der nu brakkes og Vintersæden tilsaas med Kløver og Græsfrø. Men da denne Sædfølge efter at Enge og Havrejord er optaget med i Rotationen, ikke har kunnet holde sig, har man enten lagt ud til 2 Aars Kløver efter Vintersæden eller man er

[1]) d. e. Byg.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

gaaet over til en Sædfølge uden egentlig Driftsplan. — Det er let at forudse at Landets Gaarde i det hele ved en forceret eller planløs Drift forringes og snart trænger til nye Kræfter for at bringes til en Kulturstand som Ejerne kan være tilfreds med.

TOPOGRAFISKE NOTITSER.

Aaer og større Vandløb findes ikke i Sognet. Af Bakke er her at nævne Rispebjerg, som dog for Størstedelen er indenfor Pedersker Sogns Grændser. Af Kæmpehøie er her Navnet (som det synes, det oprindelige) bevaret paa nogle faa: Hommelhøi (Humblehöi) paa Gadegaards Grund (undersøgt), Aggehøi paa Degnegaards Grund, Ringhøi eller Ringelhøi Rispebjerg. Derimod er der Tvivl om Præstegaards Høien, som forhen hedte Barhøi eller Borhöi, er en Naturhøi eller en opkastet Høi. Blandt Forandringer paa Stednavne mærkes desuden, at Holsmyr (ved Tornegaard og Mossekrog) forhen kaldtes Hørringsmyr, og at flere Gaarde ligeledes have med Tiden forandret Navn. Saaledes fik St. Gubbegd. ved en Familie Marker Navnet Markergd., efter hvilken Benævnelse en anden Familie, som senere boede der, igen kaldte sig Marker; Kaasegaard, saaledes kaldt efter Familien Kaas, hedte forhen Sandemandsgaard, Pæregaard fik efter Familien Munk sit nuværende Navn Munkegaard og Holstgaard efter Familien Ude Navnet Udegaard. At flere af Sognets søndre Gaarde, 23, 24, 25, 26' Selvejergaard have ligget længere nede mod Stranden og ere flyttede formedelst Sandflugt, og at derfor Gaardenes bedste Enge og Jorder ere ødelagte af Vandet er et gammelt Sagn her, som finder Bekræftelse i senere Tiders Erfaringer og i en Ansøgning fra flere af disse Gaardes Beboere til Christian den fjerde om Lettelse i Skatter, »fordi deres Bygjord var lagt øde for dem«[1]). Ligesom der skal findes Spor af en af disse Gaardes Bygninger nede i Sandflugten, saaledes findes ogsaa Levninger af adskillige Huse ikke ret langt fra Stranden vestfor Dammegaards Bækken. Af forsvundne (borthugne) Skove nævnes en ikke ubetydelig ved Bakkegaard, som skal have tilhørt St. Gubbegaard. Navnet »Krakkelyn«[2]) øster i Sognet tilkendegiver at

[1]) jfr. Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie. Nr. 417.
[2]) jfr. Espersens Bornh. Ordbog: Krakk, smaa Underskov, navnlig af Eeg, unge Egespirer (äjekrakk).

Egnen har været bevokset med smaa Egeskove. Stedsnavnet Rispebjerg skreves i Middelalderen Risbobjærg quasi Risernes Bosted, Karlenes Hjem. Dette Navn staar vistnok i Forbindelse med gamle Sagn paa Rispebjerg.

SAGN.

Med Undtagelse af Sagnet om »Underjordsfolk« som [efter] en Folketro, der dog meer og meer taber sig, tillægges Opholdssted i Rispebjerg og beskrives som smaa Puslinger med røde Hætter og Sværd ved Siden, er her intet mærkeligt Sagn fra Fortiden. [Dette Sagn er antaget for at være en sidste Levning af finsk Overtro, er altsaa ældre end den gotiske Indvandring. Hvis man antager, at Underjordssagnet staar i Forbindelse med lignende Sagn i Nordtyskland, vilde deraf fremgaa, at navnlig den sydlige Del af Bornholm har haft Indbyggere af slavisk (finsk) Oprindelse i længere Tid inden den gotiske Indvandring havde fundet Sted. Saaledes vil ogsaa den Mærkelighed forstaas, at Sagnet har henlagt de Underjordiskes Opholdssted til Rispebjerg, medens mange andre Højder og Fjelde paa Bornholm kunde synes at egne sig bedre til Opholdssted for en saadan Befolkning. At senere Sagnsamlere (Ingemann) har befolket mange Bakke med disse Væsener er ikke overensstemmende med Traditionen.][1]) Naar hertil kommer at ældre Folk have forsikret (blandt disse Skovgaard), at der har været tydelige Spor til to forskellige Folkestammer paa Bornholm, idet nemlig den oprindelige Sydboes Udseende og Karakter (lav Vext, krøllet Haar, et let og muntert Væsen) nærmest ligner den slaviske Folkestammes, og Nordboens Ydre og Karakter (høi Vext, alvorligt og tavst Væsen, blonde Haar) nærmest betegnede det gotiske (gotisk-cimbriske) Præg, saa kan Underjordssagnet, hvis man antager dets slaviske (finske) Oprindelse, igen forklare den Forskel, der som nævnt har været — og er vel tildeels endnu — at høre mellem Nordbo og Sydbo her paa Øen.

Følgende mindre mærkelige Sagn er opbevaret her i Sognet fra Svenskernes sørgelige Ophold her[2]). Paa lille Pilegaard laa 2 svenske Soldater indquarterede, som var blevne vækkede, da Klokkerne ringede og forlangte, da de mærkede Uraad, Vogn til Slottet for at stille sig til deres Herre Prind-

[1]) Det indklammede Stykke er overstreget i Kaldsbogen.
[2]) 1658.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

senskjolds Tjeneste. De fik Manden tvunget til at køre, men ved Anhøjedam bleve de overfaldne af Bonden, som havde »lagt sin Øxe i Vognen« — og dræbte.

OVERTRO.

Her er meer tilbage af Overtro end man skulde troe. De Underjordiskes Trommer og Piber fra Rispebjerg høres endnu især i Ufredstider; og bedragerske Kjællinger have endnu en temmelig udbredt Praxis blandt syge ved Støben og Maalen. Ved denne Slags Kuur skal det gaa ligesaadant til som i gamle Tider; fem forskellige Slags Bly, hvoriblandt Kirkebly er en væsentlig Ingredients (heraf kom det, at den forrige Kirkeværge fik Blytaget over Vaabenhuset forandret til Tegltag), smeltes ved ni forskellige Slags Ved. Man henter Lægen, men den samme Vogn, der kører Lægen til Hjemmet, bringer ofte en hæslig rynket Kjælling tilbage. I det hele er Troen til disse Kjællingers Magt til at kunne skade Quæg og Heste eller forvolde ondt (forgjøre) ved Brygning, Vævning, endog paa Sæden paa Marken endnu ikke saa meget sjælden. Der kan falde Sygdom paa Kreaturer efter en saadan Troldkjællings Besøg paa en Gaard, og i saa Fald hæntes samme Kjælling, fra hvem det onde stammer, for at mane det onde bort, eller hvis dette ikke kan skee, maa et andet lignende Væsen skaffes til Stedet for at overvinde Hexeriet ved en anden Seid. Som et Raad mod den Slags ondt anbefales ogsaa at faae Blod at see snarest muligt af Troldkjællingen, der afstedkom Ulykken; dette har skaffet mangen saadan Kjælling en god Næsestyver af en stærk Bonde. Herom er mange courieuse Historier især fra den Tid, der ligger 30 à 40 Aar tilbage, men ogsaa fra den senere Tid. En Mand i Pedersker mistede saaledes sine to bedste Heste ved en Kjællings Koglerier, derom var ingen Tvivl, thi man havde seet Kjællingen gaae frem og tilbage mellem Hestens Tøire. Man »fik Blod af hende«, men ikke tidsnok. Staal er iøvrigt ogsaa et godt Middel mod onde Nisser; her er endnu en gammel Mand i Sognet, som altid har Staal hos sig i Sengen til Betryggelse mod slig Ufærd. Kloge Kjællinger kunde dog bedst forjage Sygdomme, der stammer fra at den Syge »er kommen noget for nær«. Forvarsler, især for Strandinger, troes her ogsaa meget paa; det Skib, der strander, er ofte seet forud paa det Rev, hvor det forulykkedes.

OLDSAGER.

Af saadanne er mig bekendt kun faa funden. I en Urne i Aggehøj fandtes for en 30 Aar siden en meget vægtig Guldring kun eet Quarteer under Jorden[1]). Værdifulde Fund har jeg ellers ikke hørt noget om. Af Høie, der endnu ikke have været udgravede, kender jeg kun Barhoi (Præstehøien), der synes forøvrigt at være den mærkeligste af dem alle.

LOKALE MÆRKELIGHEDER.

Forskellige Levninger af Diger[2]), som i gamle Tider have været Hegn for Udmarken, der deels fra Høilyngen, deels fra Rispebjerg have gennemskaaret Sognet, kunne i temmelig lange Strækninger endnu spores. Saaledes strækker sig en Udmarksgade fra Rispebjerg forbi Bukkegaard og Grammegaard, hvilken ved Udskiftningen blev tildeelt disse Gaarde, en anden imellem Bakkegaard og Bækkegaard forbi Præstegaarden Øst paa (heraf kaldes endnu en Eng Østen Præstegaarden »Gaden«). Fremdeles bugter sig et langt Dige gjennem Sognet fra Kirkeboet gjennem Myregaards, Frigaards, Vibegaards og Tornegaards Lodder. Paa sidstnævnte Gaards Grund mødes det af et andet Dige, der gaar i nordlig Retning og spores langt ind i Bodilsker og har ventelig staaet i Forbindelse med Helledesbakkerne. Ligesom Sognet har vundet Jord ved disse Udmarksgaders Indlemmelse i forskellige Gaardes Lodder, saaledes har omvendt mange Gaarde (lille Pilegaard, lille Gubbegd., Skrokkegd., Duegd., Sandegd., Munkegd. og Dammegd.) tabt betydelige Strækninger Jord i Sandflugten, hvilke — ventelig fordi de ikke havde synderlig Værdi — ved Udskiftningen gik over til Kongens Udmark.

[1]) I Vilh. Boye: Oplysende Fortegnelse over de Gjenstande i det Kongelige Museum for nordiske Oldsager i Kjøbenhavn, der ere forarbeidede af eller prydede med ædle Metaller (1859) S. 19 nævnes to dobbelte Spiralringe af Guld, den ene paa 3, den anden paa 2 Omgange, fundne sammen med et ovalt Spænde og Brudstykker af en Skjoldknap under en lille Stenhob i den saakaldte Aggehøj i Poulsker. Disse Ringe vejede $^{11}/_{32}$ og $^{9}/_{32}$ Lod (Sølvvægt), d. v. s. omtr. 5,055 g og 4,136 g. Nogen »meget vægtig Guldring« nævnes ikke; men det maa vel være dette Guldfund, Pastor Koefoed har hørt om.

[2]) I Bornh. Saml. XX S. 101 ff. behandler P. Thorsen Spørgsmaalet om disse Digers Betydning.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

KIRKEN.

Kirken, indviet til Sct. Paulus, er bygget af Cementsteen, som formodentlig er hæntet fra Øleaaen, i hvilken et Lag ved Borregaard i Pedersker kommer for Dagens Lys, og hvor det er synligt, at en betydelig Masse i ældre Tider er optaget. Om Kirkens Bygning fortæller Sagnet, at den blev paabegyndt paa Barhøi, men at Opførelsen ingen Fremgang kunde faae; thi ligesaa meget der blev bygget op om Dagen, blev revet ned om Natten. Af ældre Mindesmærker eller Mærkeligheder har Kirken ingen.

I Kirken findes en Tavle ophængt, indeholdende »Herrens Høst i 2 Pester paa Bornholm« med nedenstaaende Fortegnelse.

1618		1654
312	Østerlars	295
81	Gudhjem og Mælstad	105
441	Østermariæ	289
342	Ibsker og Svaneke	245
231	Bodilsker	186
263	Nexø	415
152	Povlsker	325
207	Pedersker	245
928	Aaker Sogn og By	557
372	Vestermariæ	353
244	Nylars	220
105	Knudsker	108
292	Rønne	304
130	Nyker	154
426	Klemensker	278
130	Rutsker	230
108	Hasle	133
141	Olsker	118
120	Allinge og Sandvig	102
153	Rø	110
5178		4868*

*) ved Sammentælling udkommer 4872.

Ved en Kirkereparation i 1855 fandtes et ældre Gulv af Fliser (formodentlig gullandske) flere Tommer under det sidstlagte Bræddegulv. Det er saaledes sandsynligt, at Grunden udenfor Bygningen har hævet sig. Det er iøvrigt stadfæstet paa hele Søkysten af Bornholms Østerland, navnlig ved Nexø, at Landets Hævelse fortsættes. Det gamle Sagn, at Søen i gamle Tider er gaaet op til Langedebygaardene i Bodilsker, er saaledes paa en mærkelig Maade blevet bekræftet ved en Gravning for Boniterings Skyld til Udskiftningen, i en Jordhøi i Langedeby, hvor der fandtes tydelige Spor af Tang, hvilken ikke kunde være tilført Stedet af Mennesker[1]), idet nemlig Tangkjørsel først blev paabegyndt i en langt senere Tid. (Sammenlign hermed Navnet Fersker Sø, quasi Sø, eller Inddæmning fra Sø, der var bleven til fersk Vand.) Under den Muurhvælving i Sct. Pouls Kirke, som gør Adskillelse mellem Kirkens Skib og Choret (bornholmsk: Sanghuset) er anbragt et Billede, som at slutte af Dragten og af den om Hovedet udhugne Glorie forestiller en Helgen maaske den Apostel, efter hvem Kirken har Navn. Billedet, udhugget i Hvælvingens Slutningssteen, vender Ansigtet mod Skibet og holder i den ene Haand en opslaaet Bog, og den anden Haand hviler over Brystet. Ved at borttage den Kalk, hvormed hele Billedet var overstrøget, kom en Runeindskrift tilsyne paa Bogens ene Side, som jeg sendte en Afbildning af til Oldskrift Selskabet[2]).

SMAA BEMÆRKNINGER.

Man antager ialmindelighed, at de forskellige endnu paa flere Steder temmelig høie Diger (et Par Alen høie og derover) ere Levninger af »Udmarksgader«, som i forskellige Retninger have gennemskaaret Sognet fra Høilyngen; men denne Formening taber meget af Sandsynlighed, naar man lægger Mærke til at disse Diger ganske mangle Spor af en modsat Arm til Indelukke, og de kunne altsaa aldrig have tjent som Hegn eller Hegndiger. Det er saaledes rimeligere,

[1]) Kaldsbogen har den forkortede Form: Msker.

[2]) Wimmer: De danske Runemindesmærker IV S. 170: »På underfladen af korbuens slutsten i Povls kirke på Bornholm findes en i mørkegrå granit råt udhugget figur i ophøjet arbejde med cirkelrund glorie om hovedet og en tavle (en opslået bog?) i den venstre hånd, medens den højre hviler på brystet. Figuren, der er iført en fodsid kjortel, er 1' 10½" høj og 5¾" bred over albuerne. Både i glorien og på tavlen er der anbragt nogle runer«. I Glorien læses: Paulus; paa Tavlen: Tove gjorde [den]. Wimmer mener, at Tove »vistnok i det hele har været kirkens bygmester«, og at Kirken maa henføres til omtr. 1300.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

at disse Diger ere Levninger af Oldtidens Forskandsninger og maa vel antages opkastede af Landets ældste Befolkning imod den fremmede Invasion (den gotiske eller den kaukasiske (?)). Blandt disse mærkelige ikke ovenfor nævnte Diger er endnu at anføre et Dige, som udgaar fra Bukkegaard el. maaske Borregaards Skoven og stryger Syd paa i et kort Stykke, bøier sig Øst paa, el. i sydøstlig Retning paa Rispebjerg (paa Korreslots Lod) og dreier igen Syd paa ved de saakaldte Bækkegaards Grave og er kendeligt paa enkelte Afbrydelser nær gjennem Dyndebygaardenes Lodder langs Rispebjerg.

I Foraaret 1855 er optaget lidt ude i Søen af Fiskerne »for Bækkene«[1]) flere Egetræer, af hvilke det ene endnu havde enkelte af sine tykkeste, fra Stammen udgaaede Grene og var temmelig friske i Kjærnen. De ere rimeligvis Levninger fra den store Naturomvæltning, der borttog maaske flere Quadratmile af Bornholms sydlige Lavland. — I Sommeren 1855 er en Gravsteen (Steenen oprindelig fra Salthammers Rev) fundet paa Kirkegaarden i Lærkegaards Leiersted, paa hvilken var indridset et Tegn som hosstaaende ┼. Paa Stenen var iøvrigt ikke Spor af Aarstal eller nogen Inskription. Dens kantede ujevne og aldeles utilhugne Sider og Flade synes at antyde en høi Alder. Det indridsede Tegn (formodentlig et Anker med brudt Flig) er sandsynligvis et Bomærke.

Paa den nordre Side af Kirkegaarden ligger en Ligsten over en Skibskaptain Rathke, der strandede paa Salthammers Rev (18de April 1832) og druknede. »Han bar en kostbar Guldring i den ene Haand og denne fulgte ham, hvor han blev lagt.« Han er ifølge Inskriptionen født den 20. Mai 1800.

I ældre Tider var her 3 Vandmøller (nu ingen) i Sognet, af hvilke den ene stod ved Hullegaard, den anden i et Bækkeløb i Bedegaards Skov (hvor et »Spøgelse« opholdt sig, som kaldtes Korran), den tredie rimeligvis ved Munkegaard.

Mærkelighed i det Smaa. Det sidste Barn, der saa Dagens Lys paa Skovgaard her i Sognet fødtes 1767, nemlig Peder Hansens Søn Peder. I næsten et heelt Aarhundrede er saaledes ikke noget Barn født paa denne Gaard. Et lignende Exempel andetsteds fra vil vist vanskeligen kunne paavises.

[1]) d. e. Dammebæk og Munkebæk.

Endnu før nogen Kirkebog er ført (Kirkebogen begynder her med Aaret 1688) har Familien Vibe boet paa Vibegaard her i Sognet. Gaardens Eiere have vexelviis ført Navnet Rasmus og Jacob i Kirkebogens Aarhundreder.

Mærkelige Stednavne paa Rispebjerg: »Kurekulerne«, sammenlign hermed Kuredigerne i Vestermarie, Kuregaarde, Kurenederlaget i Sylten i Ibsker. Disse Navne, som saaledes gentagende møde fra forskellige Landskanter, henvise i Forening med Sagnene vistnok til Kurernes Sørøvertog og Plyndringer her paa Landet i en førhistorisk Tid. — »Karlshøiene« ligeledes paa Rispebjerg (quasi Karlenes Høie, Kymbrernes, Risernes) minder uvilkaarligt om den forgotiske Befolkning Karle eller Riser, ligesom som ovenfor ommeldt selve Navnet »Rispebjerg« der i Middelalderen blev skrevet »Risbobjerg« quasi Risernes (Karlenes, Kymrernes) Bosted eller Opholdssted henvise paa Landets ældre Befolkning.

Sønden for Snogebæk — uden at jeg dog nærmere formaar at betegne Stedet — har man truffet en af de saakaldte gamle Begravelsespladser fra Oldtiden[1]). En Mængde Urner indeholdende brændte Been, ere her til forskellige Tider, naar en Storm har oprevet Sandet, forefundne. Det var vistnok ønskeligt, naar det ikke var at befrygte, at en Udgravning vilde foraarsage Sandrog, da Sandet i saa Fald vilde gøre megen Skade paa Snogebæks af Sandflugten allerede meget forringede Jorder, at dette Sted blev nærmere undersøgt, da Vaaben og Redskaber, som muligen maatte forefindes, vistnok her i Sandet have holdt sig usædvanlig godt.

Sandflugten i Poulsker, der strækker sig som et Belte om Sognets sydlige Deel fra Salthammer til Sommerodden, af forskellig Bredde fra 1/8 til 1/4 Miil, voxer bestandig mod Søen ved opkastet Sand. Rudera[2]) af ældre Strandinger staar

[1]) Vedel omtaler (Bornholms Oldtidsminder og Oldsager (1886) S. 308), at der »i Flyvesandet c. 5—600 Alen syd for Snogebæk Fiskerleje findes en Mængde ganske smaa Høje, hvis Top bestaar af en Blanding af sort Muld og Smaasten med enkelte brændte Bensplinter. Det er Brandpletter, der have været nedsatte i en Flyvesandsmark, hvor Sandet senere er bortføget. Der vides at være fundet Jern- og Broncesager samt Perler i disse Smaadynger.« Selv har Vedel i 1870 fundet »Skaar af et smukt middelstort Brandpletskar med Bort af Zigzagstreger.« — Det maa vel være denne Begravelsesplads, Pastor Koefoed tænker paa.

[2]) d. e. Rester.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

saaledes nu deels i Havstokken, deels høiere oppe i Sandklitterne. Det er saaledes øiensynligt, at maaske Størstedeelen af Sandflugten har været Hav, og at Søen saaledes engang for fjerne Tider siden har naaet op til de af Duegaards og omkringliggende Gaardes sydlige Jorder, som dengang var frugtbar Agerjord, men nu forlængst ere ødelagte af Sandflugt. Flere af disse Gaarde skulle efter Sagnet være flyttede Nord paa paa Grund af Sandflugten; Levninger af Leer og Steen skulle endnu udvise Stedet hvor en af disse Gaarde (Lille Gubbegaard) laa. Munkegaard havde efter Sagnet fortrinlige Enge liggende Syd for Gaarden, og en Fortælling fra gamle Tider har vedligeholdt sig om at en Arving til denne Gaard tillige var Arving til Brogaard og Munkegaard i Aaker, men foretrak den nu langt ringere Gaard, Munkegaard i Povlsker paa Grund af denne Gaards gode Enge. At frugtbare Strækninger Syd for disse Gaarde ere gaade tilgrunde i Sandhavet, er ogsaa kjendeligt deraf, at der i Sandflugten, navnlig Syd for Jomfrugaard, i nogle Alens Dybde i Sandet findes god Muldjord, deels af den disse Gaarde allerede i Aaret 16..[1]) tilstaaede Lettelse i Skatter paa Grund af, »at deres Bygjorder var ødelagte af Sand« og »Havrejorden maatte optages til Bygjord istedetfor«. De store Strækninger af *flad jævn Iordsmon,* som strækker sig i østlig og vestlig Retning noget nede i Sandflugten, medens *Sandklitter* hæve sig baade Nord og Syd for denne fugtige, endog tildeels sumpige Sandslette, have udentvivl oprindelig været en Indsø eller Mose, eller og hele dette Fladestrøg oprindelig har været en Inddæmning af Havet, idet en lang Sandrevle først har indgjerdet Vandet og derefter voxet meer og meer ved ny opskyllet Vand, indtil Sandklitter hævede sig, som Stormen kunde sætte i Bevægelse og føre med sig ud i det inddæmmede Vand. Ved Dueodden ca. 100 Skridt fra Havstokken sees endnu ved saadan Inddæmning fra Havet et temmelig dybt Vand som ved Tilfygning af Sand dog aftager Aar for Aar.

SNOGEBÆK.

Det Sagn, at Snogebæk i ældre Tider har været Købstad anføres allerede af Resenius (1624)[2]), men Fiskerleiet havde

[1]) jfr. Hübertz: Aktstykker. Nr. 417: 1618.

[2]) Pastor Koefoed maa her tænke paa Provst Jens Pedersens Beskrivelse over Bornholm (trykt i Bornh. Saml. XVII S. 51—69),

alt dengang tabt sin Købstadret. Som et Minde om forrige Tiders Herlighed navnlig med Hensyn til Bjergeret ved Strandinger omtales endnu dette Sagn i Snogebæk med Beklagelse over Tidernes Uretfærdighed. Man vil endnu i Snogebæk paavise det Sted, hvor den sidste Byfoged har boet, nemlig den sydvestre Gaard og Løkke, hvor nu Jørgen Jensen boer, hvorfor hans Løkke lige til den senere Tid kaldes Byfogedløkken. Til Bekræftelse af Sagnets Troværdighed anføres fremdeles at et Dokument, som for ikke mange Aar siden endnu forelaa hos den nu afdøde Hans Bech i Snogebæk, var underskrevet af »Byfogden for Snogebæk Købstad.« Sagnet tilføjer at Snogebæks Forstrandsret strakte sig mod Syd til 20 Selveiergaards nordre Grændse, hvor en Skjelsteen, nu henliggende noget nede i Sandflugten, endnu kan paavises, men tildels tildækket af Sand, saa at det indhuggede Mærke, som Steenen sandsynligvis er forsynet med, ikke længere sees. I ældre Tider forefandtes efter de Gamles Fortælling i Snogebæk ligeledes en Skjelsteen nærmere mod Stranden, for at betegne Linien fra Havstokken til førnævnte endnu existerende Mærke- eller Grændsesteen. Denne mod Havstokken tidligere endnu synlige Skjelsteen er dog nu ganske bedækket af Sand og kan saaledes ikke paavises meere. Nord for Snogebæk, der hvor nu en Mærkesteen til at betegne Adskillelsen mellem Bodilsker og Poulsker Forstrand er oprejst, forefandtes ligeledes fra ældgamle Tider en Mærkesteen, hvori Nexø Bymærke, en Baadshage, var indhugget. Denne Steen skaffede for en 30 Aar siden (eller noget længere tilbage i Tiden) Poulsker Bjergeret i en Stranding, som Bodilsker vilde tilegne sig som henhørende under dets Forstrand. Den daværende Amtmand Jespersen afsagde nemlig den Kjendelse at denne i lang Tid med Sandflugt tildækkede Mærkesteen (som nu blev draget frem af sit Skjul, idet nemlig gamle Folk i Snogebæk kunde paavise Stedet, hvor den skulde søges) »maatte ansees for Skjelsteen mellem Bodilsker og Poulsker Forstrand.« Det at en Baadshage er indhugget i meernævnte Steen synes imidlertid at tilkendegive, at Nexø Kjøbstad, hvis Bysegl som bekendt er en Baadshage, efter at Snogebæks Kjøbstadsret og dermed

hvor Snogebæk nævnes som tidligere Købstad. Resen, der levede 1625—88, begyndte først paa sit »Atlas Danicus« 1666, og Johannes Knudsens Udgave af Afsnittet om Bornholm (1925) nævner ikke Snogebæk som tidligere Købstad.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

dets Forstrandsret var gaaet tabt, har tilegnet sig for en lang Tid tilbage denne Forstrandsret, uden dog i Tidernes Løb at kunne forsvare denne med lovlige eller ulovlige Midler tilegnede Ret. Oftnævnte i førmeldte Grændsestrid genfundne Steen blev iøvrigt som en Grundsteen nedlagt under en ny anskaffet større Skjelsteen, hvilken ligesom hvilende paa en naturlig Grundvold blev oprejst i den gamles Sted efter Strandingstumulten og paa samme Plet, hvor den gamle Steen forefandtes.

FORTEGNELSE OVER SOGNEPRÆSTERNE I POULSKER.

1. *Oluf Mattsen* nævnes 1555, men var dengang død som det synes kort før. »Han faldt af en woghen og størthe hans hals sønder og var en hoffvitriigh mand som Berent tog hen ephter alt han haffde«[1]).
2. *Mads Ravn*[2]), kaldet 1580 forflyttet 1600
3. *Hrr Michel*[3]) 1601 1602
4. *Svend Jensen*[4]) 1602 1617

[1]) Hübertzs Aktstykker har som Nr. 161 fra 1555 en Fortegnelse over, hvad Lübeckernes Foged paa Bornholm 1525—43 Berent Knop ulovligt havde tilegnet sig fra den gejstlige Jurisdiktion, og deri hedder det (Hübertz S. 217): »Item waar ther en prest wedtt naffnn her Oluff Mattssz[1] ij Poelsker soghnn, som faldtt aff enn woghnn och størthe hans hals sønder och wor enn hoffuitriigh[2] mandtt som Bernitt thog henn epther altth handtt haffde och førde thiil Hammersshuss.« — Oluf Mattsen nævnes ikke hos Resen (J. Knudsens Udg. S. 56); derimod nævnes her som Nr. 1: Johannes som Præst til omkr. 1580.
[1] d. e. Hr. Oluf Madsen. [2] d. e. hovedrig.

[2]) Resen (anf. Udg. S. 56) siger, at Matthias Raffn var Præst i 23 Aar. Hans Underskrift (Matts Raffn) findes under de bornholmske Præsters Fuldmagt for deres Udsendinge ved Prins Kristians Hylding i Lund 1684 (Hübertz Nr. 341), og i en Jordebog fra 1599 nævnes Her Matz til Pouelskierke (Hübertz Nr. 379 S. 544).

[3]) Resen (anf. Udg. S. 56) har: Michael Severini Bergius, 4 Maaneder.

[4]) Resen (anf. Udg. S. 56) har: Sveno Jani, 16 Aar. Paa et Hyldingsdokument af 1610 er hans Underskrift: Suend Hanszøn (Hübertz Nr. 404), mens en Bispevisitatsbog fra 1616 og 1621 har: Hr. Suend Jensz, Malmogianus, der igen er overstreget. (Hübertz Nr. 419 S. 605). Dette betyder vel, at Svend Jensen (eller Hansen) fra Malmø var Præst her ved den første Visitats i 1616, men ikke mere i 1621.

5. *Balthasar* ..... 1617 ..... 1621.
Synes efter Bispevisitatsen 1621 at være forflyttet til Nylars (Nilausker). Super-intendenten[1]) Dr. Mathias Jensen har om ham antegnet: »Videtur authades[2]), uxori nimium sive addictus sive subjectus. Illa enim, utpote apud dominum vel dominam arcis bene nota, at præside Lindenoh obtinuit promotionem primo sui ipsius a parochia Nykjer viri vero a parochia Pouelsker ut fieret cohabitatio in tertia hac Nilausker. Quod an ordinationi R M sit consonum, Deo et superiori magistratui judicandum relinquo, non enim a nutu mulieris [jure][3]) pendet vocatio pastoris, nec ita verbum dei prostitui debet, ut in mercaturam abeat«[4]).
6. *Hans Gregersen* ..... 1621[5]) ..... 1651[6])
7. *Hans Ravn* ..... 1651 ..... 1654[7])
8. *Michel Thomason* 1654 1689
9. *Mathias Lyster* 1689 1694
10. *Mads Svane* 1694 1707
11. *Peder Madsen Katkjær* .... 1707 ..... 1732.
forhen personel Kapellan her i Menigheden. Om ham er det mærkelige, at han i hele sin Embedstid Intet har indført i Kirkens Ministerialbog.

[1]) Biskopperne kaldtes efter Reformationen Superintendenter, et Navn, der dog snart forsvandt.

[2]) i Kaldsbogen skrevet med græske Bogstaver.

[3]) Ordet jure (ɔ: med Rette) er tilføjet efter Hübertz S. 598, hvor Biskoppens Udtalelse er aftrykt i sin Helhed.

[4]) paa Dansk: Han synes at være selvraadig, sin Kone altfor meget enten hengiven eller undergiven. Thi hun, der jo var godt kendt med Borgens [d. e. Hammershus's] Herre eller Frue, fik af Høvedsmanden Lindenow først Forfremmelse for sig selv fra Sognet Nyker, men for sin Mand fra Sognet Poulsker, for at de kunde bo sammen i dette tredje Sogn Nylarsker. Om det er stemmende med K. M.s [d. e. Kongelig Majestæts] Befaling, overlader jeg til Gud og en højere Myndighed at dømme om, thi en Præsts Kaldelse afhænger ikke med Rette af en Kvindes Nik, og Guds Ord bør ikke beskæmmes, saaledes at det sjakres bort.

[5]) Hübertz S. 606 har: Hr. Hans Gregersz Coldingus ordinatus [d. e. ordineret] d. 12 Novbr. 1620 Lund.

[6]) Ravn (Knudsens Udg. S. 186) har under 1650: D. 7. Marts døde Hr. Hans Gregersen Kolding, Præst til St. Povels Kirke.

[7]) Ravn (anf. Udg. S. 189) har under 1654: Udi denne Sommer var en stor Pestilentse her paa Landet; d. 5. Juli døde Hr. Hans Andersen Ravn, Præst udi St. Povels Sogn.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

12. *Thomas Trojel* 1732 1739
til Vesenberg[1]) i Fyen.
Han skal have været en Mand med Kundskaber og en dygtig Præst. Han har skrevet som Begyndelsesord i Ministerialbogen: adventu meo die 15 Septemb. 1732 reperta est tot annorum intermissa inscriptio si tempore ministerii beati antecessoris domni Pet. Katkjær«[2]). — Efter hans latinske Optegnelser var han en Søn af Præsten Johan Trojel »in vico Himmeløv dicto«[3]) blev Student 1723 (»ex umbra scholastica in Academiæ lucem translatus«) [4]) tog theol Examen 1726.

13. *Anders Agerbeck* ..... 1739 ..... 1741 død 1770
til Klemensker.
Forhen personel Kapellan i Norge. Han var af en heftig, urolig Karakter og en tordnende Taler. Her haves saaledes mange Fortællinger om hans Angreb paa Nexøboerne, naar de enten hændelsesviis eller for at høre en riosa af hans Prædikener kom i Kirken. Saaledes skal han engang i Begyndelsen af en Prædiken have sagt omtrent saaledes: »Hvad er det for Flitterstads, der gør ondt i mine Øjne i Kirken i Dag? Det er disse Nexøboers Paafuglepynt! Saaledes kommer de her som kalkede Grave osv. ....«. Om Snogebæk skal han engang have sagt: »Alle Snogebæk Huse ere Tyve — troer jeg.« Han sigtede hermed til Vragtyverier, men forandrede siden Ordet »Tyve« til Tallet »20«. Det var den samme Agerbeck, der i Amtmand Reetz's og Kommandant Schors Nærværelse i St. Clements Kirke sagde i Kirkebønnen: »Gud bevare Landet for Reetzer og Schoer.« I sit Forsvar for denne Udtalelse skal han have yttret, at han ved Ordene quæstionis havde meent og sagt: »Ridser og Skaar« »som rundt om Bornholm ere saa farlige for Søfarende.« Imidlertid skal denne Bøn have kostet ham hans Afsked fra St. Clemens Præste-

[1]) d. e. Vissenbjærg.

[2]) paa Dansk: Ved min Ankomst 15/9 1732 blev Indførselen [d. e. i Kirkebogen] funden afbrudt for saa mange Aar som min salig Forgænger Hr. Pet. Katkjærs Embedstid.

[3]) d. e. »i en Landsby ved Navn Himmelev«.

[4]) d. e. »overført fra Skolens Skygge til Akademiets [d. e. Universitetets] Lys«.

kald. Han levede siden som privat Mand i Svaneke. Døde i Clemensker.

14. *Hans Jørgen Lund* 1741 1753
forhen Rektor ved Rødby Skole, forflyttet til Vestermarie.

15. *Jørgen Koefoed* 1753 1780
først personel Kapellan i Hasle, siden residerende Kapellan i Mariager. Han var en Søn af Kapitain Peder Koefoed i Hasle og var Broder til Købmand Mads Koefoed i Hasle † 1780 og til (?) Andreas Koefoed, Løjtnant † 1803 i Rønne (?). Kapit. Peder Koefoed var en Søn af Mads Hansen Koefoed til Almegaard, † 1735, født 1654, hvis Fader Borgmester Hans Koefoed i Rønne var Broder til Jens Koefoed paa Maglegaard. Præsten Jørgen Koefoed har efterladt sig et Navn her i Sognet, som endnu nævnes med Agtelse og Kjærlighed. Han var anseet som Taler og meget afgjort for Retsindighed og sit gode Hjerte. Der er ingen Præst i Poulsker, der i det sidste Aarhundrede er bleven begrædt som han. Hans Enke blev gift med hans Eftermand i Embedet Hr. Carstensen, men talte ofte om de gamle glædelige Dage[1]).

[1]) Over Præsten Jørgen Kofoed findes i Kirkens Korbue et Epitafium. Paa Grund af sin karakteristiske Parykstil meddeles Inskriptionen her:

Christelige Læser
Her ser du Billedet af den flittigste og vindskibeligste Husfader, den ømmeste Ægtefælle, den bedste Fader, den frommeste og gudfrygtigste Christen, Billedet af
Sal: Herr Jørgen Kofoed
født den 11 Novemb. 1721. Død den 25 Janua: 1780 Denne kære Menigheds i 26 Aar aarvaagne Vægter og trofaste Lærer den ømmeste Fader til 16 Børn hvoraf de 11 allerede have modtaget den bedste Fader den frommeste Christen i Evighedens salige Boliger de fem efterleve og ynske ved overherrens Naade at træde i den fromeste Faders gudsfrygtige fodspoer den kærligste Mage til 2nde Egte fæller hvoraf den eene Abigael Margarethe Poschotan i 13ten Aar har længtes Efter at omfavne sin Sjæls Elskede i Evighedens Salighed den anden Annike Margarethe Lund træder i sin sal: afdøde Elskedes fodspoer Jager efter Klenodiet og til et evigt Vidne om hendes Højagtelse ømme Kærlighed og dybe hjerte Sorg over det ubodelige Tab af sin værdige Egte fælle væder hans Aske og oprejser dette høytidelige Æreminde.
Sculpsit Mickel L. Kjöller.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

16. *Matthias Carstensen* ..... 1780 ..... 1788 forflyttet til Ribe.
Han skal have haft flere besynderlige Egenheder. Han vilde saaledes ikke kaldes Præst men Lærer. Han skal have stridt bestandig med oekonomiske Forlegenheder og et misfornøiet Sind. Som et curiosum om ham fortælles, at han engang i en Brudevielse sagde til Brudeparret, der var to uvaerdige Personer: »I mødtes som to skabede Øg under en Hvidtorn.« Da han skulde reise herfra, gik han ud fra Bækkene med en Fiskerbaad. Bange for Nexø.
17. *Christian Winsløv* ..... 1788 ..... 1812 forhen Missionær ved Egedesminde i Grønland. Han skal have været heftig og opfarende i Tale og Adfærd, ublid mod Uvenner, velmenende og tjenstvillig mod Venner, godgørende mod værdige Trængende. Tidens Rationalisme gik gennem hans Prædikener i flere Aar, men bøiet under en langvarig Sygdom endte han sit Liv som en troende Xsten[1]). Derfor sagde han saa ofte i sine sidste Aar: »Tænk paa din Skaber i din Ungdoms Dage, førend de onde Dage kommer.«
18. *Hans Christian Mahler* ..... 1812 ..... 1823 forhen residerende Kapellan i Rønne. Han førte som Præst baade i Rønne og her et lidet exemplarisk Liv. Formuende og tjenstvillig til at udlaane Penge i trange Tider til Mange i Sognet bevarede han dog nogen Yndest idetmindste Overbærelse til sin Død. Han gik i Skindbuxer og var stadig paa Vandring i Sognet. Han og Fru Winsløv sørgede med megen Omhu for Plantning af Træer paa Præstegaards Høien.
19. *Anker Anthoni Møller* ..... 1823 ..... 1832 forhen Katechet i Rønne, Dannebrogsmand, uvist hvorfor. Han var middelmaadig som Taler, som Menneske[2]) mild og overbærende og en grundskikkelig, godhjertet Mand, men svag og kraftløs i Villie. Huslig ulykkelig bukkede han under for daglige Sorger og den Glemsel, der følger med Vinen.
20. *Carl Adolph Køhke* ..... 1832 ..... 1839 til Ibsker og Svaneke. Ved en jevn, fordringsløs Fremtræden, ved Retsindighed og et velmenende Sindelag

[1]) d. e. Kristen. [2]) Kaldsbogen har den forkortede Form: Mske.

mod Alle vandt han Yndest i Menigheden. Som kirkelig Mand er han mindre nævnt, men hans Taler nævnes dog endnu som troende og xstelige[1]).
21. *Carl August Meyn* ..... 1839 ..... 1847 til Nexø og Bodilsker.
22. *Jacob Peter Koefoed* 1847.

[1]) d. e. kristelige.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

En ægteskabelig Konflikt.

Som en Illustration til Karakteristikken af den som Nr. 18 i Præstelisten for Poulsker (S. 100) omtalte *Hans Christian Mahler:* »Han førte som Præst baade i Rønne og her et lidet exemplarisk Liv« aftrykkes her et ejendommeligt Dokument fra den Tid, da Mahler var Kapellan i Rønne (1792—1812), om et Forlig mellem Mahler og hans Hustru efter en ægteskabelig Konflikt.

No 3. C 7mus. En Rdr. 1796. Da jeg og min Hustrue *Iohanna Christina* fød *Witte* have kommet i Misforstaaelse imellem hinanden og hun har forladt mig: saa have vi kommet i Foreening sammen saaledes: —

1 — Alt hvad hidtil er *passeret,* som maatte have foraarsaget misforstaaelse imellem mig *Hans Christian Mahler Cappellan* i *Rønne* og min Hustrue *Iohanne Christiana* fød *Witte* skal være forglemt og som dødt og Magtesløst, da jeg *Mahler* tilsiger min Hustrue al Venskabelig Omgang, Ømhed, Ægteskabelig Kierlighed og en Behandling, som hendes sagtmodige *Caracter* udkræver, da hun som forhen udviist tilsiger mig sin inderlige attraae og Hengivelse. —

2. Til Betryggelse for min Hustrue skal det staae hende frit for, hvis hun for Eftertiden, skulde ikke finde sig fornøyet med min Omgang, Da at begive sig fra mig til hvem, enten af sin *Familie* eller andre hun maatte finde sig det tienligst, da jeg Uvægerlig og uden hun skulde have Nødig ved noget Beviis at *legitimere* Beføyelsen til hendes *Separation,* tilbyder at give hende til Ophold og hermed tilsiger hende 200 Sld. skriver toe Hundrede Slettedaler Aarlig, som anviises hende saaledes: — nemlig alt hvad Tiende som af Knudsker Sogn ydes *Cappellanen* i *Rønne,* af hvad Navn nævnes kan, som Aarlig vurderes af Provsten og en Præst ved hvilken vurdering begge skal være fornøyede. — Nok alt hvad Provsten skal *Contribuere* til *Cappellanen,* som da af ham indeholdes, og naar dette er opgiort, da at erlægge selv det Resterende under Lovens Tvang, alt at være udredet inden Aarets udgang fra den Tiid at regne min Kone atter forlader mig, som vi dog begge haabe ikke skal skee — Den gandske *Summa* som anført beregnet Aarlig til to Hundrede Slette daler. —

3. J Tilfælde af slig Skilsmisse har jeg intet imod at min Kone søger Allernaadigste Bevilling paa Skilsmisse fra Bord og Seng og *Confirmation* paa hvad hende er tilsagt. —

4 — J samme Tilfælde beholder hun hos sig vores Datter *Catharina Sophia Martha Elisabeth,* og det Barn hun nu gaaer frugtsommelig med, og jeg vores Datter *Rebecca Sophia* og *Iohanna Catharina,* da hver for sig sørger paa bedste Maade for deres Opdragelse. — Ligeledes tilstaaes da min Hustrue til fuldkommen *Disposition* og Benyttigelse det halve Boe —

J Tilfælde derimod af Dødsfald paa en af Siderne forholdes efter Loven. —

5 — Da det er fælles Bedste at al Ueenighed endog fra andre Sider kunde ophøre: saa skal og alt hvad som er *passeret* imellem mig *Mahler,* min Kones undvigelse betræffende og min Kones Sødstres Mænd aldeles være dødt og Magtesløst, og alt som kunde henregnes til Misforstaaelse i denne Anledning til *datum,* ligesom vi tilsige hinanden Venskab og disse mine Svogre og min Kones Sødskende være mig særdeles velkomne og min Kone stædse tilladt at søge saavel hos mig som andenstæds disses Selskab og Omgang —

6 — De paa Tings Vidnet af Byefoged *Gad* anvendte Omkostninger forsaavidt han i reede Penge har udlagt, betaler jeg *Hans Christian Mahler* efter Nøyagtig Regning, saa meget meere, som han venskabelig frastaar al Betaling for Reyser og *Advocatier.* —

7. *Originalen* af dette Forlig maa læses paa Tinge, og derefter henlægges hos Hr. Provsten, da *Copie* deraf *verificeret* af Hr. Provsten stilles mig *Hans Christian Mahler* til afbetiening — imidlertid, da en Kone staaer saa meget under sin Mand, og let kunde lade sig forlede til

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

at giøre et Skrit, der siden af hinde kunde fortrydes: saa vil jeg ikke udsette hinde derfor, men hermed *declarerer*, at om hun endog *renuncerer* paa denne Jndgaaelse enten gandske eller for en Deel: saa skal dog slig *renuncering* være krafteløs, og dette Forlig have i alle sine Punkter og *Clausuler* sit Forblivende, naar min Hustrue *Iohanna Christiana*, samme maatte paastaa.

8. Da jeg har yttret de Udladelser at min Hustrue ikke skulde være ved sin Forstands fulde Kræfter: saa tilstaaer hermed at dette er Urigtigt og af mig kun fremført i Ubetænksom Hidsighed —

9. Jeg frafalder al Paastand om at faae Pigen *Inger Iens Datter* i min tieneste igien, eller i Huuse hos os, ja aldrig vil tillade hinde at komme deri, ligesom det skal staae min Kone frit for at fæste hvilke Piger hun selv vil have og igien at opsige dem. —

Paa ovenanførte vilkaar indgaaer jeg med Overlæg af mine Frænder, og Beraadslag med Hierteforeening med min Mand, og i Haab om sagtmodig og venlig Omgang flytter til ham. Anraabende det Goddædige Forsyn at styre alt til det Bedste —

Rønne d. 1 *Martii* 1796 —. *Mahler.*

Iohanna Christiana Mahler.

Som overværende Frænde

H Müller — Christian Dam Kofoed

Til Vitterlighed efter Begiering

Hiort — Lohmann, I. P. Arboe

Bonavedde.

Af mag. art. AAGE ROHMANN.

I B. S. XXI. side 124 har arkivar Hans Ellekilde udtalt sin tvivl om rigtigheden af den af overlæge Zahrtmann hævdede etymologi til navnet *Bondevedde* som sammensat af ordene *bonde* og *vætte*. »Jeg tror slet ikke, at »vedde« betyder Vætte«, skriver hr. Ellekilde, og stiller direkte det spørgsmål til mig, hvad jeg mener om ordets etymologi.

Således adspurgt kan jeg jo ikke godt undlade at svare. Og vi skal altså nu se lidt nærmere på Bondeveddenavnet.

Den første, der har givet tolkningen af navnet som *bonde* + *vætte*, er så vidt jeg ved P. N. Skougaard, der i sin Beskrivelse over Bornholm (1804) s. 281 har flg.: »Ved dette Navn Bondevedde ɔ: Bonde-Vætte, sigtes upaatvivleligen til, at hans Fader var en *Bonde* og hans Moder en Havfru eller *Sø-Vætte*.«

Noget forbeholdent slutter rektor Espersen sig i sin bornholmske ordbog s. 395 u. *Vätta* til Skougaards etymologi: »Ordet [ɔ: Vätta, f.] findes med lidt forandret Udtale i Stedsnavnet: Vettes mossa (»Vettes Mose«, Skg. B. B. p. 230); sandsynligen og i det bekjendte Navn: *Bonavedde (Bondevedde = Bonde-Vætte*, Skg. p. 281 not.), med hvilken sidste Form nærmest kunde sammenlignes det fyenske *Væde*, »Navn paa et Slags Nisse eller Trold« (Molb. D. L. p. 660).« — Espersen har tydeligvis følt sig generet af uoverensstemmelsen mellem *vätta* og *-vedde* (det er jo strengt taget også kun *v*-et i begyndelsen, der er fælles), og søger så at stive etymologien af ved henvisning til den fynske form, hvis skriftbillede jo ligner *vedde* lidt bedre. Denne kan vi imidlertid ganske rolig lade ude af betragtning. *Væde* (langt *æ* og lukket dansk *d*-lyd) er den fynske udtale, som svarer til skriftsprogets *vætte* (hvis *tt* jo også i rigsmål udtales med lukket *d*-lyd) og til bornholmsk *vætta*. Og en fynsk lydform kan

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

naturligvis ikke gøre sig gældende i et bornholmsk ord, hvis dette da ikke er indlånt fra fynsk, hvad dog vel ingen vil formode, at Bonaveddes navn er.

Heller ikke indholdsmæssigt forekommer Skougaards tolkning videre sandsynlig. Det karakteristiske ved Bonaveddes afstamning er jo, at moderen er et overnaturligt væsen, efter hvem han arver sin synskhed og sin næsten overmenneskelige kløgt, medens faderen er et almindeligt menneske, ikke det mere specielle, at han er bonde (dette ord naturligvis at tage i den gamle betydning: fri, jordejende mand). — En *bondevætte* må efter normal sprogbrug betyde: en vætte, der på en eller anden måde er knyttet til bønder.

Dette er da også set af overlæge Zahrtmann, der i Danske Studier. 1925. s. 184 ff. har gjort Bonavedde-navnet til genstand for nærmere omtale. Zahrtmann godtager her uden videre efter Skougaard og Espersen etymologien *bonde* + *vætte*, men tillægger det betydningen »bønder(ne)s skytsånd« eller noget lignende.*)

Fra indholdets side kan der næppe være noget at indvende imod en sådan udlægning. En *vætte* er blot et overnaturligt væsen, der ligesågodt må kunne tænkes som hjælpende og beskyttende som skadevoldende. Spørgsmålet bliver så: Er det lydligt muligt, at *-vedde* kan være en form af (ell. sideform til) ordet *vætte?*

Bondevedde-navnet har i nuværende bornholmsk to udtaleformer: *Bonavedde* [bo·naveð·ə] og *Bonavedd* [bo·naveð·], begge med hovedtrykket på sidste led *-vedd(e)*. Den første form er den almindeligste, den anden kender jeg kun fra østkysten. Trykforholdet i navnet er altså forskelligt fra almindelige sammensætninger med *bonde* som *bona-folk, -går, -snakk* o. s. v., der jo har hovedtrykket på første led. Derimod stemmer det med, hvad vi træffer i navne som *Ola Månsen, Pær Koffed, Æzber Swårt* o. s. v. eller i navnedannelser som *Æskjesa-Mattis, Kjestenes Jakøp* (ɔ: Matthias, søn af Eske; Jakob, søn af Kirstine); samme trykforhold har vi jo også i stednavne som *Hælli-Pær, Gula-Hajl, Grönevå, Aggahøj, Slamrabjær, Pøggakråg, Robbedåla* o. s. v. — Navnets aksentforhold svarer altså til aksenten i navnedannelser som fornavn + efternavn (hvad der i ældre sprogtrin vil sige navn + tilnavn), til genitiv + styrelsen, eller til adjektiv + substantiv (samt i visse navnedannelser, der er dannet i analogi med navne af disse typer). Dette trykforhold bør man i hvert fald være opmærksom på, når man tolker navnet. Det vil altså sige, at hvis dette trykforhold er det gamle og ikke et nyere, der er opkommet ved analogi, må første led, forudsat at det er ordet *bonde*, være egentlig genitiv, og *Bonavedde*-navnet følgelig være fra den ældre middelalder eller endnu ældre.

Men tilbage til forholdet *vætte: vedde.* — Oldnordisk har formen *vættr*, f., mens middelaldersdansk har *vættæ*, altså svag form ligesom i nuværende dansk. Svensk har *vätte* og *vätt*, m. Fælles for alle disse former er imidlertid, at de har gammelt *—tt—*, af endnu ældre spirantisk *h* + *t* (gotisk *waihts*, f., ty. *wicht*, m.). Og *tt bevares* altid i bornholmsk som *t*-lyd i trykstavelse. Kun i svagtryksstilling har vi udviklingen *tt* > *d*, idet *tt* her tidlig er blevet forkortet til alm. *t*-lyd og derefter ligesom denne er blevet til (åben) *d*-lyd; således bliver adjektivendelsen *-utter* (vestnord. *-óttr)* til *-eder (*skallutter* (vestn. *skallóttr)* > *skajleder*, sideform til *skajluer*, af **skalluger);* den bestemte artikel ved intetkønsnavneord *-itt* bliver til *-ed (husitt* > *huzed* o. s. v.). Men det er også kun i sådanne helt tryksvage stillinger, vi træffer denne udvikling. Og i sidste led af navnet *Bonavedde* har vi jo ikke trykløs stilling, men det modsatte, trykstærk stilling. En udvikling af *tt* til *d*-lyd her er derfor udelukket. Hvis navnet *Bonavedde* er bornholmsk sprogfrom i lydret overlevering, kan sidste led ikke være ordet *vætte*, og vi kan derfor spare os spekulationer over forholdet mellem *æ*-vokalen i *vætte* og *e* i *-vedde*.

Men er det nu sikkert, at *Bonavedde* er lydret overleveret bornholmsk form? Kan det ikke tænkes, at den beror på en skriftform, hvor det bornholmske *-vætte* ell. *-vætt* er blevet stavet *-vedde, -ved*, fordi skriveren i sit eget sprog havde

*) Da Zahrtmanns udtalelser om den kasusform af ordet *bonde*, vi har i første led af sammensætninger som *bonafolk* olgn. (altså formentlig også her i navnet *Bonavedde)*, er noget uklare, kan der måske være grund til at fremhæve, at dette *bona-* (ligesom skriftsprogets *bonde-)* egentlig (i hvert fald i de fleste ord) er den gamle genitiv flertal *bónda*. Ordets bøjning var i oldsproget:

ental: nom. *bóndi.*	flertal: nom., acc. *bøndr.*
acc., dat., gen. *bónda*	dat. *bóndum.*
	gen. *bónda.*

Denne kasusbøjning, dog med ændringer nom. ent. til *bónde* og nom., acc flt. til *bønder*, må forudsættes bevaret i bornholmsk gennem den ældre middelalder.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

sammenfald af gammelt *tt* og *dd*? Dette sammenfald findes jo i største parten af de danske ømål. — Vi må derfor se nøjere på skriftformerne ned gennem tiden.

Den ældste optegnelse om Bonavedde er (så vidt vides da) præsten Hans Ravnholdts gengivelse af sagnene i Provsteindberetningen fra 1624. Her skrives ifølge afskrift i Dansk Folkemindesamling *Bonne-vedde* (originalen har jeg ikke kunnet efterse, da den for tiden er udlånt til Lund). En senere og lidt udførligere egenhændig opskrift af Hans Ravnholdt (Gl. kgl. Saml. 734 fol.) har som alm. form *Bonde Wedde* og to gange *Bonde Widde*.

I oversekretær Jessens samlinger (Kall. 53. fol.) fra midten af 18. årh. findes en beskrivelse af »et Drikke-Kar eller Beggere, *Bonneweeds Kar* kaldet« i Perskirke, og i tilknytning dertil fortælles sagnet om, at det er skænket til kirken af »Een Bonde ved Navn *Bondeweed* boende for rum Tiid der i Sognet paa en Gaard der i Sognet, kaldes Tornegaarden«, og om hvorledes han fik det fra troldene.

Thurahs Beskrivelse over Bornholm (1756) har intet om sagnene, men anfører (s. 95) *Bondevede* som navn på Tornegården i Persker og føjer dertil flg. forklaring: »Oprindelsen til det .. Navn Bondevede, er fra en af Gaardens fordum Beboere, som man kaldede, skiønt det ikke var hans rette Navn, *Bonavid*, i. e. Bondevid, fordi hans Vid, Klogskab og Forstand, syntes at overgaae en gemeen Bondes.«

Præsten Herman Boss (født 1760 i Rønne, præst i Persker 1798—1816) omtaler i en optegnelse fra 1808 (afskr. DFS.) bægeret i Perskirke, som han kalder »*Bonneviides* eller *Bonaviddes* Kar«. Den første af disse former er sikkert en skriftform, han har forefundet, den sidste derimod den folkelige udtaleform.

Ingemann, som jo i sin fortælling »De Underjordiske« (1817) har gjort Bonavedde-skikkelsen til en af hovedpersonerne, skriver *Bonahvede*. Det af Ingemann benyttede bornholmske sagnstof er efter hans egen opgivelse »mundtlig meddelte bornholmske Lokalsagn.« Sandsynligvis har han stiftet bekendtskab med dette sagnstof i sin svigerfaders, Jacob Mandix's, hjem, idet denne havde været amtmand på Bornholm fra 1801 til 1804. Muligvis er det endog Ingemanns forlovede, datteren Lucie, der har fortalt ham sagnene*). De

*) Jeg skylder skolebestyrer A. Jensen, Nexø, tak for at have

synes i hvert fald snarest at stamme fra Rønne-kanten.

Espersen skriver i sin ordbog, som vi så, *Bonavedde*, og samme form træffer vi hos sagnoptegneren J. P. Møller i hans Folkesagn fra Bornholm (1867), ligesom det er den almindelige skriveform hos senere sagnoptegnere.

Sammenligner vi nu disse forskellige skrivemåder af navnet, ser vi straks, at de umuligt kan skyldes fortsat skrifttradition. De må være (mere eller mindre rigsmåliserede) gengivelser af folkelig udtale af navnet.

Skulde nu sidste led være ordet *vætte*, så måtte man altså antage, at Hans Ravnholdt havde være mindre heldig med sin gengivelse af navnet, og at denne gengivelse var gået ud i befolkningen og der helt havde fortrængt den oprindelige form, så at samtlige senere optegnelser havde fået denne »læseudtale«. Men dette er udelukket. Ravnholdts sagnoptegnelser blev først almindelig kendte på Bornholm gennem Skougaards gengivelse i hans Bornholmsbeskrivelse fra 1804. Vi kan roligt gå ud fra, at samtlige citerede former gengiver de to udtaleformer, som vi har i nutiden. Og dermed er det udelukket, at *Bonavedde*-navnet har noget som helst med *vætte* at gøre.

Hermed håber jeg at have undlivet *vætten* så grundigt, at vi slipper for at se ham som genganger. Men med hensyn til *Bonavedde*-navnets tolkning er vi altså stadig på bar bund.

Havde vi kun haft de gamle rigsmåliserede skriftformer *Bondevedde*, *Bondeved* olgn., vilde der næppe være blevet større uenighed om en tolkning. Så havde man sagt: det er et oprindeligt *bóndi viti* eller *bóndi vitr* (med middelaldersskrivemåde altså *bonde vite* ell. *viter)* ɔ: ordet *bonde* med adjektivet *vitr* i henholdsvis svag og stærk form (begge konstruktioner er alm. i ældre sprog), og det betyder altså slet og ret »den kloge bonde« eller eventuelt, da *Bonde* jo er almindeligt også som personnavn, »Bonde den kloge«. Adjektivet *vitr* har jo endda den specielle betydning: klog på over-

gjort mig opmærksom herpå. — Efter at ovenstående var trykt, er jeg — ligeledes af skolebestyrer J. — bleven gjort opmærksom på, at der i »Et lille Omrids af Elieser Gads Liv« (1931) s. 78 af E. Gads datter udtales den formodning, at det er hendes faders fortællinger om det bornholmske folkeliv, der har givet Ingemann idéen til »De Underjordiske«. Elieser Gad var præst på Bornholm fra 1794 til 1808, først i Persker, dernæst i Rø, og omgangsven med familien Mandix.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

naturlige ting. Vi havde så haft en meget pæn navneparallel til Bonaveddes mere berømte kollega, den oprindelig svenske sagnfigur *Ketil (Kæld) runsk(e)* (også kaldet Ketil Rune), der jo har sit tilnavn »den runekyndige« på grund af det magiske runekævle, han fører.

Men desværre passer denne tolkning ikke med den bornholmske udtaleform. *Bondi viti* ell. *bondi vitr* måtte blive til *Bonevedde, Bonevedd* — med trykløs e-lyd i slutningen af første led i stedet for *a*-lyden. Vil man forsøge at holde på denne tolkning, må man altså erklære *a*-lyden for uoprindelig og indkommen ved analogi fra sammensætninger med *bon(d)a-*. Men dette synes ikke meget sandsynligt; dels er jo trykforholdene i navnet forskellige fra almindelige sammensætninger, dels har navnet sikkert været så velkendt, at det ikke let blev omlavet.

Der må derfor sikkert søges en anden forklaring. Jeg skal dog vel vogte mig for at fremsætte nogen bestemt tolkning som den formentlig eneste rigtige, men nøjes med at antyde nogle sproglige muligheder.

For det første med hensyn til første led: hvis dette er en form af det almindelige apellativ *bonde*, må det være genitiv, og da snarest genitiv flertal, og betydningen altså »bønders«. Er det ental, kan det jo næsten kun være personnavnet *Bonde* i genitiv, altså: Bondes *»vedde«*. — Men det kan jo også tænkes at være et helt andet ord, fx. bestemt form af participialadjektivet *bóinn*, »beredt« *(Bona-Vedde* altså en dannelse parallel med *Brænda-Ola* olgn.).

Hvad andet led angår, da kan der blive endnu flere muligheder, hvad det rent lydlige angår. *V*-et kan naturligvis lige så godt repræsentere et gammelt *hv* som gammelt *v* (i denne stilling udtalt som *w*-lyd). Det efterfølgende kan være kort *i*-lyd efterfulgt enten af enkelt *t*, åbent *d* (ð) ell. *dd*, eller det kan være *eidd;* alle disse lydforbindelser — *it*, ið, *idd, eidd* — bliver i bornholmsk til *edd* (eð·). Da kornsorten *hvede*, oldn. *hveiti*, på bornholmsk hedder *vedde*, kunde man måske heraf formode, at vi også kunde forudsætte lydforbindelsen *eit;* men det er meget tvivlsomt, om det bornh. *vedde* repræsenterer samme aflydsform som oldn. *hveiti*, da. *hvede;* og i andre ord, hvor nuværende bornholmsk har *edd* svarende til oldn. *eit*, har vi sikkert analogidannelser, bortset fra den almindelige lydovergang *-eitr* til *-edder*. — Udlydsvokalen i *Bonavedde* kan naturligvis kun være gammelt *i (e)*, da *a* jo bevares i bornholmsk i denne stilling.

Det gælder altså om at finde et ord, der har en af disse lydformer, og som kan passe i betydning. Lydligt passer fx. ordet *viti*, m., der betyder »kendingsmærke«, »vartegn« olgn. (det bruges fx. om varde og om bavn af kviste og ris). Og betydningsmæssigt kan det vel nogenlunde gå an: »Bønder(ne)s kendingsmærke«, »Bønder(ne)s vartegn« eller noget i den retning. Da der indenfor svensk også findes en énstavelsesform af ordet, kan vi altså derved få begge former af *Bonavedd(e)-navnet* forklaret (om end énstavelsesformen af sidste led kan tænkes opstået på anden måde). — Jeg overlader iøvrigt til interesserede læsere at finde andre ord indenfor de skitserede lydmuligheder, hvis betydning kan give passende mening sammen med første led.

Det er ved disse anførte tolkningsmuligheder stadig forudsat, at *Bonavedde* er et karakteriserende navn, et tilnavn, for så vidt det måtte dreje sig om en person, der virkelig har eksisteret. Men man bør dog ikke overse den mulighed, at det kan være et virkeligt personnavn, og at det betyder: *Vedde Bondesen*, altså er en navnedannelse ganske svarende til *Palnatoke = Toke Palnesen. Vedde* er så det i middelalderen velkendte personnavn, der findes i skriftformer som *Wede* o. fl., og som svarer til et olddansk *Wiði (eller det kan eventuelt svare til et *Widdi).* Formen *Bonavedd* (uden *udlydsvokal)* er i så fald sikkert en nyere dannelse. Med hensyn til svindet af udlydsvokalen kan jævnføres den vaklen, der findes mellem formerne *Bone* og *Bon* for slægtsnavnet *Bohn*, som det nu skrives. Forklaringen af dette svind skal jeg ikke her komme ind på.

Man kunde også tænke sig, at *Bonavedde* var et fingeret personnavn, at man af adjektivet *vitr* lavede et navn *Viti* (ell. *Vitr)* til at betegne denne sagnenes kloge mand af bondeæt. I så fald kunde vi passende oversætte navnet på nutidssprog som »Klog(e) Bondesen«.

Endnu en mulighed bør tages under overvejelse. Bonaveddes gård, Tornegården i Persker, kan i ældre tid findes nævnt *Bondeveddegaard*. Det er hidtil altid forudsat, at dette navn er givet gården efter sagnhelten. Men det omvendte kunde jo da også tænkes, — at gårdnavnet var det oprindelige, og at sagnhelten så havde fået sit navn efter gården, hvortil sag-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

nene var knyttet. I så fald skal vi jo i navnet finde noget, der kan have karakteriseret gården. Det kan bemærkes at præsten Herman Boss i den nævnte optegnelse fra 1808 skriver *Tornved Gaarden* (iflg. afskriften i DFS., hvor der dog er sat et spørgsmålstegn ved); hvis dette er rigtigt, og det ikke blot er en skrivefejl for *Tornegaarden* — ved tanken på *Bonavedde*-navnet — kunde det nok tale for denne mulighed. Endvidere kan anføres, at ejeren af Tornegården så langt tilbage som gamle folk kan mindes har kunnet omtales som *Bonavedd(e)*. Den tidligere ejer Hans Kjeldsen plejede efter sigende selv for spøg at kalde sig »Bonavedde«, og endnu i nutiden kan Tornegårdsmanden omtales som »Bonaveddijn« på samme måde som man kan sige »Splisijn«, »Spissijn«, »Råbækkjijn« osv. om ejeren af henholdsvis *Splidsgård*, *Spidsegården* og *Rabækkegården*. Ydermere har folkesagnet tillagt tidligere ejere af Tornegården synskhed og omgang med underjordsfolket. »Dæjn som va »Bonavedd« re om nættarna, når dær va bodd ættijn.« — Endnu så sent som i 1820'erne siges »dæjn som va Bonavedd då« at have foretaget dette natteridt, ifølge fortælling af den nu afdøde Henrik Kaas i Nexø, født 1850, hvis moder som lille pige skulde have oplevet det sammen med sin moder, engang de overnattede på gården. Men så hørte det op, da der kom en ny ejerslægt til gården. Her er dog muligvis sammenblanding med Jens Albertsen på Skrædderegården; de samme sagn om natteridt knyttes til begge. Måske er det blot Bonavedde-navnet, der i nyere tid har flyttet sagnene om en førerstilling blandt underjordsfolket til Tornegårdsmanden.

Denne sidstnævnte mulighed, at sagnskikkelsen *Bonavedde* skulde have fået sit navn efter gården, må dog siges at have meget ringe sandsynlighed for sig. Navnet *Bondeveddegaard* forekommer første gang hos Resen (1684), hvor det udtrykkelig siges, at gården har dette navn efter sagnhelten, og det synes aldrig at være brugt som officielt navn for gården*). Vi ved ikke engang med sikkerhed, hvordan det har lydt på bornholmsk, om det har heddet *Bonavedde-g.* eller evt. *Bonavedda-g.*

Af de her anførte muligheder til tolkning af *Bonavedde*-navnet forekommer den at opfatte det som slet og ret per-

*) På et kort i Bornholms Museum fra 1744 nævnes den dog *Bonde Wedegd.*

sonnavn (= *Vedde Bondesen)* mig at være den fra et rent sproghistorisk standpunkt mest tilfredsstillende. I så fald må Bonavedde antages at have været en engang i den ældre middelalder virkelig eksisterende person, til hvem de forskellige sagn er blevet knyttet. Vi kommer da derved tilbage til den samme tidsperiode for Bonavedde-skikkelsen som arkivar Ellekilde har ment at kunne fastslå ud fra sagnenes indhold. Jeg vil dog på ingen måde fastslå, at denne tolkning er så overvejende sandsynlig, at spørgsmålet om Bondevedde-navnets betydning hermed kan anses for afgjort. Måske kan andre finde andre tolkningsmuligheder, som vil være at foretrække. Hensigten med denne artikkel har kun været, dels at gøre det af med en sprogligt umulig etymologi, dels at skitsere de sproglige muligheder for en tolkning.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Blandinger.

Ved PETER THORSEN.

Først lidt om slemme Ejendomsnavne:

Etsteds her paa Øen findes der et Hus, der er blevet kaldt »Rawen«. Ejeren var, som rimeligt er, ikke saa glad ved dette Navn og ønskede det ombyttet med et pænere. I den Anledning henvendte han sig til Sognets Gildeslag med det Tilbud, at han vilde give en Tønde godt Øl til Gildet, hvis han efterdags kunde faa sit Hus kaldt »Ølhuset« i Stedet for det hidtil brugte Navn. Gildesbrødrene gik gladelig ind paa Forslaget, og i førstkommende Ølgilde blev Tønden leveret og ærlig og redelig delt; Giveren af Øllet var med til Gildet og fik sin Part med. Da Øltønden var tom og Forsamlingen »tilfreds«, sang den:

»Øled e drokked, å Tappijnj e torr.
Huzed e Rawen nu som forr!«

Der var jo ogsaa andre grimme Navne. Saaledes »Sjidenastræded«, »Hujnjalortagårijnj«, »Styggjagård«.

Om Pølsegaard hedder det, at den engang er solgt for et Trug fuldt af Pølse, og om Trepæglegaard, at den er bortbyttet for en Flaske Brændevin.

De forskellige Egnes Beboere vilde gerne holde deres Naboer lidt for Nar.

Om Tingsted hed det, at der hilste man Tiggerne med:
»Sid, som du står!
Du ska vel hå ejnj Bidda Måd, forrijnj du går.
Brö hår du vel me daj?
Nåd Smorr hå vi inte å gje daj!«

Ak ja, de var saa fattige paa Tingsted den Gang. Bl. a. maatte de hjælpe sig med en fælles Brudeskjorte, som gik i Laan til de Tingstedboere, der fik Brug for den. Da Skjorten blev vævet, maatte man hjælpe sig med Skættefald (det ringeste af Hørren) til Islæt, og saa slap det endda op for

tidligt. Saa maatte man spinde Svineto og slaa det paa den sidste Ende for at faa nok. Da saa Skjorten blev syet, slog det saadan til, at Svinetoet kom i »Bâggjærajnj«, og derfor sad Brudgommen altid saa uroligt og rokkede!

Om Skarpeskade hed det:

»Højt op i Skarpeskå der va'nte godt å varra,
åtta Hesta for ejnj Plau, fira for ejnj Harra.«

Østre og Søndre Herreds Sogneboere blev karakteriserede saaledes i en Remse:

»Aakjærke Harrer,
Pærskjærke Narrer,
Paulskjærke Snadderællijnja,
Bolskjærke Puggemujnja,
Jibskjærke Skaddaskrækkja,
Østermarkjærke Tjivarækkja,
å Østerlårskjærke Mærraflækkja.«

Povlskerboerne blev kaldt Snadderællinger, fordi de laa og snadrede i Stranden (stjal i Vrag). Bodilskerboernes Puggemunde skulde hentyde til Folk med brede Munde, ligesom Ibskerboernes Skadeskrække til Folk med en skrattende Stemme. Østermarieboerne havde Ord for at stjæle og Østerlarsboerne for at jage Hestene for meget, naar de var ude at køre.

Sandemand Dam i Aaker var den første, der gjorde mig opmærksom paa Remsen, og Kr. Mortensen ved Stenbaldregaard vidste, hvad de forskellige Udtryk skulde hentyde til; men begge kendte kun Remsen i denne Form. Og maaske har den ikke været længer; den omfatter jo Østre og Søndre Herred.

I denne Forbindelse kan det maaske nævnes, at gamle Transe Holm flyttede til Poulsker, fordi han havde hørt, at der stjal man i Vrag. Men da han kom der, var det forbudt.

Saa hørte han, at i Østermarkersen der stjal de alle. Saa flyttede han derud. Men da han kom der, var det allerede rent forbudt. Han kom bagefter, hvor han kom!

Det bedste paa Bornholm er, som bekendt, følgende:

Årnåga Fisk,
Aakjærke Træsko,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Snogebækja Sân,
Najse Øl,
Aarsdâla Gruz,
Svânika Bræjnjevin,
Lista Kjyssebær,
Gudhjemma Sijlj,
Hâzle Roer,
Nykjærke Pajer
å Rønna Lerkâr.

Ordsprog og Talemaader var almindelige »forr i Tier«. Mange af dem er optegnede i de to første Bind af »Bornh. Samlinger«. Enkelte følger her:

»Dær va ejnj, som stâl, te hajnj ble ræjer, men sin saa lau jâ ble«, så Ederlongijnj.

Ded gjik tebonds lissom Trommelens Kjætta [om noget, som er faldet ned].

Ded ble te Bølsijnj lissom Tøjens Raps [om noget, som mislykkedes].

»Mæst«, så Kasper, naar hajnj lév.

Skræppetaska gjorr alri sin Moer brölöz.

Ded faldt fraa Himmelijnj aa nér lissom Kjinans Puns [om et uventet Held].

Du behøver inte å varra saa vigtier for ded ad du e Søskjenabrö te Pær Ænnasjiwa!

Pær Ost var en lille Mand med godt Humør, der gik omkring i Gaardene og hjalp lidt med Arbejdet, men ellers gik og tiggede sig en »Syp«, som han plejede at betale med en morsom Vise.

Pær kom engang ind paa en Gaard som nylig havde skiftet Ejer. Han var saa forplauenes tørstig; om han ikke nok kunde faa en Syp? Konen kunde ikke lide saadan noget Pimperi, men han kunde faa et Glas Vand. Ja, Pær var jo nødt til at tage det, da han var begyndt at snakke om sin Tørst; ellers var det nok ikke noget, han brugte ret ofte til indvendig Brug. Da han saa havde drukket, vilde Konen oven i Købet have ham til at synge. Pær syntes nok, at Traktementet knap nok var det værd, men han sang dog:

»Nya Folk å nya Sjikka,
Nya Konner å nya Drikka.«

Dermed sagde Pær Farvel og gik; han kom nok ikke der næste Gang han blev tørstig.

»En Rævedaletur« bruges som Betegnelse for en lang Fodtur. Navnet hidrører fra »Rævedalen« (Ræwadâlijnj«), en Vagabond, som om Vinteren opholdt sig paa Sydlandet. Naar Foraaret kom, plejede han at faa Udlængsel, og saa gik han til »Slottet«; men Turen plejede at vare nogle Maaneder; han maatte nemlig ind overalt paa Vejen for at faa sig en Syp; det kunde han jo nok trænge til, naar han havde en saadan Tur for sig.

Der boede en Mand paa en Gaard inde ved Lyngen i Træakselvognenes Tid; hans Kone hed Mette, og hans eget Navn var Fredrik. En Del af deres Indtægter bestod i at køre med Lyng og Bredtørv til Rønne. En Dag var de begge fulgtes ad til Bys, hvor de blandt andet købte Tjære til at smøre Vognen med. Da de saa paa Hjemturen kom til en Skov, saa de, at der var mange Skovsnegle. Disse kunde jo udmærket bruges til at drøje Vognsmørelsen med, og Bonden og hans Kone samlede Tjærekanden fuld af Snegle; det vilde jo drøje dejligt. Dagen efter skulde de afsted igen med Lyng; Vognen skulde smøres; men ak og ve, Sneglene var krøbet deres Vej og havde taget Tjæren med, saa der var ingenting til Vognen; denne maatte saa bruges usmurt. Da de saa kom til Bys, raabte Vognen i eet væk »Fre—rik å Mæt—ta! Fre—rik å Mæt—ta!« Men naar der var nedad, gik det saa hurtigt, at den blot fik Tid til at sige: »Frerik å Frerik, å Frerik!«

Vær forsigtig med Værktøjet!

Smeden maa huske at tage Hammeren af Ambolten om Aftenen, ellers kan Underjordsfolkene smede om Natten; men det gaar ud over Smedens Arm. Han kan om Morgenen vaagne og have ondt i den, fordi han om Natten har maattet lægge Kræfter til for Underjordsfolkene.

Man maa ikke hugge Øksen fast i Træ og lade den sidde, for hvis en frugtsommelig Kvinde kommer og ser det, kan hendes Barn blive »skaarmundet«.

Man skal banke Tøjrepælehullet til med Køllen, for hvis en frugtsommelig Kvinde gaar over et Tøjrepælehul, som der staar Vand i, kommer hendes Barn til at lade Vandet i Sengen.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Hvis man borer med en Naver i Jorden og nogen kommer til at træde med bar Fod over Hullet, faar han Bullenskab i Foden. Dette kaldes »Nauerborra«. Det kan helbredes ved, at man sætter et Bor derpaa og borer avet om.

Kolden kureres ved, at man lader den syge drikke en Kop Mælk, hvori der ligger en Skovsnegl paa Bunden. Naar han kommer til Bunden og ser Sneglen, vil han komme til at kaste saa voldsomt op, at han kaster »Kolden« op i Form af en Klump bævrende Slim, og naar denne kommer op, er den syge rask.

Bornholms Handelsflaade i 1688.

Ved JOHAN HVIDTFELDT.

Vort Kendskab til den danske Handelsflaade i det 16. og 17. Aarhundrede, for slet ikke at tale om Middelalderen, er meget fragmentarisk, nu og da kan man for en enkelt Bys Vedkommende faa en tilfældig Oplysning i et Brev, men enhver samlet Opgørelse savnes.

Der vil derfor være Grund til at fæste Opmærksomheden ved en Række Indberetninger fra de forskellige Toldere i 1688. Regeringen ønskede at faa nærmere Oplysning om den danske Handelsflaade, især af Hensyn til dennes eventuelle Anvendelse i Krigstilfælde, idet de største Skibe da blev armeret og brugt som Orlogsskibe, de saakaldte Defensionsskibe.

Indberetningerne oplyser om Skibenes Antal, Drægtighed, Redere og almindelige Ruter. I det følgende gengives Indberetningen fra Bornholm. Ortografi og Tegnsætning er moderniseret, men selve Ordlyden bibeholdt:[1])

»Specifikation paa hvis Fartøj, store og smaa, som findes ved hver Sted her paa Bornholm:

For Hasle: En liden Baad, drægtig een Læst, som føres af Ejermanden selv tillige med een Dreng, deres meste Fart er paa København og Bleking.

For Rønne: En Skude kaldet Fortuna, drægtig 19 Læster, føres af Rederen selv femte, hvilke alle er bosiddende udi Rønne, deres meste Fart er paa København og Lübeck. En Skude kaldet St. Jakob, drægtig 12 Læster, hvilken Rederne selv fører med trende Baadsmænd, alle bosiddende udi Rønne, deres meste Fart er paa København og Lübeck. En Skude kaldet Koen, drægtig 12 Læster, Rederne bor her paa Landet, og føres af en Sætteskipper med tvende Baadsmænd, som alle

[1]) Indberetningen findes i Rigsarkivet i Pakken: Diverse Sager Told- og Konsumtionsvæsnet vedkommende. E. [1670] — 1759.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

er hjemmehørende udi Rønne, deres meste Fart er paa København og Gulland. En Skude kaldet Englen, drægtig 8 Læster, hvilken Rederen selv fører med tvende Baadsmænd, som alle bor her udi Rønne, deres meste Fart er paa København og Lübeck. En liden Jagt, drægtig 2 Læster, hvilken Rederen selv fører med een Baadsmand, som begge er bosiddende udi Rønne, deres meste Fart er paa København. En Færgebaad, drægtig en Læst, føres af tvende Mænd, som begge er bosiddende udi Rønne, deres Fart er mesten paa København.

For Neksø: En Jagt, drægtig 2 Læster, hvilken Rederen selv fører tillige med sin Søn, som begge er hjemmehørende udi Neksø, deres Fart er paa København og Lübeck.

For Svaneke: En Skude kaldet Svanen, drægtig 12 Læster, tilhører Vice-Landsdommer Ancher Müller udi Svaneke, føres af en Sætteskipper samt tvende Baadsmænd, som alle er hjemmehørende udi Svaneke, deres meste Fart er paa København, saa og paa Lübeck, Gulland og Bleking. En Skude kaldet Duen, drægtig 9 Læster, tilhører Vice-Landsdommer Ancher Müller og føres af en Sætteskipper samt tvende Baadsfolk, som alle er hjemmehørende udi Svaneke, deres meste Fart er paa København og Lübeck. En liden Jagt kaldet David, drægtig 3 Læster, som er udi Vinter for Svaneke af ny opsat, gør nu sin første Rejse til Lübeck og føres af Rederen selv tillige med tvende Baadsmænd, som alle er hjemmehørende udi Svaneke.

Herforuden findes omkring Landet adskillige Fiskerbaade, nogle faa er i det højeste en halv Læst drægtig og meste Delen mindre, hvilke til Landsaatternes Fiskeri saa og til Transporten imellem Fæstningen Christiansø og Bornholm bliver forbrugt. At denne Specifikation saaledes er rigtig, testerer Mogens Pedersøn, manu propria.

Rønne den 18. April, Anno 1688.«

Fra Bornholms Museum.

Ved TH. LIND.

1. DE BORNHOLMSKE FUND FRA ÆLDSTE STENALDER.

Indtil 1905 var der ikke fundet Spor af, at der har levet Mennesker paa Bornholm før omkring 4000 f. Kr. I 1905 fandt en Arbejdsmand under Mergelgravning i *Vallensgaardsmosen* i Aaker »1½ Alen nede under Moselaget i Mergelen«*) 3 Benodde med Modhager. Fund i Mullerup Mose i de foregaaende Aar havde givet Forstaaelse af, fra hvilken Tid Benodde af denne Type stammer, og det var da klart, at der har vandret Mennesker om ogsaa paa Bornholm i den ældste Stenalder, der strækker sig tilbage til omkring 6000 Aar før Kr. — Benoddene kom til Bornholms Museum, men blev kort efter overleveret til Nationalmuseet. I Stedet fik Bornholms Museum til sin Samling nøjagtige Kopier af dem. I B. S. XIX. S. 254 findes Afbildninger af de tre Originaler; Fig. 2 er 16,8 cm lang, Fig. 3 18,5 cm og Fig. 4 23,5 cm lang.

I omtrent 20 Aar var disse tre Benredskaber alt, hvad Bornh. Museum havde til Oplysning om Tiden forud for Køkkenmøddingtiden. Systematiske Undersøgelser blev ikke foretaget herovre for muligvis at finde en Boplads ved Vallensgaardsmosen. Men 1924 fandtes ved Mergelgravning i Vallensgaardsmosens østlige Del i Kalkmergelen igen en Benod, der er 24,5 cm lang, paa Midten 1,5 cm bred og 1,1 cm tyk, uden Modhager, vistnok af Kronhjorttak. Samtidig fandtes samme Sted en gennemhullet Vildsvinetand, der vel har være brugt som Smykke. Begge disse Genstande opbevares paa Bornh. Mus.

Endelig i 1928 kom det første Fund fra en anden Kant af Øen. I en Mose paa *Torupgaards* Grund i Klemensker fandtes helt nede under Mergellaget paa Sandet en Økse af Els-

*) Saaledes anført i Museets Protokol.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

dyrtak med Hul (3,5 cm i Gennemsnit) til Træskaft og med en Hulning til Flintskærpe i den 13,5 cm brede Ende. Øksen er 19,5 cm lang og 5,5 cm tyk paa Midten. Af Flintskærpet eller Træskaftet fandtes ikke Spor. Øksen opbevares paa Bornh. Mus. og er afbildet i B. S. XIX S. 254 som Fig. 1.

Hertil føjede saa *Peter Thorsen* i 1929 det hidtil ældste kendte bearbejdede Stykke Flint her fra Øen, da han i Oktober i urørt Gruslag ca. 2 Al. under Overfladen i en Grusgrav V. f. Hundsemyre i *Bodilsker* fandt en Skiveskraber. Den maa efter Fundforholdene henregnes enten til Rensdyrtid (og er i saa Fald det hidtil eneste Fund fra den Tid herovre) eller fra ældste Stenalder.

Kun 7 Stykker talte altsaa Bornh. Mus.s Samling fra ældste Stenalder. Da fik den i 1933 en værdifuld Forøgelse ved Erhvervelsen af de to her afbildede Benodde. Den korteste (til venstre) er 19,4 cm lang og har 3 Modhager paa samme Side; Hagen nærmest Spidsen er afbrækket. Ved Oddens anden Ende er der et Hak til Fastbinding til et Skaft. Genstanden blev fundet i Begyndelsen af September omtrent midt i Vallensgaardsmosen ved Mergelgravning 1¼ m under Overfladen, nederst i Sneglegytjen, og erhvervedes ⁸/₉ til Bornh. Mus. Senere paa Efteraaret fandtes for Resten i Sneglegytjen eller lige under den (i det Lag, Arbejderne kalder en »Dødrand«) Skeletter af to Gedder og Skjoldet af en 20 cm lang Sumpskildpadde.

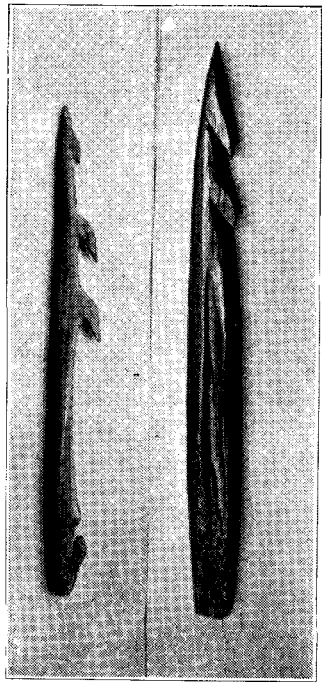

H. P. Holm fot.

En Uges Tid efter (¹⁵/₉) deponerede Hr. Gaardejer *K. Koefoed*, Lille Duegaard i Aaker, den til højre afbildede Benod med to Modhager. Den er 22,5 cm lang og blev fundet af Hr. Koefoed ³¹/₇ 1918 i den Mergelbunke ved Vallensgaardsmosen, hvor Sneglegytjen lægges for at tørres, før den køres bort til Brug, og er blevet opbevaret hos Finderen i de 15 Aar.

I sidste Vinter har endelig *Otto Rohmann* og Gymnasiast *Ole Klindt-Jensen*, begge fra Neksø, i en Grusgrav i Grisby i Ibsker fundet Samlinger af bearbejdet Smaaflint, deriblandt en Del af de meget smaa Flintspidser, der kaldes Mikroliter, Fund, der vidner om Menneskers Færden her paa Øen i meget tidlig Tid. Fortsatte Undersøgelser kan maaske kaste Lys over disse fjerne, kun af faa og spredte Fund oplyste Tider og klargøre Bornholms Forbindelse med Landene Syd og Sydøst for os.

2. TO VAADEILDSPOTTER.

I 1933 meddelte Gaardejer *J. Kofoed*, Gadegaard i *Nylarsker*, Bornholms Museum, at han opbevarede en Vaadeildspotte, som i sin Tid ved Nedrivningen af den gamle Stuelænge paa Gaarden blev fundet tæt under Gulvet i det nordøstre Hjørne staaende i Fylden mellem store Stene og overdækket med en lille flad Sten. Spredt omkring i Fylden under Gulvet fandtes yderligere 5 Kokranier, eet i hvert Hjørne og eet i Midten, saa velbevarede, at de kunde drages frem uden at smuldre hen.[1])

I Forvejen ejede Bornholms Museum en Vaadeildspotte, der i Sommeren 1903, da Bondegaard i *Rutsker* brændte, under Rydningen af Brandtomten blev fundet under Gulvet af Stuehusets Sal ¾ Alen nede og af Gaardens Ejer da skænket Museet.

[1]) I denne Sammenhæng kunde det maaske have sin Interesse at meddele et Fund paa Lille Strandbygaard i Nylarsker 1929. Under Opførelsen af en ny søndre Staldbygning var man under Arbejdet paa at bortgrave Grundens øverste Lerlag ca. 1 Alen nede truffet paa 3 store flade Stene, der laa Side om Side paatværs af Bygningen; Mellemrummene var udfyldt med en næsten hvid Lerart. Da man vilde vælte den ene Sten bort, fandt man under den nogle Ben. Af den Grund tilkaldtes Bestyrelsen for Bornholms Museum af Gaardens Ejer H. Munch. Benene bestemtes af Overlærer Tryde, Museets daværende Formand, som Ben af et ungt Faar; de var skørnede af at have ligget længe i Jorden. Under den anden Sten fandtes kun et Taaled af en Hest, men baade denne Sten og den første havde paa den nedadvendte Side nogle lyse uregelmæssige Aftegninger som afsat ved Fugtighed af et eller andet. Under den tredje Sten fandtes intet. Sandsynligvis stammer Benene fra et Dyr, der er gravet ned for at beskytte Stalden mod ondt.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

Tredive Aar gik altsaa hen, fra Museet fik den første Vaadeildspotte, til det fik Meddelelse om den sidste. Det kunde tyde paa, at man ikke mere husker den gamle Skik

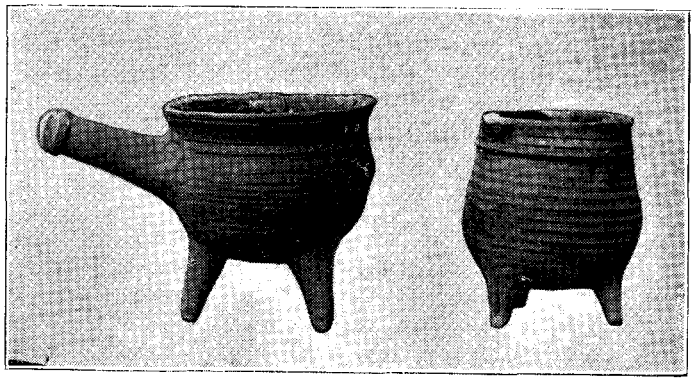

H. P. Holm fot.

at anbringe Vaadeildspotter og ikke er opmærksom paa, om saadanne kunde findes, naar en Brandtomt ryddes.

Museets daværende Formand *J. A. Jørgensen* beretter i Museets Protokol, hvad han har erfaret om Brugen af Vaadeildspotter: »I gamle Dage var det en ganske almindelig Overtro, at der var Vaadeild til. Ved Vaadeild forstod man elektrisk Lys, der kunde og kan løbe hen ad en Gaards el. et Hus's Tag. Naar sligt Lys en saare sjælden Gang viste sig, sagde man, at der var Vaadeild paa Gaarden, hvilket var et Forvarsel om, at den skulde brænde af. Dette kunde dog forhindres ved, at man fik en »klog Kone« til at anbringe en Potte med visse hemmelige Ting i under Gaarden enten i Lo eller Lade eller hvis Vaadeilden havde vist sig paa Stuelængen da under dennes Gulv. En saadan Potte kaldtes Vaadeildspotte og maatte aldrig tages bort for saa brændte Gaarden.«

Udover dette har jeg ikke fundet noget i Litteraturen om Bornholm om Anbringelsen af Vaadeildspotter. Vaadeild findes omtalt af *Peter Thorsen* i »Gammalt å Nyt« 1932 (S. 33), hvor han gengiver, hvad hans Mor har fortalt ham om Vaadeild (Våijlj paa Bornholmsk), at Vaadeilden er kold og ingen Fortræd kan gøre; den løber og leger paa Gaardenes Tage; men den kan lokke Arneilden op til sig, og saa brænder Gaarden. Men han omtaler ikke, at man beskyttede Gaarden ved at anbringe en Vaadeildspotte.

Heller ikke *Karl M. Kofoed* omtaler Vaadeildspotter i sine »Bornholmske Sagn og Sagaer« (1928) S. 154, hvor han har et Par Bemærkninger om Vaadeild som Forvarsel om Ildsvaade. —

Ved Vaadeild maa vel menes St. Elms Ild. Men hvad Middel den kloge Kone har ment var virksomt imod den varslede Ildebrand, ved man ikke. Vaadeildspotten fra Rutsker var tom, da den kom til Museet. I Vaadeildspotten fra Nylarsker findes vel nok en Smule af de »visse hemmelige Ting«, som den kloge Kone skal have anbragt deri; men det er ikke blevet kemisk undersøgt.

Af Billedet vil de to Vaadeildspotters Form ses; Potten til venstre er den fra Rutsker; den er 14 cm høj og har en udvendig Vidde baade ved Munding og hvor den er videst paa 13,5 cm; den har en Stjært paa 7,5 cm. Potten til højre fra Nylarsker er 13 cm høj, er 11 cm i udvendig Diameter, hvor den er videst, og 9,5 cm vid udvendig ved Mundingen; den har, som Billedet tydeligt viser, Spor af Hank. Begge Krukker er af rødt Ler, glaserede indvendig med grønlig Glasur; de har begge 3 Ben.

3. EN BEDEMANDSFORMULAR.

Ved Midten af forrige Aarhundrede var Skomager *Peder Andersen* (født i Svaneke 1784, død samme Sted 1870) Bedemand i Svaneke.[1]) I sine sorte Kisteklæder og med høj Hat paa gik han rundt og »bad« Folk til Begravelser, Bryllupper eller lignende Festligheder. Hans egen Opskrift af den Formular, han brugte ved Begravelser, er bevaret i Familien og lyder i sin Bedemandsstil saaledes:

Ieg i Dag har den ære at frem bere fra vel agte Mand (([2] Efter som det haver behaget Gud at give den gud frygtige ((en salig død og bortkaldt ham fra denne forkrenkelige og forgiengelige Verden nu fra dette liv og til den evige hvile saa har ieg en kierlig og fligtig Helse at frembere til vel agte Mand ((om dig[3] vil være af den godhed at Følge den salig

[1]) »Madam Madvig«, J. N. Madvigs Mor, var paa samme Tid Kogekone ved Selskaber i private Hjem.

[2] Paa de Steder, dette Mærke er anbragt, skulde naturligvis de til Lejligheden passende Navne anbringes. [3] ɔ: De.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Rønne 1934

af døde til sin Grav og hvile sted og saa gaa i kier ken og høre paa hans Christelige lei Pre diken og siden efter den for Ret ning og tiene neste er til ende dig[1] ville følge Samtlige Gode venner til ((for at Tage til Takke med de gaver som de agter at frem bere slig ære tienestes bevisning lovede at tiene dem i I slig eller andre til felde naar for langes men de vilde ønske det motte blive eet glædeligt tilfelde.

4. HANS RØMERS PORTRÆT.

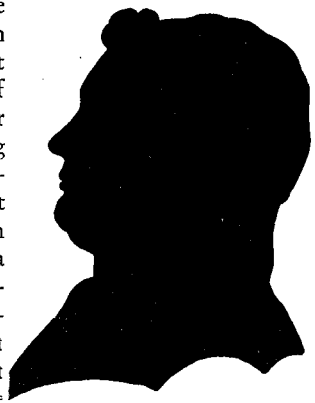

Da Ledelsen af Det 6. danske Hjemstavnsstævne paa Bornholm 1928 til sin Beretning om Stævnet gerne skulde bruge et Portræt af Almindingens Skaber Holtzforster Hans Rømer, henvendte den sig til Bornholms Museum med Anmodning om Laan af en Silhouet paa Museet, der havde Paaskriften Hans Rømer. Ledelsen var da ikke opmærksom paa, at P. Hauberg i 3die Udgave af sin Bornholm (1894) S. 35 havde gengivet en Silhouet af Rømer, der saa helt anderledes ud, men meget bedre svarede til Beskrivelser af ham, og den daværende Bestyrelse paa Museet var heller ikke klar over Forholdet. Saaledes skete det, at der i Hjemstavnsberetningen, altsaa i B. S. XIX S. 225, kom til at figurere et Billede af Rømer, som slet ikke forestillede Rømer. Ledelsen blev meget snart — længe før Bind XX kom — klar over Fejltagelsen, men den var jo sket, og da Overlæge M. K. Zahrtmann i B. S. XX S. 48 paatalte Fejlen, gjordes der ikke mere ved Sagen.[2])

I 1933 kom Bornholms Museum imidlertid i Besiddelse af en fortræffelig Samling af 60 Silhouetter af kendte Mænd og

[1] o: De.

[2]) Overlæge *Zahrtmanns* Gisning, at Silhouetten maaske kunde forestille C. A. Rothe, der var Guvernør paa Bornholm 1808—14, kan efter en Undersøgelse, foretagen af Rothes Efterkommere, ikke opretholdes, da der ingen Lighed er at spore mellem Silhouetten og andre kendte Billeder af Rothe. Hvem den i Virkeligheden dygtigt udførte Silhouet forestiller, er altsaa ganske uvist.

Kvinder paa Bornholm omkring 1820[1]), og herimellem findes ogsaa en Silhouet af Hans Rømer. Denne gengives da her. Den blev gengivet sammen med de fleste andre af Silhouetterne, deriblandt ogsaa af Hans Rømers Hustru, i »Jul paa Bornholm« 1933.

Der kendes intet Maleri eller andet Billede af Rømer end disse to Silhouetter. Medaljonen paa Mindestøtten i Almindingen blev modelleret efter den Silhouet, Hauberg gengiver. Den her gengivne Silhouet maa stamme fra omtrent samme Tid. Den er i det store og hele som den tidligere kendte, men enkelte Smaating er lidt anderlèdes, Haaret o. l.

5. HELLIG-TRE-KONGERS-STJERNEN.

I B. S. XXI S. 156 afbildedes en paa Bornh. Mus. opbevaret »Hellig-tre-Kongers-Stjerne«, og der meddeltes, hvad den eneste Kilde, der kendtes til Oplysning over »Stjernens« Anvendelse, »Bornholms Avis« for 5/1 1889, fortalte om »Stjernesangernes« Optog gennem Rønne Gader Hellig-tre-Kongers-Aften i 1839.

I Efteraaret 1933 blev imidlertid en Bog med Optegnelser, nedskrevne af Glarmester *Johan Hansen* i Svaneke (født 1822, død 1900), skænket Bornholms Museum af Nedskriverens Søn fhv. Lærer *Edv. Hansen* i Svaneke. Heri findes Erindringer fra Johan Hansens Ophold i Rønne i Aarene 1833—44 som Lærling og Svend, og blandt det Johan Hansen fortæller om Livet i Rønne i de Tider er ogsaa noget om, hvordan Hellig-Tre-Kongers-Aften fejredes:

»Før jeg kom til Rønne«, skriver Joh. Hansen, »havde det været Skik Helligtrekongersaften, at nogle af de anseteste Borgere gik paa, eller rettere sagt, igennem Gaderne noget fantastisk udklædte og skulde forestille de hellige tre Konger. Altsaa 3 Mænd. Foran dem gik en Mand med en Lygte, som var indrettet til at lyse som en Stjerne. Den var befæstet paa Enden af en Stang. Boss [Joh. Hansens Mester] talte ofte herom og nævnte adskillige som Hovedpersonerne i dette Optog. Om han selv havde være med, kan jeg nu [ɔ: omkr. 1890] ikke erindre. I Bornholms Avis stod for godt et Aars

[1]) Silhouetterne skænkedes Museet af Ledelsen for Odd-Fellow Logen i Rønne. Rektorinde Charlotte Jørgensen forærede i 1890'erne ved sin Fraflytning fra Rønne Samlingen til Installatør Axel Sørensen, der igen overdrog den til Odd-Fellow Logen i Rønne.

www.vang-hansen.dk

Tid siden om den Skik, og der nævntes 3 af Byens Borgere (Mænd som jeg godt kendte), som havde gaaet udklædt og med en Mand foran, som bar Stjernen, Hellig-tre-Kongers-Aften, sidste Gang 1836 [skal være 1839]. Jeg har aldrig set det, og det er besynderligt, om det skulde være sket 3 Aar, efter at jeg kom til Rønne, uden at jeg i det mindste skulde have hørt det omtale. Som ovenfor sagt talte Boss om den Skik, men kun som den havde været og nu ikke var længere. Jeg er derfor tilbøjelig til at tro, at Bornholms Avis har angivet et fejl Aarstal. I hvert Fald er det altsaa omkring 60 Aar siden, at den Skik afsluttedes.«

Da Johan Hansens Optegnelser helt igennem bærer Vidne om Nedskriverens sikre Hukommelse for de gamle Dage, er der al Grund til at tro, at Skikken at bære Hellig-tre-Kongers-Stjernen gennem Rønne Gader er ophørt omkring 1830.

www.vang-hansen.dk